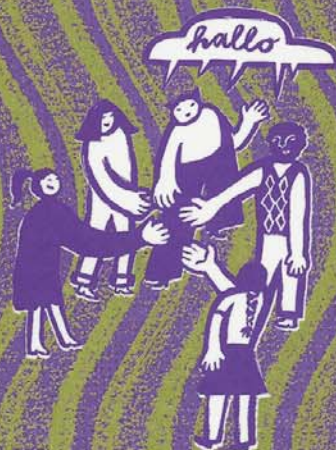

F.C. de Wereld

Vluchtelingenkinderen
in het basisonderwijs

STICHTING PHAROS

Colofon

F.C. de Wereld is een uitgave van
Stichting Pharos - Steunpunt Gezondheidszorg Vluchtelingen
Postbus 13318
3507 LH Utrecht
Telefoon 030 · 234 98 00
Fax 030 · 236 45 60

De Stichting Pharos zet zich in voor de gezondheid en het welzijn van vluchtelingen. Stichting Pharos ondersteunt hulpverleners door informatie en documentatie, voorlichting, consultatie, scholing en training. Preventie van (psychosociale) problemen van vluchtelingen is daarbij een essentiële doelstelling. Daarom richt Pharos zich onder andere ook op het onderwijs, (school)begeleiders en preventiewerkers.

Tekst Evelien van Asperen en Jan Baan
Muziek Arno Vree, EigenWijs Muziekproducties, Gouda
Ontwerp Casper Klaasse, Amsterdam
Fotografie Joost Grol
Illustraties Majel
Druk Stetyco
Eindredactie Voetlicht, Amsterdam

ISBN 90-75955-04-9

© Utrecht, Stichting Pharos, 1998.
Overname van (delen van) deze tekst is toegestaan, mits voorzien van bronvermelding en alleen voor niet-commerciële doeleinden.

Evelien van Asperen en Jan Baan

F.C. de Wereld

Vluchtelingenkinderen

in het basisonderwijs

STICHTING PHAROS

Inhoud

Woord vooraf	
Verantwoording	
Vluchtelingenkinderen: gewone kinderen met een bijzondere achtergrond	16
Vluchtelingenkinderen in het basisonderwijs	26
F.C. de Wereld Doel en opzet van het project	36
F.C. de Wereldlied	54
Les-leeswijzer	57
Les 0 Kennismaking	58
Les 1 Ik	62
Les 2 School	70
Les 3 Wonen	80
Les 4 Familie	88
Les 5 Feest	98
Les 6 Vriendschap	106
Les 7 Spelletjes	116
Les 8 Ik, jij en wij	124
Bijlagen	132

Woord vooraf

De laatste jaren krijgen leerkrachten en leiding in het basisonderwijs in toenemende mate te maken met een nieuwe doelgroep: kinderen van in Nederland wonende vluchtelingen. Binnen de groep nieuwkomers in Nederland, vormen vluchtelingen een grote groep. Hoewel het aantal vluchtelingen op de totale bevolking klein is, behoren de meesten tot de jongere generaties. Dit verklaart de sterke toename van het aantal vluchtelingenkinderen in het onderwijs. Met de aanwezigheid van allochtone leerlingen is het onderwijs redelijk vertrouwd geraakt. Vluchtelingenkinderen vertonen een aantal overeenkomsten met deze groep, maar hun specifieke achtergrond vraagt om extra aandacht. Afkomstig uit landen die vaak geteisterd zijn door geweld en oorlog, dragen veel van deze kinderen ervaringen met zich mee die om een goede verwerking vragen. Dat is ook van belang met het oog op hun schoolprestaties.

De vele signalen die de Stichting Pharos bereikten, vormden de directe aanleiding om het project *F.C. De Wereld* te ontwikkelen. Het is een *preventief* project dat leerkrachten in staat stelt om het contact met vluchtelingenkinderen te verbeteren. Als kinderen hun verhaal kunnen doen in een veilige omgeving, werkt dat positief door in hun houding op school. Tijdens de proefprojecten bleek dat leerprestaties en taalvaardigheid van kinderen toenamen. Het effect van het project kan groter worden als het deel uitmaakt van een breder intercultureel beleid op de school. Voor leerkrachten die met het project *FC de Wereld* willen werken, ontwikkelde Stichting Pharos een speciale training.

In deze publicatie wordt de term 'begeleider' gebruikt. In principe wordt *F.C. De Wereld* uitgevoerd door de 'vaste' leerkracht van de kinderen. Hij of zij kan zich laten ondersteunen door een extra medewerker, vanuit de school zelf – een andere leerkracht of de interne begeleider – of iemand van buitenaf, zoals een preventiewerker van een Riagg of een OBD/SBD-medewerker. In dit boek is gekozen voor de term *begeleider*, waarmee degene(n) die samen met de kinderen het project *F.C. De Wereld* uitvoeren bedoeld worden.

F.C. De Wereld legt de nadruk op het eigen vermogen van het kind om de – soms gruwelijke – ervaringen te verwerken en aan de toekomst te werken. De school vervult in dit proces een belangrijke rol. Hopelijk biedt het project een handvat voor leerkrachten in de omgang met 'hun' kinderen.

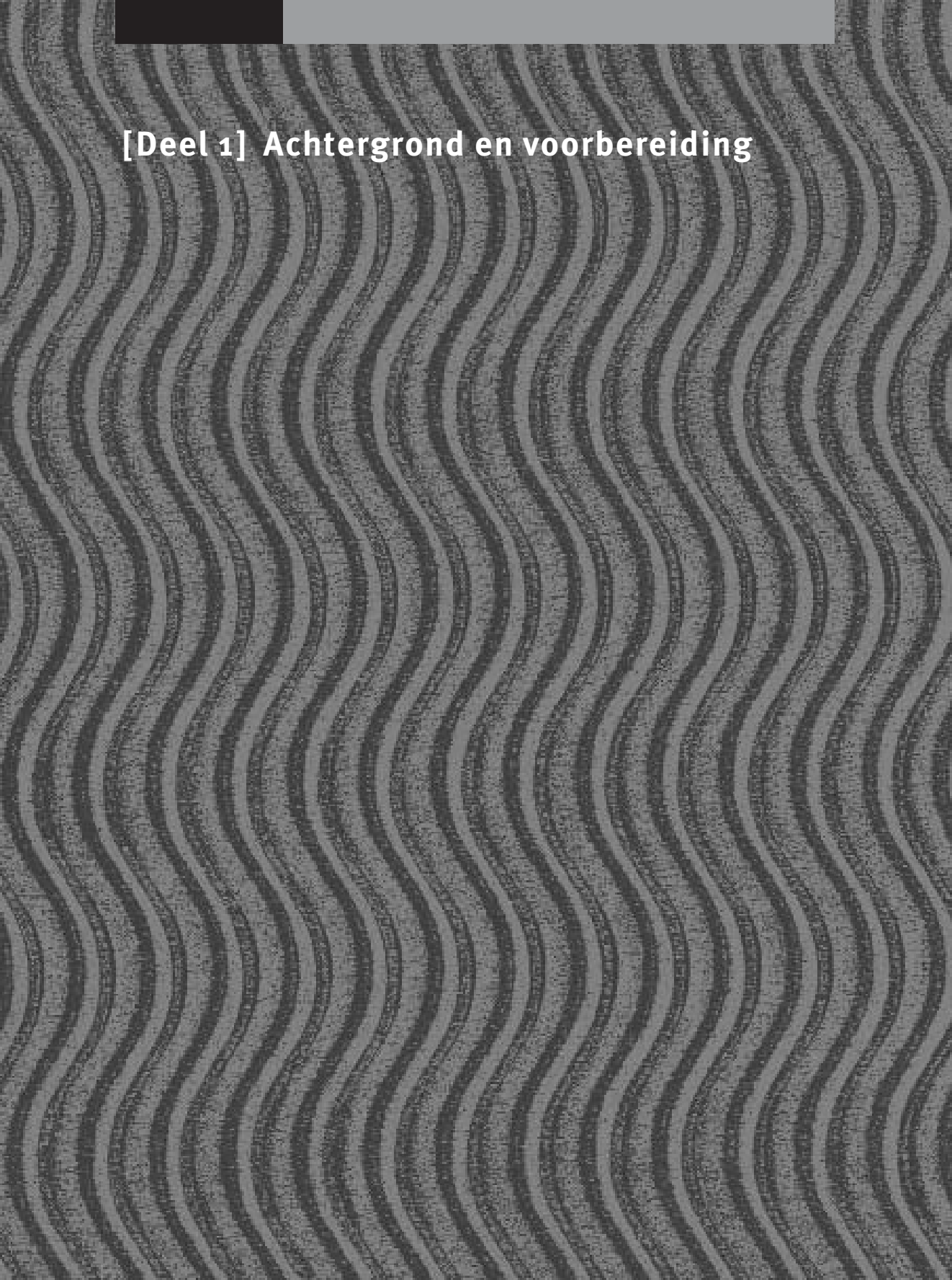
Dank

Aan de ontwikkeling van *FC de Wereld* hebben velen een bijdrage geleverd. De Stichting Pharos is de onderstaande personen en organisaties erkentelijk:

Het team van de Opvang Anderstaligen te Gouda en zijn coördinator Toos van Beek. Coby van Dun, Irene Schreuder en de directie van het neveninstroomproject van de Openbare Basisschool De Klinker te Vlaardingen. Christel Kuerten en de directie van de Openbare Basisschool Klim-op te Capelle aan den IJssel. Marjan Glas van de Schoolbegeleidingsdienst Midden-Holland en Rijnstreek te Bodegraven. Marjan van der Maas van de Onderwijsbegeleidingsdienst Nieuwe Waterweg-Noord te Vlaardingen. Huberta Wiertsema, creatief therapeute, Arnhem. Arno Vree van EigenWijs Muziekproducties te Gouda. Betsy van Nistelrooy, leerkracht in het basisonderwijs te Amsterdam-Noord. Gemeente Gouda.

Collega's bij Stichting Pharos die ondersteuning hebben geboden.

En vooral de tientallen vluchtelingenkinderen die open en enthousiast aan de proefinvoeringen hebben meegewerkt en aan wie *FC de Wereld* is opgedragen.

The background of the page features a dense, repeating pattern of wavy, vertical lines in various shades of gray, creating a textured, wood-grain-like effect. At the top of the page, there is a horizontal bar divided into two sections: a solid black section on the left and a solid light gray section on the right.

[Deel 1] Achtergrond en voorbereiding

Verantwoording

Veilige situatie

Voor de bijzondere achtergrond van vluchtelingenkinderen is in het basisonderwijs meestal weinig aandacht, terwijl deze bij de kinderen vaak dagelijks door hun hoofd speelt. Dit kan zijn omdat ze heimwee hebben naar vroeger: hun huis, hun vriendjes, het klimaat, de feesten of naar bepaalde personen die achtergebleven zijn, zoals opa en oma. Het kunnen ook herinneringen zijn aan oorlog, geweld, vlucht en het (te) lange verblijf in een asielzoekerscentrum in Nederland. Ze kunnen ook dagelijks indirect herinnerd worden aan hun bijzondere achtergrond omdat hun ouders of verzorgers zelf hun ervaringen verwerken, de oorspronkelijke familiesamenstelling ingrijpend is veranderd of simpelweg omdat ze op een nieuwe school zitten in een nieuwe situatie.

Het ontbreken van aandacht voor deze bijzondere ervaringen in de ‘gewone’ lessen maakt dat veel vluchtelingenkinderen met een ‘onaangesproken’ deel van zichzelf in de klas zitten. Als er wel aandacht is, staan zij voor de keus iets persoonlijks te vertellen aan andere kinderen en de leerkracht voor wie hun ervaringen misschien heel vreemd zijn. Vluchtelingenkinderen lopen daarmee het risico om niet begrepen te worden, zelfs uitgelachen te worden, of een speciale positie in de groep of een aparte behandeling te krijgen, omdat ze zielig gevonden worden. Ook bestaat het risico dat leerlingen en leerkrachten zich afwenden van mogelijke ellende-verhalen, waardoor de kinderen zich eenzamer zullen voelen dan ooit.

Praten over je eigen land, het geweld dat je hebt ondergaan, de vlucht en de nieuwe situatie in Nederland, maakt je als vluchtelingenkind dus kwetsbaar. Om er over te kunnen praten is veel zelfvertrouwen nodig. Sommige vluchtelingenkinderen zijn juist sterker geworden vanwege hun persoonlijke ervaringen. Maar het zal per kind toch verschillen hoe ver ze zullen gaan met het vertellen over hun bijzondere ervaringen. Uiterlijk zijn ze vaak sterk gericht op het zich aanpassen aan de nieuwe situatie. In reguliere lessen wordt veelal niet direct naar hun achtergrond gevraagd, waardoor ze slechts zelden over hun ervaringen vertellen. Soms blokkeert de verwerking van deze ervaringen de kinderen bij het leren. Voor leerkrachten is het soms moeilijk in te schatten waarom een kind zich gedraagt zoals het zich gedraagt en dat geldt helemaal voor vluchtelingenkinderen, van wie de ervaringen zo bijzonder kunnen zijn. Overigens verschillen al deze ervaringen ook per kind en ieder kind reageert er weer op zijn manier op.

Om gerichte aandacht te kunnen besteden aan deze bijzondere ervaringen en de reacties daarop is het project *F.C. de Wereld* ontwikkeld. Vluchtelingenkinderen kunnen er hun ervaringen in bespreken en met anderen delen, ze merken dat ze niet alleen staan en ze kunnen zo aan hun zelfvertrouwen werken om er ook elders over te praten. Hoewel kinderen uit verschillende landen of gebieden deelnemen, is dit project niet met gewone interculturele lessen te vergelijken. Als kinderen de gemeenschappelijke context van de vlucht en de vaak gewelddadige achtergronden met lotgenoten kunnen bespreken, kan ook met andere kinderen op school een betere uitwisseling tot stand komen. Daarom is een belangrijke doelstelling van het project om voor vluchtelingenkinderen eerst een veilige situatie te creëren. Een project speciaal voor vluchtelingenkinderen heeft echter iets paradoxaals. Het 'apart' aan zo'n project deelnemen biedt vluchtelingenkinderen de gelegenheid in een veilige omgeving over hun *bijzondere* ervaringen te spreken. Maar het project heeft tegelijk tot doel om de kinderen te laten ervaren dat zij ook *normaal* zijn. *F.C. de Wereld* is daarom bedoeld als een aanzet om ook op reguliere momenten op school aandacht te hebben voor hun specifieke achtergronden.

Preventie en signalering

De opvang van anderstalige leerlingen is onderhevig aan sterke veranderingen. Voorheen kwamen de meeste kinderen in het kader van gezinshereniging binnen de traditionele migrantengroepen (mensen van Turkse en Marokkaanse afkomst) op school. De laatste jaren wordt de groep nieuwkomers in toenemende mate gevormd door kinderen van vluchtelingen, die soms ook in het kader van gezinshereniging in Nederland komen. Zij introduceren een heel nieuwe problematiek op de school. In antwoord op vragen uit het onderwijs onderzocht de Stichting Pharos op welke wijze leerkrachten kunnen worden ondersteund in de omgang met deze nieuwe populatie kinderen. In 1996 introduceerde de Stichting Pharos een project voor vluchtelingenjongeren in het voortgezet onderwijs, *De Vluchtelingenles*. In hetzelfde jaar werd besloten een project voor vluchtelingenkinderen in het basisonderwijs te ontwikkelen.

Het project voor de basisscholen zou allereerst een *preventief* karakter moeten hebben. Het doel was dat de kinderen zich op een veilige manier zouden kunnen uiten over wat ze meegemaakt hebben en dat zij, door de verwerking van hun ervaringen, minder geblokkeerd zouden zijn in hun leerontwikkeling. Voor de kinderen die niet in staat zouden

zijn om dit doel te behalen zou het project een signaalfunctie kunnen hebben. Deze kinderen zouden vroegtijdig doorverwezen kunnen worden naar speciale begeleiding binnen de hulpverlening. Medewerkers van de Opvang Anderstaligen in Gouda, de Stichting Pharos, de Schoolbegeleidingsdienst Midden-Holland en Rijnstreek en een creatief therapeute lieten op basis van deze doelstellingen hun gedachten gaan over de opzet van een dergelijk project. Al gauw werd duidelijk dat de thema's hierin universeel moesten zijn, met voor iedereen belangrijke aspecten in het leven. We kwamen uit op acht thema's: ik, school, wonen, familie, feest, vriendschap, spelen, ik-jij-wij. Deze volgorde was bewust gekozen.

Voor de kinderen moest het duidelijk zijn dat zij centraal staan tijdens het project, daarom begonnen we met hen zelf: 'ik'. Ook de andere thema's sluiten nauw aan op hun leefwereld: hun eigen land, vroeger; in Nederland, nu; en in de toekomst. De gedachte rees om elke les in het hier en nu te laten beginnen om vervolgens uit te weiden over hoe het vroeger was en daarna wat de kinderen zich wensen in de toekomst. Bij het thema 'wonen' vertellen de kinderen dus eerst waar en hoe ze nu wonen, dan over hun huis in het herkomstland en vervolgens maken ze een huis en dat mag het huis in hun eigen land zijn, het huis nu of een huis in de toekomst. Daar mogen de kinderen dan bij vertellen waar en met wie ze wonen of het liefst willen wonen. Deze rode draad, 'nu, vroeger, toekomst' loopt dwars door het hele project heen.

De thema's vertonen een opbouw in emotionele zwaarte. De thema's 'wonen', 'familie' en 'vriendjes' zijn voor de meeste kinderen emotioneel zwaarder dan de andere thema's. 'Wonen' en 'familie' kunnen bij vluchtelingenkinderen een betekenis van verlies hebben, terwijl bij het thema 'vriendjes' het verlies wat minder zwaar weegt, maar juist de acceptatie van de vlucht en de moeite die kinderen moeten doen om zich hier een plekje te verwerven en nieuwe vriendjes te maken. De andere thema's zijn wat luchtiger. Zo kunnen de kinderen eerst vertrouwd raken met het project, de groep, de structuur en de begeleiding, alvorens de zwaardere thema's aan de orde komen. Maar ook tussendoor en aan het eind is het weer nodig om aan wat lichtere onderwerpen aandacht te besteden. Uiteraard is de interpretatie van luchtig en zwaar per kind verschillend. Een kind dat een bombardement meemaakte terwijl het op school was, of in een school werd opgevangen na een bombardement op het huis, zal ook het thema 'school' zwaar vinden. Voor een vluchtelingkind kan aan het meest onschuldige thema een emotio-

nele lading kleven. Dat is niet te vermijden. Om de kinderen voldoende veiligheid te bieden besloten we tot een strakke en herkenbare structuur en veel nadruk op de regel dat je niets hoeft te vertellen als je het niet wilt. Elke les begint en eindigt met het aansprekende projectlied, het *F.C. de Wereld*-lied. Verder wordt in elke les een kringgesprek gehouden en wordt een verwerkingsopdracht uitgevoerd.

Proefinvoeringen en ervaringen

Nadat een activiteiteninvulling per thema was bedacht vond het project voor de eerste keer plaats op de Opvang Anderstaligen in Gouda. De reacties waren positief, zowel bij de leerkrachten, als de kinderen en de ouders, die bij de afsluiting betrokken waren. De kinderen waren niet gewend om te evalueren, dus moesten we het van hun indirecte reacties hebben, zoals het spontaan gaan zingen van het lied als ze de begeleiders binnen zagen komen. Ook waren ze teleurgesteld toen aangekondigd werd dat het project afgelopen was. Hun enthousiasme om te vertellen over hun eigen land sprak boekdelen. Zo zaten ze soms op het puntje van hun stoel en konden bijna niet stoppen met het vertellen van hun herinneringen. Vooral bij de thema's school en feest waren de kinderen niet te stuiten. De verhalen werden steeds groter en mooier, bijvoorbeeld over de rituelen rond geboorten.

Leerkrachten en kinderen reageerden positief op de thema's en de opbouw van het project. De leerkrachten waren achteraf erg blij met wat ze allemaal te horen hadden gekregen van de kinderen. Eén leerkracht vertelde dat ze veel meer respect had gekregen voor de flexibiliteit van de kinderen toen ze vernomen had hoeveel wisselingen en veranderingen ze in hun korte bestaan al hadden meegemaakt. Een andere leerkracht vertelde hoe interessant de verhalen over feesten waren geweest. Er waren leerkrachten die vooraf bang waren dat als er moeilijke onderwerpen besproken zouden worden, kinderen in een crisis zouden kunnen geraken. Ze waren bang dat niet te kunnen hanteren. Achteraf constateerden ze opgelucht dat de kinderen juist toegankelijker waren geworden en dat er van crisis juist helemaal geen sprake was. De kinderen hadden heel invoelend en met interesse gereageerd op hun lotgenootjes die emotioneel vertelden over hun problemen. En er was ook veel plezier geweest. De conclusie was dat het project had bijgedragen aan een betere relatie tussen de leerkrachten en de kinderen.

De ouders konden zich wellicht niet veel voorstellen bij het project, maar één ouder belde op naar de school om te vragen of er zoiets ook voor de ouders georganiseerd kon worden. Een andere ouder vroeg ons op een ouderavond met nadruk om niet over geweld te praten, want dat wilde hij zijn dochter besparen. We benadrukten dat kinderen nooit gedwongen werden ergens over te praten. Op de afsluiting van het project genoten de uitgenodigde ouders van een gezellige sfeer waarin de kinderen het *F.C. de Wereld*-lied voor hen zongen.

Zelfvertrouwen en taalvaardigheid

Het project werd vervolgens nog een keer op dezelfde school uitgevoerd met hetzelfde resultaat. Met al het beschikbare materiaal kon het project nu gedetailleerder worden uitgewerkt. Een volgende proefinvoering vond plaats op een 'neveninstroomproject'. Net als op de Opvang Anderstaligen konden de kinderen in hun vaste lesgroep met hun eigen leerkracht aan het project deelnemen. De leerkrachten vonden het erg prettig om op deze manier aandacht aan de kinderen te kunnen besteden. Sommige projectthema's waren op andere manieren wel aan de orde geweest, maar volgens hen gaf deze complete vorm een beter kader. Ze hadden de indruk dat de taalvaardigheid van de kinderen door het project was toegenomen. De kinderen wilden namelijk zo

graag vertellen over hun eigen land dat ze veel meer hun best deden om aan de beurt te komen en om iets goed te vertellen. Hun zelfvertrouwen was toegenomen en sommige kinderen kwamen steeds beter uit de verf. Ook hier waren de kinderen teleurgesteld toen het project eindigde. Bij de afsluiting brachten de ouders heerlijke hapjes mee en bewonderden de foto's die door één van de begeleiders waren gemaakt.

Ook op een reguliere basisschool vond een proefinvoering plaats. De uitvoerende leerkracht was erg blij met *F.C. de Wereld*. Ze wenste dat er voor alle kinderen zo'n project over hun bijzondere ervaringen zou bestaan. Op deze reguliere school liepen een aantal zaken anders dan op de Opvang Anderstaligen en de neveninstroom. De vluchtelingenkinderen zaten immers verspreid over de groepen op de school en werden in een aparte projectgroep bijeen gebracht. De leerkracht en de kinderen kenden elkaar dus niet in deze samenstelling. De leerkracht moest vrijgeroosterd worden en er moest een ruimte beschikbaar zijn.

Omdat de kinderen meer tijd nodig hadden om aan elkaar te wennen, ontwikkelden we een kennismakingsles. De kinderen die aan dit project meededen vonden de lessen over school en feest het leukst. Ook deze leerlingen waren teleurgesteld toen het project afgelopen was. De leerkracht zou zeker doorgaan met het project, ook met andere kinderen, vertelde ze, want ook zij hebben immers wel eens te maken met verhuizing en gebroken gezinnen, waar ze erg mee zitten. Al is *F.C. de Wereld*

dan in eerste instantie bedoeld voor vluchtelingenkinderen, het project is in een aangepaste vorm mogelijk ook bruikbaar voor andere groepen kinderen.

De vier verschillende proefinvoeringen op een rij zettend, bleek *F.C. de Wereld* een geslaagd project. Naast organisatorische verschillen zagen we ook verschillende reacties bij kinderen en groepen. Zo had de ene groep veel meer behoefte aan afwisseling in werkvormen dan de andere. De ene groep tekende kwalitatief veel beter dan de andere en de ene groep verliep conflictlozer dan de andere. Aangezien de individuele ervaringen van de kinderen centraal stonden, bleken de reacties in elke groep weer anders te zijn. De enige rode draad hierin was dat de kinderen zich - vaak voor het eerst - gingen uiten, waardoor elke groep een eigen dynamiek kreeg. Op basis van deze conclusie hebben we alternatieve werkvormen in de lesbeschrijvingen opgenomen, die het de leerkrachten mogelijk maken om adequaat in te spelen op de verschillende behoeften en soepel met de reacties om te gaan.

De hoofdstukken 2 en 3 van deze publicatie bevatten achtergrondinformatie over vluchtelingenkinderen en hun positie in het basisonderwijs. Na een uiteenzetting in hoofdstuk 4 over de opzet en de randvoorwaarden waaronder het project succesvol kan verlopen, volgt de beschrijving van de feitelijke serie lessen.

Vluchtelingenkinderen: Gewone kinderen met een bijzondere achtergrond

Abdall is een twaalfjarige jongen uit Irak. Hij is met zijn vader in Nederland gekomen. Veel later kwamen zijn moeder, oudere broer en zusjes naar Nederland. Sinds die tijd vertoont Abdall gedragsmoeilijkheden. Hij pest zijn zusje, luistert niet naar zijn ouders en ligt voortdurend dwars. Op school lokt hij steeds conflicten uit en verstoort de orde in de klas. Zijn leerprestaties zijn zwak. Vanwege zijn gedrag wordt hij regelmatig door vader geslagen.

Majid is een tienjarige jongen uit Iran. Hij is samen met zijn moeder en oudere broer naar Nederland gekomen, na een verblijf van drie jaar als vluchteling in de Oekraïne. Zijn vader is achtergebleven in Iran. Majid is 's avonds bang als hij naar bed moet. Vaak wordt hij 's nachts wakker van angstige dromen. Hij pakt geregeld de foto van zijn vader en huilt dan zachtjes. Zijn moeder is bezig om vader naar Nederland te laten komen, maar de procedure duurt erg lang. Majid verwijt moeder dat zij hiervoor niet genoeg haar best doet. Op school vertelt hij soms enge verhalen, maar de juf weet niet of hij dan fantaseert of dat hij die dingen echt heeft meegemaakt.

Twee voorbeelden van vluchtelingenkinderen in Nederland met een geheel verschillende achtergrond. Het lijkt soms alsof vluchtelingenkinderen bijzondere kinderen zijn die veel zorg en hulp nodig hebben. Dit is gelukkig niet zo. Het zijn meestal gewone kinderen, die gezien hun achtergrond enige specifieke aandacht nodig hebben. Wat hen wel onderscheidt is dat zij in hun jonge leven vaak al veel hebben meegemaakt – en soms *nóg* meemaken – wat een goede sociaal-emotionele ontwikkeling in de weg kan staan. Dit hoofdstuk gaat allereerst in op enkele achtergronden van vluchtelingenkinderen. Daarna belichten we factoren die bij het kind stress kunnen veroorzaken en welk effect dit kan hebben. Tenslotte gaan we na hoe het kind hiertegen beschermd kan worden.

Veel verschillende landen

Vluchtelingenkinderen komen uit veel verschillende landen en culturen, zoals Afghanistan, Somalië, Irak, maar ook uit China of voormalig Joegoslavië. Dit geeft meteen al aan dat je niet kunt spreken van *het* vluchtelingenkind, omdat zij allemaal heel verschillende achtergronden hebben. Mohammed uit Somalië komt uit een nomadenfamilie en heeft een paar jaar Koranschool gehad, waar met name gebeden

geoeft werden. Fatima uit Iran komt uit een welgestelde familie die in Teheran woonde en verschillende huizen bezat. Sivapalan komt uit Sri Lanka en is hindu, Bewar komt uit Irak en is shi'iet, Melissa komt uit Bosnië en is moslim, Seso komt uit Congo (voormalig Zaïre) en is katholiek. Ze hebben niet alleen verschillende godsdiensten, maar zijn gewend aan verschillende gebruiken. Natuurlijk spreken zij ook verschillende talen en hebben ze een heel verschillende opvoeding gehad.

Het belangrijkste gemeenschappelijke kenmerk van vluchtelingenkinderen is dat hun ouders vaak vanuit een situatie van vervolging, geweld en oorlog uit hun land zijn gevlucht en – soms toevallig – in Nederland zijn beland. Dat onderscheidt hen van kinderen in de traditionele migrantengroepen in Nederland, die meestal om economische redenen de keuze hebben gemaakt naar Nederland te komen. Vluchtelingen gaan echter niet ergens *naar toe*, maar gaan ergens *vandaan*.

Vluchten voor geweld en vervolging

Vluchtelingenkinderen hebben vaak alles moeten achterlaten wat hen in hun eigen land dierbaar was: familie, thuis, school, vriendjes en vriendinnetjes. Soms rest de kinderen letterlijk niets meer uit hun eigen land, zelfs geen foto's. Sommige kinderen konden zelfs geen afscheid nemen omdat hun ouders in haast moesten vertrekken. Voor de meeste vluchtelingen is een veilige terugkeer naar het eigen land op korte termijn niet mogelijk. Waar veel migrantenkinderen nog wel eens op vakantie kunnen, is het voor de meeste vluchtelingenkinderen niet weggelegd om hun oorspronkelijke land te bezoeken.

Landen waar burgeroorlogen woeden of gewoed hebben, zoals Bosnië, Afghanistan, Zaïre en Somalië, brengen veel vluchtelingen voort, waarvan een aantal in Nederland belandt. Veel vluchtelingen zijn persoonlijk bedreigd omdat ze politiek actief waren of behoorden tot een bepaalde minderheid of etnische groep, of vanwege hun religie. Geweld, vervolging, gevangenschap, marteling en moord zijn gebeurtenissen die veel vluchtelingen aan den lijve hebben meegemaakt, ook kinderen. Omdat geweld zo'n ingrijpende invloed heeft op de slachtoffers, spreekt men vaak van *traumatische* gebeurtenissen.

Door voor het geweld weg te trekken hebben vluchtelingen hun leven en dat van hun kinderen gered, maar daarmee is meestal nog geen ein-

de aan de ellende gekomen. In eerste instantie wordt net na aankomst in Nederland vaak een gevoel van opluchting ervaren, men is veilig. Over Nederland kan op zo'n moment heel positief gedacht worden. Alles is goed georganiseerd, je hebt een dak boven je hoofd en je wordt geholpen. Er ontstaat een gevoel van euforie. Na verloop van tijd kan dit gevoel veranderen in teleurstelling. Het aanvankelijk gastvrije Nederland blijkt minder gastvrij te zijn. In Nederland begint dan een *asielprocedure* en is er bijzondere *opvang* geregeld. Mensen leven vaak lang in een beklemmende onzekerheid of zij mogen blijven of weer moeten vertrekken. In de lange periode dat over de *asielaanvraag* wordt beslist, moeten vluchtelingen vaak van het ene naar het andere opvangcentrum verhuizen. Voor kinderen betekent dit telkens afscheid nemen om elders opnieuw te wennen: een nieuwe omgeving, een nieuwe school, een nieuwe juf of meester. Ze moeten steeds weer nieuwe vriendjes zien te maken. Ze kunnen te maken krijgen met onbegrip en discriminatie. Ouders en kinderen krijgen zo niet de rust om te verwerken wat ze allemaal hebben meegemaakt.

Elk kind is anders

Ouders en kinderen kunnen verschillend reageren op de vlucht en de nieuwe situatie in Nederland. Ouders kunnen allerlei gevaren zien voor hun kinderen, beïnvloeding met Nederlandse waarden en normen bijvoorbeeld, waardoor ze (te) strenge regels voor de kinderen hanteren, terwijl de kinderen meer vrijheid willen. Ouders kunnen zich echter ook zo verloren voelen, dat zij hun kinderen meer los laten dan goed voor ze is.

Er zijn kinderen die in hun eigen land weinig van dreiging gemerkt hebben of daarentegen juist honger en geweld aan den lijve hebben ondervonden. Sommige kinderen zijn als soldaat ingezet en hebben letterlijk meegevochten, vaak daartoe gedwongen nadat familie voor hun ogen vermoord was. Sommige kinderen hebben vader of moeder jarenlang niet gezien en ondervinden grote aanpassingsmoeilijkheden als gezinshereniging tot stand komt met ouders die nog met de aansluiting met Nederland moeten beginnen. De kinderen zelf zijn op school vooral bezig met zich aan te passen. Verder zijn ze erg met de taal bezig, ze worden soms uitgelachen als ze dingen verkeerd zeggen. De combinatie van de nieuwe taal en een volkomen nieuwe omgeving vergt een flinke investering in het leggen van nieuwe contacten.

Er zijn dus grote verschillen in uitgangspositie, reacties en behoeften van de kinderen. De één wil nooit meer terug, de ander voelt vooraf heimwee. Maar allemaal zijn ze bezig met zich een plek te verwerven in de Nederlandse samenleving. Naarmate ze langer in Nederland zijn, zal dat minder aandacht vergen, omdat er meer evenwicht in hun situatie en in henzelf is ontstaan. Als de onzekerheid over de situatie in het thuisland groot is of ouders of verzorgers zelf uit balans zijn, zal het voor de kinderen ook moeilijker zijn om in evenwicht te komen.

Evenwicht zoeken

Als vluchtelingen worden toegelaten – een of andere *verblijfsvergunning* krijgen – en ergens ‘definitief’ gaan wonen, lijkt een nieuw leven in Nederland te kunnen starten. Maar vaak valt dat tegen: oude problemen komen naar boven en nieuwe dienen zich aan. In deze betrekkelijke rust na een periode van grote onzekerheid, komt de herinnering aan wat gebeurd is meestal hevig terug. Ouders en kinderen komen in een verwerkingsproces dat niet altijd ongestoord verloopt. Lichamelijke en psychische klachten en spanningen ontstaan of verergeren. Ouders kunnen hierdoor erg prikkelbaar worden waardoor zij weinig van de kinderen kunnen hebben. Verwaarlozing en zelfs mishandeling van kinderen komt voor. Door hun eigen problemen zien ouders soms niet dat hun kinderen het ook moeilijk hebben. Ze kunnen hen niet genoeg steun en warmte geven. Kinderen voelen zich dan vaak in de steek gelaten. Ook kunnen ouders verkeerd reageren op angsten van het kind, zodat angst en onzekerheid alleen maar toenemen. Bezorgdheid en schuldgevoelens over achtergebleven familieleden en onzekerheid over de gezinshereniging, kunnen veel spanningen in het gezin oproepen. Onverwerkte rouwgevoelens over vermoorde of gedode familieleden roepen veel emoties op.

Ook op sociaal gebied staat het gezinsleven onder druk. Men moet proberen een nieuw evenwicht te vinden. Dit kost veel tijd, moeite en energie en het lukt helaas niet altijd. In veel vluchtelingengezinnen ontbreekt één van de ouders – meestal de vader – waardoor de andere ouder er alleen voor staat. Moeder is soms niet gewend aan de verzorging en opvoeding van de kinderen, omdat in haar eigen land andere familieleden deze taken op zich namen. Nu moet zij in een vreemde omgeving, waarvan zij de taal en cultuur nauwelijks kent, zelf proberen haar kinderen op te voeden. Het ontbreken van (vooruitzichten op) werk tast de po-

sitie van vaders aan. Het noodgedwongen voortdurend bij elkaar zijn van ouders leidt soms tot relatieconflicten en scheiding. Een aantal gezinnen moet in Nederland met een veel lagere status genoegen nemen dan zij gewend waren, ze zijn als het ware van de sociaal-economische ladder getuimeld. Door schuldgevoelens hierover proberen ouders soms toch aan de materiële verlangens van hun kinderen tegemoet te komen waardoor ze in financiële problemen kunnen komen. Tenslotte, als al een wankel evenwicht is gevonden, kan dit weer uit balans raken als door *gezinshereniging* zich een 'nieuw' gezinslid aandient.

Mogelijke effecten op kinderen

Elk kind reageert natuurlijk op zijn eigen wijze op al deze spanningen en het is vaak moeilijk vast te stellen of reacties een gevolg zijn van eerdere traumatische ervaringen of van spanningen in het gezin. Meestal komen de reacties van het kind toch uit een combinatie van stressfactoren voort. Angst bijvoorbeeld of angstig gedrag kan een reactie zijn op traumatische gebeurtenissen die een kind heeft meegemaakt. Maar het kan ook verlatings- of scheidingsangst zijn. Het kind kan ook bang zijn voor mishandeling door vader. Verder kunnen trau-

mareacties als angst of bedplassen andere emoties oproepen als schaamte-, schuld- en onzekerheidsgevoelens, als de ouders het kind hierom uitlachen of kleineren. Reacties van kinderen op stressvolle gebeurtenissen uiten zich meestal in emoties of gedragsproblemen. We spreken van sociaal-emotionele problemen bij kinderen als hun sociaal-emotionele ontwikkeling verstoord is.

Sociaal-emotionele problemen komen niet uitsluitend bij vluchtelingenkinderen voor: ook andere kinderen kunnen problemen hebben als gevolg van ingrijpende gebeurtenissen als scheiding en incestervaringen. Wel blijken bij vluchtelingenkinderen verhoudingsgewijs vaker sociaal-emotionele problemen voor te komen dan bij autochtone of migrantenkinderen, hetgeen gezien de vele stressbronnen bij vluchtelingenkinderen niet vreemd is. Sociaal-emotionele problemen ontstaan doordat het gevoelsleven van kinderen uit balans is. Overheersende gevoelens van angst, onzekerheid, wantrouwen, boosheid, wraak, schuld en verdriet kunnen soms emotionele doorbraken veroorzaken als huilbuien en schrikreacties, maar uiten zich vaker in gedragsproblemen. Agressief gedrag valt daarbij het meeste op en is vaak het moeilijkst te hanteren, evenals het voortdurend om aandacht vragen. Verder zie je soms angstig gedrag, maar ook introvert en regressief gedrag. Vluchtelingenkinderen kunnen ook snel afgeleid zijn en zich moeilijk

concentreren. Matige leerprestaties of duidelijke leerproblemen kunnen hiervan het gevolg zijn. Naast sociaal-emotionele problemen uit kinderen soms lichamelijke klachten als hoofdpijn, buikpijn, eetproblemen en andere klachten die vaak psychosomatisch van aard zijn. Al deze gedragingen zijn evenzovele signalen dat een kind psychisch niet in balans is. Op school worden dergelijke problemen in hun volle omvang zichtbaar, omdat kinderen daar een groot deel van hun tijd verblijven. Andere problemen als slaapstoornissen en nachtmerries vallen minder direct op, omdat die zich thuis voordoen.

Bescherming biedende factoren

Bij gezonde kinderen is er een mentaal evenwicht tussen de lasten die een kind te dragen krijgt en de kracht die het heeft om deze lasten op te vangen. Bij vluchtelingenkinderen is de mentale belasting groot als gevolg van de eerder genoemde stressbronnen. Gaat deze lastenverzwaring de geestelijke draagkracht van een kind te boven, dan slaat de balans door: het kind raakt mentaal uit evenwicht en er is sprake van een stoornis. Toch lijkt bij de meeste vluchtelingenkinderen deze balans gelukkig min of meer in evenwicht. Dit betekent dat de mentale draagkracht bij kinderen groot moet zijn. Hierin spelen *bescherming biedende factoren* een belangrijke rol.

Eén van deze factoren is de ontwikkeling van het *copinggedrag*: het aangeleerde gedrag om moeilijke situaties of omstandigheden effectief het hoofd te bieden. Een kind dat langdurig in een oorlogssituatie verkeerde, heeft geleerd zijn paniecreacties en angsten onder controle te houden om te kunnen overleven. Hierdoor is het mentaal sterker geworden. Naarmate een kind ouder is en vaker oplossingen heeft moeten zoeken, zal het makkelijker met stressgevoelens kunnen omgaan. Een andere factor, die in het kind gelegen is, is zijn zogeheten *ego-veerkracht*. Een kind dat zorg en aandacht heeft gehad van zijn ouders, voldoende structuur is geboden en zich dus sociaal-emotioneel goed ontwikkeld heeft, zal meer aankunnen dan een kind dat het hieraan heeft ontbroken en psychisch kwetsbaarder is. Daardoor heeft het vaak meer dan volwassenen, een geweldige mentale elasticiteit en aanpassingsvermogen. Het is te vergelijken met een jong boompje dat ver doorbuigt in een zware storm, maar niet breekt, terwijl een oude dikke boom als een lucifer knapt.

Peiman, een 11-jarig meisje uit Irak, is een vrolijk kind. Ze babbelt met ieder een honderduit, kent geen verlegenheid en kan ongedwongen lachen. Haar ouders zijn zwaar belast door wat zij hebben meegemaakt: vader is zodanig gemarteld in de gevangenis dat hij blind is geworden en moeder kan de psychische belasting nauwelijks aan. Peiman echter accepteert de handicap van haar vader en neemt hem dagelijks mee voor een wandelingetje.

Van de bescherming biedende factoren die *buiten* het kind zijn gelegen is in de allereerste plaats van belang de zorg en steun van de ouders en de veiligheid en structuur binnen het gezin. Dit is de basis voor een gezonde ontwikkeling van elk kind. Dit geldt des te meer voor vluchtelingenkinderen en sterker naarmate deze kinderen jonger zijn. Schokkende gebeurtenissen grijpen diep in in het gevoelsleven van kinderen, maar als ouders begrip tonen voor hun gevoelens en reacties, emotioneel en affectief steun kunnen geven, troost en veiligheid kunnen bieden, dan vergroot dit de ego-veerkracht van kinderen en daarmee hun draagkracht. De praktijk is echter dat veel ouders niet bij machte zijn hun kinderen deze steun te geven, vanwege de vele problemen waaronder zij zelf gebukt gaan.

Als dit belangrijke primaire steunsysteem voor een kind niet goed functioneert, dan zal het noodgedwongen terugvallen op andere sociale steunsystemen, die ook bescherming kunnen bieden. Dit kunnen familieleden, vriendjes en vriendinnetjes zijn, maar ook een begeleider van VluchtelingenWerk of een sportclub. Niet altijd zijn deze steunsystemen aanwezig, waardoor het kind zich alleen en in de steek gelaten kan voelen. De stress veroorzakende factoren wegen zwaarder naarmate de beschermingsfactoren ontbreken. Het kind kan dan verder ontwricht raken in zijn sociaal-emotionele ontwikkeling. Gelukkig voor het kind is één belangrijk sociaal steunsysteem altijd aanwezig en dat is... de school!

Het belang van de school voor alle kinderen, maar in het bijzonder voor vluchtelingenkinderen, kan niet genoeg benadrukt worden. Dit blijkt uit literatuur en onderzoek, maar ook uit vele ervaringen van hulpverleners hier en elders in de wereld.

Vraag maar eens aan een vluchtelingenkind wat het niet leuk vindt aan schoolgaan en het antwoord luidt regelmatig: de vakanties!

Het kind benadrukt hiermee hoe belangrijk de school in zijn leven is. De school biedt immers structuur en regelmaat in zijn leven, waardoor zekerheid groeit en voorspelbaarheid toeneemt. Al is de Nederlandse school anders dan in eigen land, kinderen ervaren het toch als het weer oppakken van het 'normale' leven. De school is bij uitstek ook de plaats waar nieuwe contacten kunnen worden gelegd met leeftijdsgenootjes en dus nieuwe vriendjes of vriendinnetjes kunnen worden gemaakt. Op school kan het kind zich weer ongedwongen als kind gedragen, plezier hebben en lachen, wat soms thuis niet mogelijk is. De leerkracht is weer een 'normale' volwassene, waarmee het kind zich kan identificeren en waarvan het weer normen en waarden leert. Op school krijgt het kind zicht op gewoonten en gebruiken die in onze samenleving gelden waardoor het zich makkelijker en sneller thuis kan voelen, hetgeen het zelfvertrouwen kan doen toenemen. En *last but not least* is het onderwijs toekomstgericht waardoor het kind gedwongen wordt zich hierop te richten in plaats van voortdurend maar terug te denken aan het verleden.

De school kan natuurlijk niet de steun van ouders en gezin vervangen: als het in de thuissituatie niet goed gaat, zullen de gevolgen op school merkbaar zijn. Maar een stukje van het ontbreken van de ouderlijke steun kan de school wel compenseren. In de eerste plaats natuurlijk door de helende werking die sowieso van de school uitgaat, maar daarnaast ook door extra zorg en steun die leerkrachten aan deze kinderen kunnen bieden. In het volgende hoofdstuk wordt hier nader op ingegaan.

Vluchtelingenkinderen in het basisonderwijs

Sinds tien jaar is het gebruik in Nederland om vluchtelingen verspreid over het hele land te huisvesten. Vroeger werden ook vluchtelingen gehuisvest die nog in de asielprocedure zaten, waarvan dus nog niet was vastgesteld of ze wel definitief in Nederland mochten blijven. Sinds januari 1996 worden vluchtelingen in principe uitgeplaatst nadat zij een *status* hebben gekregen, als zij dus zeker zijn van hun verblijf in Nederland. Toch komt het nog voor dat vluchtelingen met een *tijdelijke verblijfsvergunning* worden gehuisvest. Ook basisscholen die kinderen opvangen uit de opvangcentra voor asielzoekers, moeten rekening houden met het feit dat kinderen die hier al enkele jaren wonen, alsnog met hun ouders Nederland moeten verlaten. Door het spreidingsbeleid krijgt iedere stad of dorp met de komst van vluchtelingen te maken en melden zich op vrijwel elke school ook vluchtelingenkinderen.

Neveninstroom

De opvang van kinderen van nieuwkomers in het onderwijs verschilt per gemeente. Veel gemeenten kennen een neveninstroomproject voor het basisonderwijs, onder namen als Regenboogproject, Prismaproject, Opvang Anderstaligen etc. Het doel hiervan is om nieuwkomerskinderen het eerste jaar intensief ‘Nederlands als Tweede Taal’-onderwijs aan te bieden, waarna zij kunnen doorstromen naar het reguliere basisonderwijs. Soms is plaatsing van deze kinderen in een dergelijk project verplicht, soms ook facultatief en kunnen ouders zelf de schoolkeuze bepalen. In de ene gemeente verblijven de kinderen fulltime in de neveninstroom, in een andere gemeente slechts halve dagen en zitten zij de rest van de tijd op een reguliere school. Ook zijn er gemeenten waar geen neveninstroomprojecten zijn en komen nieuwkomers meteen in het reguliere onderwijs. Hoe dan ook, tenslotte komen alle vluchtelingenkinderen in het reguliere basisonderwijs terecht, alleen zal in de meeste gevallen hun taalvaardigheid dan al redelijk zijn.

De leerkrachten die in neveninstroomprojecten werken hebben natuurlijk het meeste te maken met vluchtelingenkinderen. In sommige gemeenten is het aandeel vluchtelingenkinderen in deze projecten opgelopen tot 60 à 70%. In andere gemeenten – met name de grote steden – is het percentage beduidend lager door voortgaande gezinshereniging bij de traditionele migrantengroepen. In het vorige hoofdstuk

is gesteld dat scholen bij uitstek plaatsen zijn waar sociaal-emotionele problemen worden gesignaleerd. Het zal dan ook niet verbazen dat met name uit de neveninstroomprojecten de meeste signalen komen van dergelijke problemen: vluchtelingenkinderen zijn hier duidelijk zichtbaar en herkenbaar en leerkrachten zijn meer bekend met het bestaan van problemen bij deze kinderen. Op reguliere scholen waar slechts enkele vluchtelingenkinderen zitten, is soms wel bekend dat het om vluchtelingenkinderen gaat, maar ontbreekt nog vaak de kennis hoe met deze kinderen om te gaan.

Sociaal-emotionele problemen

Mohamed is een 11-jarige jongen uit Somalië die sinds 6 maanden op de neveninstroom zit. Het is een zeer onzekere jongen, die zich snel uitgedaagd en aangevallen voelt en dan de neiging heeft er meteen op te slaan. Hij compenseert zijn onzekerheid door provocerend gedrag. In de klas moet je hem voortdurend in de gaten houden om ruzies te voorkomen. In de kring vertoont hij zeer nerveus en storend gedrag. Hij is moeilijk te corrigeren. Hij heeft geen vriendjes en in de pauze verstopt hij zich meestal. Opvallend is de voortdurende trieste blik in zijn ogen. Van zijn achtergrond is bekend dat zijn eigen moeder dood is en dat hij enkele jaren door zijn oma is verzorgd. Toen zijn oma overleed heeft vader, die inmiddels hertrouwd was, hem opgehaald en is hij naar Nederland gekomen. De leerkracht weet langzamerhand niet meer wat te doen en spreekt met vader over een verwijzing naar de Riagg.

Bij Kader, een 9-jarig jongetje uit Iran, worden problemen gesignaleerd door de remedial teacher: zijn belangstelling is vluchtig en hij kan zich slecht concentreren. Daardoor laten zijn leerprestaties te wensen over. Hij vertelt vaak enge verhalen, zoals mensen waarvan het hoofd wordt afgehakt, over monsters als Dracula, kinderen die door het ijs zakken en verdrinken enz. Bekend is dat zijn moeder, waarmee hij samen woont, ernstige psycho-sociale problemen heeft en erg angstig is. Regelmatig wordt hij door moeder thuis gehouden. De RT-er denkt dat zij dit doet omdat zij niet alleen thuis durft te zijn. De indruk is dat het jongetje thuis psychisch zwaar wordt belast met de problemen van moeder.

Dit zijn slechts enkele voorbeelden van sociaal-emotionele problemen waar leerkrachten mee geconfronteerd worden: gedragsproblemen en emotionele problemen. De ervaring leert dat leerkrachten

vaak gedragsproblemen, met name agressief en storend gedrag, noemen als problemen waar zij weinig raad mee weten. Maar ook emotionele problemen, zoals in het tweede voorbeeld, kunnen leerkrachten machteloos maken. Leerkrachten die enigszins bekend zijn met de problematiek van vluchtelingenkinderen, weten wat zij kunnen hebben meegemaakt en hoe kwetsbaar deze kinderen kunnen zijn. Deze wetenschap kan leiden tot een drang om meer voor deze kinderen te doen.

Mogelijke reacties

Veel leerkrachten beschouwen het als een vanzelfsprekende taak om kinderen met sociaal-emotionele problemen te helpen. Maar vluchtelingenkinderen kunnen soms extra gevoelens van betrokkenheid of machteloosheid oproepen. Leerkrachten zijn zich hiervan niet altijd bewust. Om dit meer inzichtelijk te maken benoemen we een aantal houdingen die leerkrachten kunnen innemen, waarbij die van de 'ondersteuner' de beste basis blijkt te vormen voor een constructieve omgang met deze kinderen.

De redder De leerkracht kan zich laten leiden door gevoelens van medelijden, van sterke betrokkenheid, van bescherming willen bieden. Men is geneigd lagere eisen aan het kind te stellen en meer van het kind te tolereren. Dit kan zo ver gaan dat de leerkracht het kind en het gezin 'adopteert'.

- De therapeut Ook hier spelen gevoelens van mededogen een belangrijke rol, zij het dat ook gevoelens van onmacht mee kunnen spelen. Men kan het niet accepteren dat een kind lijdt onder zijn traumatische ervaringen en ziet een taak voor zichzelf weggelegd om het kind te helpen deze ervaringen te boven te komen.
- De verwijzer Kinderen die storend en agressief gedrag vertonen en moeilijk te hantieren zijn, roepen vaak gevoelens van irritatie en machteloosheid op. Leerkrachten die sterk uitgaan van de gedachte dat hun primaire taak is gelegen op onderwijskundig vlak, zien verwijzing naar hulpverlenende instanties dan als de enige mogelijkheid.
- De afstandnemer Als problematisch gedrag ook nog gepaard gaat met slechte leerprestaties en men ernstige leermoeilijkheden vermoedt, dan voelt men zich zeker machteloos en vaak moedeloos. Het gevoel gaat overheersen dat de problemen van het kind de eigen mogelijkheden overstijgen. De leerkracht klopt aan bij de onderwijsbegeleidingsdienst. Plaatsing in het speciaal onderwijs van het kind is dan niet zelden het geval.
- De ondersteuner De leerkracht geeft zijn persoonlijke betrokkenheid vorm door uit te gaan van de gedachte dat vluchtelingenkinderen in principe normale kinderen zijn, die abnormale gebeurtenissen hebben meegemaakt en daar tijdelijke gevolgen van ondervinden. Hij maakt gebruik van zijn deskundigheid op het gebied van sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen om hun sterke kanten te ondersteunen. Ook gerichte verwijzing blijft tot de mogelijkheden behoren.

Zorg en steun

Het is voor leerkrachten geen eenvoudige zaak een juiste houding te vinden jegens kinderen, die veel hebben meegemaakt en zich daarover vaak niet goed kunnen uiten, omdat de ervaringen te belastend zijn of simpelweg omdat ze nog onvoldoende Nederlands spreken.

Agressief en storend gedrag van vluchtelingenkinderen is meestal moeilijk te hanteren. Het zet de relatie van een leerkracht en een kind met dergelijk gedrag onder druk. Voorkomen moet worden dat beiden in een negatieve spiraal belanden. Als het de leerkracht niet lukt dit gedrag te corrigeren, kan hij of zij geïrriteerd raken en zich machteloos gaan voelen.

Een leerkracht reageerde buitensporig fel op een dreigende houding van een jongen, uit angst voor het uit de hand lopen van de situatie. Hij stond die dag alleen voor een dubbele groep en kon geen assistentie van een collega inroepen. Hij was bij voorbaat al gespitst op dit gedrag omdat dit regelmatig voorkwam wat bij hem zelf steeds gevoelens van machteloosheid en irritatie opriep.

Het is belangrijk dat leerkrachten een positieve basishouding jegens deze kinderen kunnen innemen, zonder dat zij zich geplaatst hoeven te zien in een therapeutische rol. Een kind is immers nooit alleen maar een probleemkind. Dat geldt zeker ook voor vluchtelingenkinderen. Het feit dat zij vaak nare ervaringen en ontberingen hebben doorstaan en overleefd, toont hun sterke kant! Het aangrijpingspunt voor ondersteuning van deze kinderen op school ligt dan ook in het proberen te versterken van deze sterke en gezonde kanten aan de ene kant en het reguleren van de zwakke kanten aan de andere kant. De zwakke kanten moeten zeker onderkend worden, maar de ondersteuning zou zich primair kunnen richten op het stimuleren van de sterke kanten. Leerkrachten blijken in een rol van *ondersteuner* in de praktijk over goede aanknopingspunten te beschikken om een beschadigd kind te helpen een nieuw evenwicht te vinden. Dat houdt overigens niet in dat op het stellen van eisen en handhaven van de regels moet worden ingebonden. Ook deze kinderen hebben immers behoefte aan duidelijkheid.

Als kinderen succesvol zijn in bepaalde taken kan dat hun zelfbeeld positief beïnvloeden en hun zelfvertrouwen doen toenemen. Ook acceptatie van het kind, een zorgzame omgeving, betere sociale vaardigheden en humor zijn factoren die de *ego-veerkracht* van kinderen, waarover we

in het tweede hoofdstuk spraken, voor een belangrijk deel vormen. De school kan al deze aspecten mee helpen te versterken. Het zelfvertrouwen van kinderen kan toenemen door het bijvoorbeeld verantwoordelijkheid te geven voor bepaalde taakjes in de klas. Observatie kan duidelijk maken waar het kind goed in is of wat het graag doet. Als het kind op die terreinen bevestigd wordt, zal zijn zelfvertrouwen groeien en onzekerheid op andere gebieden afnemen.

Hussein, een 10-jarig jongetje uit Irak, vertoont volgens de juf storend gedrag in de klas door rare dingen te doen en vreemde geluiden te maken. Ook is hij zo nu en dan agressief naar andere kinderen. Zij heeft echter gemerkt dat als zij hem bepaalde taken in de klas geeft, hij dit heel fijn vindt en straalt van plezier.

Acceptatie, stimuleren, verantwoordelijkheid geven, sociale vaardigheden bijbrengen, prijzen en zonodig corrigeren, zijn de sleutelwoorden in de ondersteuning van vluchtelingenkinderen op school. Maar ook een open en affectieve houding is belangrijk, ook naar kinderen met irritant gedrag. Maak verbaal en in je houding duidelijk dat je begrijpt dat het kind problemen heeft, door wat het wellicht heeft meegemaakt en misschien nog meemaakt. Vertel het dat veel vluchtelingenkinderen problemen hebben: het lucht kinderen soms op als zij horen dat ze niet de enige zijn. Vraag na of het kind thuis kan vertellen waar het mee zit. Sommige kinderen zullen aangeven dat ze hierover thuis niets willen vertellen, misschien omdat ze zich schamen, of omdat zij hun ouders willen ontzien. Leerkrachten bieden op deze wijze aspecten van ouderlijke zorg, als aandacht en bevestiging geven, in aanvulling op of ter tijdelijke vervanging van de zorg die ouders mogelijk zelf niet kunnen geven. Door het kind op deze wijze te ondersteunen, kan zijn ego-veerkracht en daardoor het proces van natuurlijke verwerking bevorderd worden. Hiermee kan worden voorkomen dat het kind later alsnog gevolgen ondervindt van nare gebeurtenissen in het verleden.

Contact met ouders

Maak er een gewoonte van over geconstateerde sociaal-emotionele problemen met de ouders zelf te praten. Doe dit zonodig door middel van een huisbezoek. Voor veel ouders is de drempel naar school hoog. Door een bezoek van de leerkracht voelen zij zich vereerd en bevestigd in hun waarde als ouders. Pas op voor de valkuil dat ouders ge-

signaleerde problemen opvatten als klachten over hun kind. Gezien de spanning waaronder zij zelf vaak leven, zouden zij een al te confronterend gesprek met een leerkracht kunnen opvatten als kritiek. Het gevolg zou kunnen zijn dat de ouders hun kind thuis hiervoor straffen of dat zij zich gekwetst voelen door het vermeende verwijt dat zij hun kind niet goed opvoeden. Maak altijd duidelijk dat het jouw bezorgdheid over de ontwikkeling van het kind is en deel deze bezorgdheid met de ouders. Doe met name navraag bij de ouders hoe het kind thuis is en of de ouders dezelfde problemen herkennen bij hun kind. Als ouders ontkennen dat hun kind problemen heeft of laat zien, zou dit er op kunnen wijzen dat ouders niet met het verleden geconfronteerd willen worden. Respecteer dit: ouders hebben ook tijd nodig voor verwerking.

Zorg altijd voor een goede communicatie met de ouders door zonodig een (officiële) tolk in te schakelen. De tolkencentra leveren gratis tolkendiensten, zowel in persoon als telefonisch. Vermijd in ieder geval de kinderen als tolk te gebruiken. Geef daarbij ook zoveel mogelijk uitleg aan de ouders over het Nederlandse school- en onderwijssysteem en maak daarbij eventueel gebruik van bestaand voorlichtingsmateriaal in verschillende talen. Schoolsystemen verschillen per land en soms zijn ouders gewend de verantwoordelijkheid over hun kinderen aan de school over te laten.

Intensieve zorg

Tenslotte blijven er natuurlijk altijd kinderen waarbij, ondanks aandacht en steun, de problemen blijven bestaan of zelfs verergeren. Het is raadzaam in die gevallen hulpverlenende instanties te consulteren, waarbij in de eerste plaats gedacht kan worden aan schoolarts of -verpleegkundige, school- of onderwijsbegeleidingsdienst of de Riaggejoudzorg. Hiervoor is vaak toestemming nodig van de ouders, die als erfenis van hun verleden echter soms moeite hebben met officiële papieren. Veel ouders of verzorgers van vluchtelingenkinderen zijn niet vertrouwd met het Nederlandse systeem van sociaal-emotionele hulp. Sommigen zullen hier huiverig tegenover staan. Een goed en open contact met de ouders of verzorgers is dan van belang om de juiste weg te bewandelen. Het kan een hele steun voor ouders zijn als zij merken dat leerkrachten *in het belang van hun kind* mee helpen te zoeken naar wegen om het kind zo goed mogelijk zijn weg te helpen vinden. Ouders moeten zich in ieder geval niet in gebreke gesteld zien.

Bij de Stichting Pharos kan ook (telefonische) consultatie worden ver-
kregen en indien nodig ook hulp voor het kind en/of het gezin. Heeft u
als leerkracht regelmatig te maken met ernstige sociaal-emotionele pro-
blematiek, dan is het raadzaam in samenwerking met instanties als
VluchtelingenWerk te proberen om een consultatieteam van hulpverle-
ners te vormen, waarin de problematiek van deze kinderen besproken
kan worden. Op basis van een (voorlopige) diagnose en afhankelijk van
de ernst, kan de leerkracht advies krijgen hoe te handelen of kan een
verwijzing tot stand komen

F.C. de Wereld

Doel en opzet van het project

Waarom F.C. De Wereld?

De titel van het project is *F.C. de Wereld*. F.C. staat hier niet voor Football Club, maar deelt met deze sport wel de symbolische betekenis van gezamenlijkheid, maar ook spanning en inzet. *F.C. de Wereld* staat tevens voor één wereld waarin spanning en problemen zijn, maar die we ook gezamenlijk moeten opbouwen. De kinderen komen uit de hele wereld omdat er spanningen en problemen waren. Nu moeten we samen verder in een ander deel van diezelfde wereld en aan een nieuwe toekomst werken. Het voor het project kenmerkende lied heet *F.C. de Wereld*.

Het doel van het preventieproject *F.C. de Wereld* is *gerichte aandacht* te besteden aan vluchtelingenkinderen die daaraan tijdens reguliere lessen tekort komen. Hun bijzondere ervaringen worden, voorzover de kinderen het zélf willen, bespreekbaar gemaakt. Daarbij gaat het niet in eerste instantie om hun nare ervaringen, maar vooral om hun goede herinneringen, zodat hun gezonde en sterke deel wordt aangesproken. Door het gezonde deel te versterken kan het verwerkingsproces van de negatieve ervaringen bevorderd worden en kan hun welbevinden toenemen. De kinderen kunnen op deze wijze na alle ervaringen in het verleden en in het heden ontdekken dat ze een eigen uniek verhaal hebben en een eigen toekomst. Het project biedt de kinderen de ruimte zich in een vertrouwde omgeving te uiten, waardoor zowel zelfvertrouwen als uitingsmogelijkheden gestimuleerd worden. Als dit lukt, is de kans groot dat de schoolprestaties verbeteren.

Signalering

Daarnaast heeft het project een *signaalfunctie*. Als kinderen sociaal-emotionele problemen blijken te hebben die niet op eigen kracht of met hulp van ouders opgelost kunnen worden, dan zullen deze waarschijnlijk tijdens het project aan de oppervlakte komen.

Als deze problemen het functioneren en presteren op school belemmeren, kan de school in overleg met de ouders of verzorgers besluiten externe hulp in te roepen. Het vroegtijdig inschakelen van hulp kan ertoe leiden dat getraumatiseerde kinderen weer beter gaan functioneren en naar vermogen gaan presteren.

Vluchtelingenkinderen die beter in staat zijn om hun evenwicht te herwinnen hebben een grote schat aan levenservaring en wijsheid opge-

daan, ondanks alle narigheid die daarmee gepaard ging. Zij zullen zich beter weten te handhaven op school en tijdens het project. Andere kinderen weten door een schijnbare aanpassing het zelfde op te roepen, maar blijken dan het tegengestelde te voelen. Eén van de doelen van het project is problemen van kinderen vroegtijdig te signaleren.

Tijdens één van de F.C. de Wereld experimenten leek een jongen in de schoolgroep goed te functioneren. In de project-groep echter raakte hij voortdurend in conflict met andere kinderen. Hij kon niet meer ophouden met praten over zijn eigen land en riep dwars door alle gesprekken heen om aandacht. Hij zelf zei ook voortdurend dat hij zo graag wilde vertellen. De andere kinderen en de leerkracht vonden dit heel storend, maar hem stoppen hielp niet. Hij kwam over als een heel eenzaam kind met grote heimwee naar z'n oude situatie vóór de vlucht. In zijn verhalen leek alles in zijn eigen land steeds groter, mooier en rijker te worden. Uit zijn reacties bleek dat hij heel goed wist wat sociaal-wenselijk was, maar uit zijn verwerkingsopdrachten of na doorvragen bleek, dat hij geneigd was anders te reageren als hij zichzelf was. Hier was sprake van een kind dat hulp nodig had.

Kinderen die zich voortdurend ongemakkelijk lijken te voelen, geen warmte kunnen ontvangen, geen emoties kunnen tonen, vaak onderdrukt geëmotioneerd zijn door kort optredende, verstrakkende uitdrukkingen op het gezicht, erg druk of juist heel teruggetrokken zijn, kunnen problemen hebben, die extra aandacht verdienen. Omdat de kinderen tegelijkertijd bezig zijn met de verwerking van hun ervaringen en het zich aanpassen aan de nieuwe situatie, kan schijn bedriegen en zijn signalen soms uiterst subtiel of nauwelijks zichtbaar. In die zin kan een 'te goed' aangepast kind juist problemen hebben die op de lange termijn pas zichtbaar worden.

Het project *F.C. de Wereld* kan deze kinderen helpen iets van deze schijn te laten varen en te tonen dat er wel iets aan de hand is. Er is geen reden om kinderen zielig te vinden of bij voorbaat al uit te gaan van een zwakke positie. Het is heel zinvol kinderen aan te spreken op hun kracht en hun levenservaring te bevestigen. Een leerkracht kan heel goed bewondering laten blijken voor de opstelling en houding van kinderen. Dat kan door te zeggen dat het knap is hoe zij reageren op al die veranderingen die ze in hun korte leven hebben meegemaakt.

Als de leerkracht het vermoeden heeft dat er meer aan de hand is, is het

zinnig met anderen die het kind kennen te overleggen. Ten aanzien van kinderen die in behandeling zijn vanwege hun problemen is het raadzaam eerst overleg te voeren met behandelende hulpverleners of het kind wel mee kan doen aan het project. Overigens zijn er ook kinderen die tijdens normale lessen meer aandacht vragen en tijdens het project juist minder. Het kan zijn dat zij rustiger worden doordat er eindelijk aandacht is voor hun 'onaangesproken deel'. Deze kinderen hebben veel baat bij het project.

Plaats in het onderwijs

Het project *F.C. de Wereld* is deels vergelijkbaar met een reguliere schoolactiviteit, deels gaat het echter om een bijzondere activiteit.

Overeenkomsten met gewone onderwijsactiviteiten:

- het project sluit aan bij de leefwereld van het kind;
- het project heeft een duidelijke structuur;
- de kinderen dienen zich aan de regels te houden;
- net als in gewone lessen is aanwezigheid verplicht;
- er dient een leerkracht en een ruimte beschikbaar te zijn.

Een bijzondere onderwijsactiviteit:

- het project is voor een speciale doelgroep, namelijk vluchtelingenkinderen;
- de groep is kleiner dan een normale groep, maximaal 12 kinderen;
- het project wordt bij voorkeur door minimaal twee begeleiders uitgevoerd;
- niet de leerstof, maar de kinderen staan centraal;
- er hoeft niet gepresteerd te worden door de kinderen;
- er wordt geen beoordeling aan het project verbonden.

Het effect van het project wordt versterkt als er na afloop in de reguliere lessen vervolgactiviteiten opgezet worden met het doel de interactie tussen alle kinderen en hun leerkrachten te bevorderen. Dit beantwoordt aan de noodzaak om het integratie-proces van twee kanten te benaderen: zowel de vluchtelingenkinderen als hun medeleerlingen en de school in het algemeen spannen zich in voor een goede integratie.

Doelgroep

Het project is ontwikkeld voor vluchtelingenkinderen in het basisonderwijs, zowel voor specifiek onderwijs (neveninstroomprojecten) als voor het reguliere basisonderwijs. Mogelijk is het project in aangepaste vorm ook bruikbaar voor zogenaamde Asielzoekerscentra-scholen. De leeftijd van de kinderen is 8 tot en met 12 jaar. Groepen bestaan uit maximaal 12 kinderen. De kinderen moeten wel een redelijke taalvaardigheid hebben om goed aan het project deel te kunnen nemen. De ervaring is dat het project gunstig beïnvloed wordt door een evenredig verdeelde leeftijdsopbouw en een gelijke verdeling van jongens en meisjes in de groep. De aanwezigheid van meer jongens dan meisjes in de groep kan tot gevolg hebben dat de sfeer wat minder snel vertrouwd is. Jongens vertonen soms eerder de neiging zich van hun stoere kant te laten zien.

Bij de samenstelling van de groep is het goed om waar mogelijk rekening te houden met conflicten of spanningen die kinderen onderling kunnen hebben. Het is raadzaam deze niet in één groep te plaatsen, waardoor de kans op een groep waarin het onderling vertrouwen groeit zo groot mogelijk wordt. Vertonen kinderen reeds problemen van sociaal-emotionele aard, dan is het beter eerst advies in te winnen. Voor kinderen die in behandeling zijn voor dergelijke problemen zal vooraf overleg gepleegd moeten worden met de behandelaar of deelname op dit moment wenselijk is. De ouders of verzorgers van de kinderen worden in ieder geval goed geïnformeerd over het project. Het is de verantwoordelijkheid van de schooldirectie of het nodig geacht wordt de ouders ook expliciet om toestemming (met handtekening) te vragen.

Als de opzet aan bovenstaande voorwaarden voldoet, kan het project in principe in iedere vorm van basisonderwijs worden uitgevoerd. Wel kan de voorbereiding en opzet verschillen. Op een reguliere school zal namelijk meer aandacht nodig zijn voor de samenstelling van de groep en voor onderlinge kennismaking van de kinderen. Ook moet er wellicht meer georganiseerd worden om een lokaal te regelen en één of meer leerkrachten vrij te roosteren dan in een neveninstroomproject, waar meestal in de bestaande groep, in het eigen lokaal en met de vaste leerkracht gewerkt kan worden. Als in een neveninstroomproject ook andere nieuwkomers dan vluchtelingenkinderen zitten, kunnen deze gewoon meedoen zodat zij zich niet buitengesloten hoeven te voelen. Een vaste, prettige ruimte is belangrijk om zonder afleiding door geluiden of beelden van buiten ongestoord te werken. Privacy is van groot belang omdat persoonlijke, intieme en vertrouwelijke zaken worden verteld. Om nieuwsgierige blikken en inloop tegen te gaan helpt een duidelijk bordje 'Niet storen!'.

Groepsproces

Leerkrachten die *F.C. de Wereld* uitvoeren, kunnen zich best zo gewoon mogelijk gedragen. Er is namelijk geen reden om vluchtelingenkinderen anders te benaderen dan andere kinderen. Ook deze kinderen hebben behoefte aan een duidelijke structuur. Zaken die niet door de beugel kunnen, moeten op passende wijze gecorrigeerd worden. Iedereen moet zich aan de school- en de projectregels houden. In dit project hoeven de kinderen echter niet te presteren: het gaat immers over de kinderen zélf.

Naast de thema's van de lessen speelt het groepsproces een belangrijke rol. Naarmate de groep een eenheid vormt en het vertrouwen in elkaar groeit, is het succes van het project groter. De leerkracht heeft in het leiden van het proces een belangrijke rol en een voorbeeldfunctie. Naast het handhaven van de structuur, wordt daarom van de leerkracht verwacht dat deze zichzelf ook kwetsbaar kan opstellen, door iets van zichzelf te laten zien en eerlijk en oprecht te reageren op zowel enthousiasme als emotionele verhalen van de kinderen.

De kinderen kunnen onderling in de groep zeer verschillend tegen elkaar aankijken. Zij kunnen soms neerkijken op kinderen met een andere huidskleur of vinden dat 'Afrika achterlijk' is. Er kunnen kinderen uit een zelfde land in de groep zitten, maar uit verschillende bevol-

kingsgroepen of gebieden die juist op gespannen voet met elkaar leven. De taak van de leerkracht is om stabiliteit en vertrouwen te bevorderen, opdat kinderen vrij kunnen vertellen over hun ervaringen maar hen waar nodig te beschermen tegen opmerkingen of reacties van de andere kinderen. Het is belangrijk om te voorkomen dat een wij/zij gevoel, subgroepjes of eenlingen die elkaar bestrijden, ontstaan. De leerkracht zelf geeft leiding aan de kinderen, maar ten opzichte van wat de kinderen vertellen is de leerkracht onwetend en bestaat er geen hiërarchie. Dit is op zichzelf een bijzondere situatie.

De leerkracht biedt structuur

Belangrijk is dat de leerkracht uitnodigend reageert door echt geïnteresseerd te zijn en in te gaan op hetgeen verteld wordt. Het is belangrijk om de kinderen het gevoel te geven dat ze mogen vertellen, maar dat ook de andere kinderen dat mogen en dat ze dan op hun beurt moeten wachten en naar de anderen moeten luisteren. De kinderen kunnen uitgenodigd worden op elkaar te reageren door vragen te stellen. Deze vragen kunnen helpen om wat dieper en duidelijker in te gaan op de ervaringen. Daarmee kun je laten zien dat je hen beter wilt leren kennen en begrijpen en hen serieus neemt. Je kunt de kinderen bedanken voor de interessante informatie of hun persoonlijke verhaal.

Alle kinderen moeten er van doordrongen zijn dat ze niets hoeven te vertellen als ze het niet willen. Dat betekent dat als het kind iets gevraagd wordt waar het niet op wil antwoorden, dit gerespecteerd wordt. Het kind kan zelfs geprezen worden voor zijn assertiviteit. Daarmee hoeft een leerkracht niet het gevoel te hebben dat hij dingen niet kan vragen, hij kan wel zorgen dat de kinderen zich vrij voelen om niet in te gaan op een vraag. Een leerkracht hoeft ook geen adviezen te geven aan de kinderen. Wanneer een kind behoefte heeft aan advies, dan is het in eerste instantie beter om eerst kinderen uit de groep een advies te laten geven. Dit versterkt het gevoel dat kinderen elkaar kunnen ondersteunen. Uiteraard geldt voor elk advies dat het bij het kind moet passen. Dit kun je controleren door te vragen of het kind het een goed advies vindt en of het er iets aan heeft. Een gepaste terughoudendheid in combinatie met betrokkenheid is essentieel voor de houding van een leerkracht.

Een leerkracht hoeft niet alles aan de cultuur van de kinderen automatisch mooi te vinden. Hij kan bijvoorbeeld best laten blijken het niet eens

te zijn met lijfstraffen op school en dat hij blij is dat dat hier niet plaatsvindt. Maar dat het aan de andere kant soms moeilijk is om kinderen te leren luisteren en zich aan de regels te laten houden. Durf de kinderen te laten zien dat ook een leerkracht veel nog niet weet maar graag wil leren hoe het in hun land ging. Vraag ze eens om iets voor te doen, iets in hun eigen taal op het bord te schrijven, een ritueel uit te beelden enzovoort. Geef ze eens een bemoedigende schouderklop en laat andere kinderen helpen met vertalen als een kind niet uit z'n woorden kan komen.

Laat de kinderen ervaren dat je het samen kan en moet maken, dat je samen meer weet dan alleen, dat je jezelf mag zijn te midden van anderen, dat hun verhalen interessant en leerzaam zijn en bewondering of medeleven oproepen, dat ze in staat zijn om anderen te helpen en voor zichzelf steun te vragen, dat hun verschillen en overeenkomsten het boeiend maken voor jou om les aan hen te geven. Maak echt contact en wees echt. Scheid de eigen emoties van die van de kinderen en vertel het ze als je geraakt voelt. Kijk naar de emoties van de kinderen, naar een vertrokken gezicht en vraag als je twijfelt individueel aan het kind of het iets wil vertellen. Kortom geef ruimte aan de kinderen binnen een duidelijke structuur.

Hoewel tijdens de proefinvoeringen niet voorgekomen, is het niet geheel uit te sluiten dat er bij een kind tijdens het project een emotionele doorbraak plaatsvindt. In een dergelijke situatie kan de school handelen zoals gebruikelijk in dit soort gevallen, namelijk door contact op te

nemen met de huisarts van het kind. Deze kan zonodig de crisisdienst van de Riagg inschakelen.

Opbouw

F.C. de Wereld bestaat uit 8 lessen van elk ongeveer 75 tot 100 minuten, afhankelijk van de tijd die de school er voor uit wil trekken en hoe de leerkracht het concentratievermogen van de kinderen inschat. Afhankelijk van of de kinderen elkaar al kennen, kan een kennismakingsbijeenkomst aan de serie lessen voorafgaan. Elke les heeft een thema:

- *Ik*
- *School*
- *Wonen*
- *Familie*
- *Feest*
- *Vriendschap*
- *Spel*
- *Ik, Jij en Wij*

Dit zijn universele thema's. De cyclus is zo opgebouwd dat de emotioneel zwaardere thema's (wonen, familie en vriendjes) in het midden van de serie gepland zijn. Elke les wordt gestart en beëindigd met het *F.C. de Wereld*-lied. Het lied wordt vanaf de eerste les aangeleerd. In de coupletten komen de thema's van het project aan de orde. Is er weer een nieuw thema, dan volgt een nieuw couplet. In de eerste bijeenkomst zingen de kinderen alleen de eerste twee coupletten en het refrein. Voor de tweede les wordt het derde couplet ingestudeerd. Voor de vijfde les wordt het vierde couplet ingestudeerd. Voor de zesde les wordt het vijfde couplet ingestudeerd. Bij het lied hoort een cd waarvan in deze publicatie de tekst is weergegeven, voor het afspelen van het lied heeft u een cd-speler nodig. De cd bevindt zich in de werkmap. Tijdens de slotles kan het lied in zijn geheel gezongen worden, waarbij ook de ouders worden uitgenodigd.

Indien de situatie het toelaat kunnen kinderen het lied ook in een bijeenkomst voorafgaand aan het project al instuderen (waarbij de leerkracht het project aankondigt en een extra begeleider voorstelt) of tijdens de muziekles, als de projectleerlingen ook met elkaar muziekles hebben.

Thema's

In de kennismakingsbijeenkomst (les 0) staat centraal dat de kinderen enigszins met elkaar vertrouwd raken en na afloop weten dat ze met de andere kinderen samen een project gaan doen. Deze les is alleen nodig indien de groep wordt samengesteld uit kinderen van verschillende groepen. Door middel van enkele activiteiten stellen de kinderen zich aan elkaar voor.

Tijdens de eerste les met het thema *ik* staan de kinderen meteen zelf centraal. De leerkracht legt uit waar het project over gaat. De kinderen vertellen waar ze vandaan komen en – als ze willen – hoe ze in Nederland zijn gekomen. Verder komt aan de orde wat ze goed kunnen, met het doel aan een positief zelfbeeld te werken.

Het thema *school* laat de kinderen vertellen over hun ervaringen op de scholen in Nederland. Daarna wordt gevraagd waarin de school in Nederland verschilt met die in hun eigen land. De ervaring is dat daar veel enthousiaste verhalen op komen, niet in de laatste plaats over lijfstraffen, waarbij de kinderen soms tegen elkaar opbieden in 'het doorstane'.

Het thema *wonen* heeft ook een symbolische betekenis. Een dak boven je hoofd betekent namelijk veiligheid. Het type huis waar je in woont zegt iets over status en veel vluchtelingen gezinnen hebben qua status ingeboet na hun vlucht. Je kunt blijkbaar niet overal veilig wonen. Wel kun je op de gekste plaatsten wonen zoals in vluchtelingenkampen, in scholen of in tenten. Uit ervaring blijkt dat kinderen tijdens de verweringsopdracht vaak het huis in hun eigen land tekenen of hun droomhuis, dat soms in een heel ander land staat.

Het thema *familie* is voor de kinderen waarschijnlijk het meest emotioneel. In de voorgaande lessen hebben ze aan het vertrouwen in elkaar kunnen werken. Wat de kinderen tijdens deze les zullen vertellen zal mede afhangen van de sfeer en het vertrouwen in de groep. Uit ervaring blijkt dat er meestal kinderen bij zijn die familieleden hebben verloren of die familie achtergelaten hebben of die in andere landen terecht zijn gekomen na hun vlucht. Kenmerkend voor dit thema is het verscheurd of verspreid zijn van families. Daarbij is het van belang om te weten dat de grootfamilie (= kerngezin en andere familie) soms hele nauwe (samenlevings-) banden kende. Niet zelden is een tante, oom of opa en oma emotioneel even belangrijk of zelfs belangrijker voor de kinderen dan de eigen ouders.

Het thema *feest* is meestal niet zo zwaar voor de kinderen, hoewel het volop ruimte geeft aan gevoelens van nostalgie. Meestal wordt enthousiast verteld over feesten in het eigen land. Ook de verwerkingsopdracht slaat vaak goed aan. Soms gaat het over 'doodsfeesten', zoals ooit één van de kinderen het noemde, waarmee rouwrituelen bedoeld werden. De associatie feest/rouw is soms gemakkelijk gelegd, want het gaat ook om verkleeden, vrij van school, familie en vrienden die samen komen en eten. Soms is het een echte viering als een ouder persoon is overleden en over gaat van het aardse naar het eeuwige leven. Wanneer jonge mensen overlijden is er zelden sprake van een viering, wel van diepe rouw.

Ook het thema *riendschap* kan emotioneel zwaar zijn voor de kinderen. Hierbij ligt het zwaartepunt vaak juist bij het leggen van nieuwe contacten als ze in Nederland zijn aangekomen. Opvallend is bijvoorbeeld dat de kinderen vaak de namen van vriendjes in het eigen land vergeten zijn. En allemaal hebben ze wel problemen ervaren met het maken van nieuwe vriendjes. De meeste kinderen hebben het snelst contact met andere allochtone kinderen. Dit hangt mede samen met de wijk waar ze wonen, waar meestal veel allochtone kinderen leven.

Het thema *spel* sluit aan bij het thema vriendjes. Want wat doe je met je vriendjes? spelen! Zowel bij deze als de vorige lessen kan duidelijk worden welke kinderen zich eenzaam voelen. Opvallend is ook hoe vaak kinderen bezig zijn met zich aan te passen, want ze blijken zelden spelletjes uit hun eigen land hier te introduceren. Dit thema heeft zowel een symbolische als een opvoedkundige betekenis. Zo kan gesproken worden over winnen en verliezen wat ook in gewelddadige conflicten een rol speelde. De eerste reactie op ruzie is meestal 'we slaan er op!'.

In de afsluitende les staat centraal dat je altijd met andere mensen te maken hebt. Daarmee is de cyclus afgerond. Van het thema 'ik' en de andere thema's naar *ik-jij-wij*. Je bent altijd te midden van anderen. Aan het eind van het project hebben de kinderen veel met elkaar besproken en met elkaar meegemaakt. Het gaat niet alleen om henzelf, maar ook om de mensen om hen heen, zoals leerkrachten en vriendjes, maar vooral hun ouders of verzorgers en deze laatsten worden uitgenodigd aan het eind van de laatste les voor een feestelijke afsluiting.

Verleden, heden en toekomst

Dwars door de thema's heen spelen in elke les het heden, het verleden en de toekomst als aandachtspunten een rol. Vanuit het heden wordt een stap naar hun eigen land, het verleden, gemaakt. De toekomst als thema loopt door het hele project heen, maar het éne thema leent zich er meer voor dan het andere en soms zijn de kinderen zo blij met de aandacht voor hun ervaringen dat tijd ontbreekt voor de toekomstverwachtingen. Toch is het thema 'toekomst' essentieel voor het project. Naar welke school wil je later? Waar wil je later het liefst wonen en in wat voor huis? Het project heeft nadrukkelijk de rol om de kinderen verleden, heden en toekomst met elkaar te laten verbinden. Het verleden verdient een plaats, het heden speelt nu en op school werken kinderen aan hun toekomst. Het gaat er vooral om dat kinderen lijn kunnen zien of brengen in hun leven. Het verleden is een onuitwisbaar deel van de kinderen, dat verwerkt moet worden. Op de toekomst hebben ze opnieuw invloed. De toekomst is in te vullen en tot op zekere hoogte stuurbaar.

Verder bestaat elke les uit een kringgesprek en een verwerkingsopdracht met indien mogelijk een nabespreking. Deze bespreking kan zowel individueel tijdens de verwerkingsopdracht als in de groep na de

verwerkingsopdracht plaats vinden. Tijdens individuele gesprekken kunnen de kinderen soms meer over ingrijpende gebeurtenissen vertellen dan in de groep. In een nabespreking in de groep zijn de kinderen vrij om te laten zien wat ze gemaakt hebben. Geen enkel kind mag verplicht worden iets te laten zien, ook als dit het groepsproces beïnvloedt en meer kinderen hun werk niet willen laten zien. In dit project ligt de beslissing over wat de kinderen uiten en tonen van wat ze gemaakt hebben bij henzelf. In de dagelijkse praktijk werd en wordt al genoeg voor of over hen beslist.

De opbouw van de lesactiviteiten is bewust gekozen, maar het is nadrukkelijk aan de begeleiders om dit aan te passen als de situatie daar om vraagt. Soms is het beter om een werkvorm in te korten of te verlengen. Ook hoeft het geen probleem te zijn als een bepaalde activiteit vervalt, zolang de rode draad van het project maar duidelijk blijft. Bij sommige activiteiten bestaat een keuze mogelijkheid uit diverse werkvormen. Deze staan beschreven na de activiteit onder 'alternatief'. Zo kunnen de begeleiders de best passende werkvorm kiezen voor hun groep.

Ik-boek

Bij het project hoort een *ik-boek*. Het is te beschouwen als een soort logboek of dagboek van het project. Het is bedoeld om extra betekenis te geven aan het project, ook in de toekomst als de kinderen hun boek nog eens bekijken. Alle kinderen maken hun eigen ik-boek, waarin ze hun verwerkingsopgaven bewaren. Ook de tekst van het lied, de groepsfoto en copieën van gebruikte verhaaltjes vinden er een plek in. Zijn de kinderen schrijf- en taalvaardig genoeg, dan kunnen ze er ook verslagjes van de lessen of zelf geschreven verhaaltjes in doen, de handtekening of een opmerking van hun begeleiders, of iets persoonlijks, zoals een foto of een brief.

Tijdens het project bewaart de school het *ik-boek*. Aan het eind mag het kind het mee naar huis nemen. In de werkmap die bij dit boek hoort, zijn copieerbare voorbewerkte ik-boek-bladen en verwerkingsopgaven opgenomen. Het is aan te bevelen om hier stevig papier voor te gebruiken. Het kind kan alles in een speciaal mapje bijeen houden, dat de school kan aanschaffen.

Tijdsplanning

Los van de kennismakingsles, beslaat het project minimaal 8 weken: één keer per week één les van 75 à 100 minuten. 8 x 75 minuten vormt de minimale tijdsbesteding. De beschreven stof en de uitwerking bieden mogelijkheden voor meer tijdsbesteding. Hoe de tijd besteed wordt per les is mede afhankelijk van de groep en de begeleiding. Begeleiders en kinderen vonden tijdens de experimenten de tijd van 75 minuten vaak te kort. Als de groep eenmaal goed op gang is valt er zo veel te vertellen en ook voor de verwerkings-opgaven willen de kinderen graag ruim de tijd. In de lesbeschrijvingen staat ook de tijdsduur per activiteit beschreven. Dit is een globale inschatting. Indien het in het rooster past, is het aan te raden 100 minuten per bijeenkomst uit te trekken zodat er uitlooptijd is voor activiteiten. Is dit niet mogelijk dan is het zinvol om twee extra bijeenkomsten (1 x halverwege en 1 x voor les 8) te plannen voor het afronden van de verwerkingsopgaven. Deze kunnen beter niet thuis of tijdens bijeenkomsten met niet-deelnemende kinderen worden afgemaakt. In vrijwel elke les zijn alternatieve activiteiten beschreven voor het geval er tijd over is. Het project kan het best uitgevoerd worden in de ochtend vóór een pauze. De kinderen zijn dan nog niet te moe en de pauze biedt uitloopmogelijkheid of tijd voor individuele begeleiding. Gelet op de continuïteit is het raadzaam het project niet langer dan één vakantieweek te onderbreken. Voorbereiding en nabespreking door de begeleiders vergen gemiddeld anderhalf uur per les.

Samenwerking

Hoewel het *F.C. de Wereld*-project zich richt op een bepaalde groep, staat het niet los van andere activiteiten op school. Het is van belang dat de leiding en het team het project gezamenlijk dragen. De school als geheel is immers verantwoordelijk voor de uitvoering van het project. Het verdient aanbeveling het project door minimaal twee begeleiders uit te voeren: één begeleider is vertrouwd met de kinderen en heeft affiniteit met het project, één begeleider weet veel van vluchtelin-genproblematiek. Het kan zijn dat één kind zo veel aandacht nodig heeft dat de extra begeleider zich daar vrijwel uitsluitend op richt, zodat de andere begeleider er voor de andere kinderen kan zijn. Het is geen probleem als stagiaires mee doen met het project, mits dat voor de duur van het hele project is.

De begeleiders spreken elke les voor en na. Zij bespreken vooraf wie welke activiteit begeleidt en bereiden deze voor. Na de les komt de gang van zaken, het groepsproces en de reacties van de kinderen ter sprake. In sommige scholen kan hierbij de interne begeleider als coördinator leerlingenzorg betrokken worden. Het is nuttig om verslagen van de lessen en de nabesprekingen te maken. Met name de groepsleerkrachten van de deelnemende kinderen kan gevraagd worden de kinderen tijdens de reguliere lessen te observeren en eventuele veranderingen te signaleren. Indien men tijdens het project bijzondere reacties of gedragsveranderingen bij de kinderen waarneemt is het zinvol die gezamenlijk te bespreken of op z'n minst te rapporteren bij de projectbegeleiders. In teambesprekingen kan het project een vast punt op de agenda zijn waarbij voorbereiding, voortgang, verloop, rapportages en medelingen aan de orde komen met in achtneming van de privacy van de kinderen.

Bij de Stichting Pharos is een cursus over vluchtelingenkinderen in het basisonderwijs voor leerkrachten beschikbaar. Deze cursus is aan te vragen ter voorbereiding op de uitvoering van *F.C. de Wereld* of als een algemene deskundigheidsbevordering.

Betrokkenheid van ouders en andere kinderen

Ouders of verzorgers van vluchtelingenkinderen kunnen ook in het project geïnteresseerd zijn. De inhoud staat namelijk ook dicht bij hen. Het project vormt daarom een mooie gelegenheid om de ouders bij de school en het project te betrekken. Het is raadzaam dat de school ouders of verzorgers vooraf informeert over het project. Gezien de taalproblemen waarmee veel ouders zullen kampen, werkt mondelinge informatie vaak het beste. Op een ouderavond of -middag kan de leerkracht aandacht schenken aan het project door te vertellen over de inhoud en hoe het verloopt. Erg leuk is het om het project in aanwezigheid van de ouders af te sluiten. Kinderen kunnen dan met elkaar het lied voor de ouders zingen. Als de kinderen willen kunnen ze hun *ik-boek* aan de ouders laten zien. De ouders kunnen gevraagd worden wat lekkere hapjes mee te nemen en de school kan zorgen voor een drankje.

Vluchtelingenkinderen zitten meestal met andere kinderen in een les-groep. In dit project werken zij met kinderen uit andere groepen. De kinderen maken tijdens het project het één en ander door met elkaar. De rest van de school hoeft daar niet aan voorbij te gaan. Integratie in de sa-

menleving en dus op school is tenslotte het uiteindelijke doel. Het is goed om daarom ook de andere kinderen op school te informeren over het project en in het algemeen wat vluchtelingenkinderen zoal aan bijzondere ervaringen kunnen hebben. Verder kan de school eens spelletjes uit andere landen organiseren. Ook een excursie naar een museum is een mogelijkheid. Kinderen kunnen ook tot uitwisseling komen door hen spreekbeurten over speciale gebruiken te laten houden over bijvoorbeeld geboorte, huwelijk of andere feesten. Wellicht zijn er kinderen van de school die zich met een ander project bezig houden (over vrede bijvoorbeeld) en kan een gezamenlijk slotfestijn georganiseerd worden, waarbij de verschillende projectdeelnemers voor elkaar iets opvoeren. Denk verder aan de mogelijkheden die schoolkrant of muurkrant kunnen bieden om de rest van de school te informeren. Achterin deze publicatie staat een aantal suggesties.

Spelregels

Tenslotte vatten we hieronder de voorwaarden samen om het project *F.C. de Wereld* op een succesvolle manier voor te bereiden en uit te voeren.

De school en de begeleiding:

- Een tijdige planning bij voorkeur voorafgaand aan het nieuwe schooljaar waarbij ook andere belangrijke zaken ingepland worden.
 - Het gehele schoolteam is op de hoogte van het project en in het bijzonder de leerkrachten van deelnemende leerlingen.
 - Terugkoppeling van bijzonderheden naar de groepsleerkracht is van belang.
 - Een vaste, rustige ruimte is van groot belang om ongestoord te kunnen werken.
 - Minimaal twee vaste begeleiders zijn belast met de uitvoering van het project per groep. Leerkrachten moeten daarvoor uitgeroosterd worden.
 - Begeleiders dragen er zorg voor dat alle kinderen tijdens het project aan bod komen.
 - Begeleiders observeren de reacties van de kinderen goed en signaleren zonodig problemen.
 - Begeleiders bespreken de bijeenkomsten voor en na.
 - Het doel van het project wordt door de begeleiders regelmatig herhaald, zowel voor de kinderen als voor het schoolteam.
-

- Denk van te voren na over wat gedaan moet worden in een situatie waar externe hulp nodig lijkt. Het is zinvol om een RIAGG of een Onderwijs Begeleidings Dienst vooraf te vragen om beschikbaar te zijn indien nodig.

De kinderen en het groepsproces:

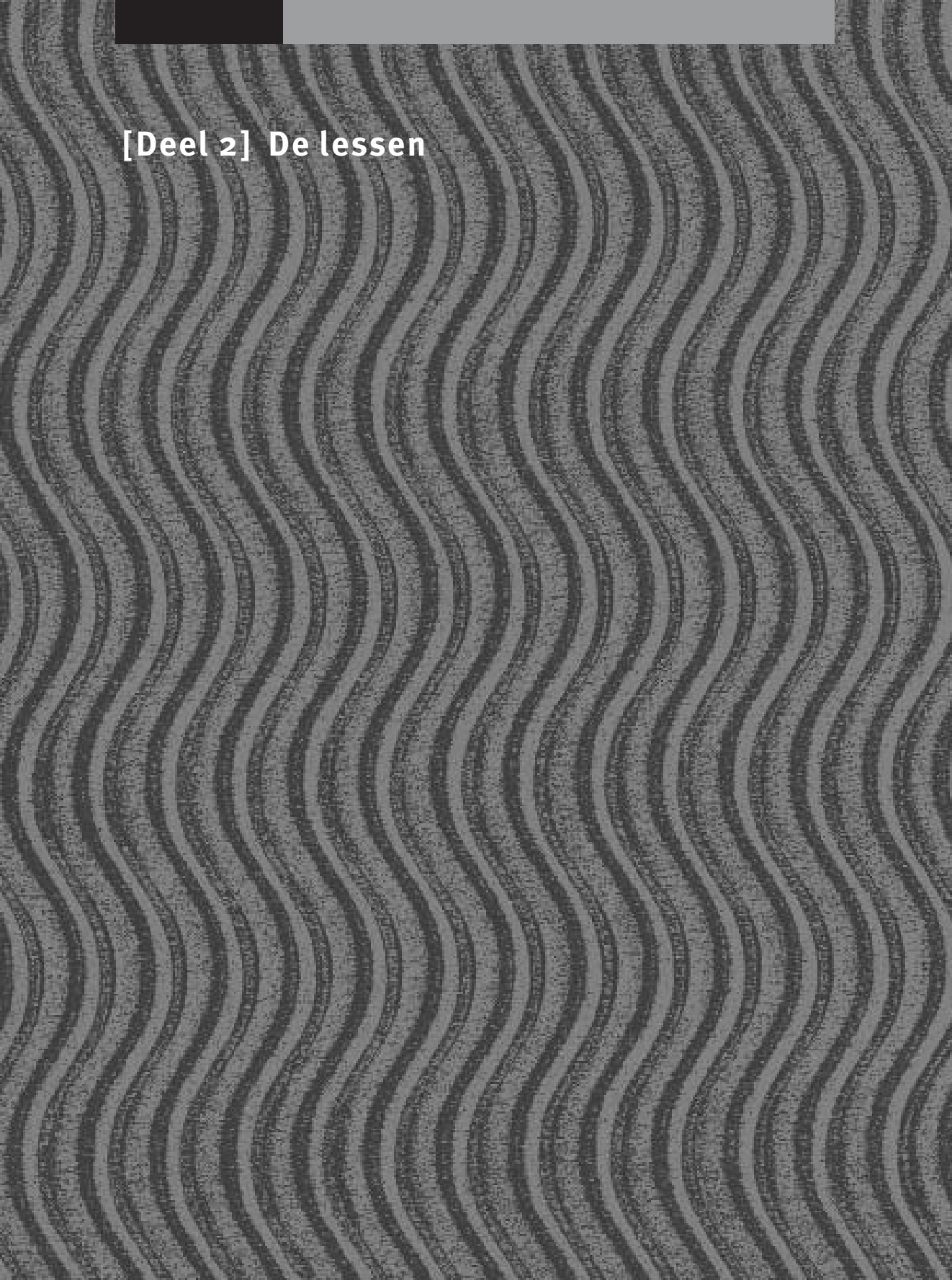
- Kinderen beloven elkaar niet uit te lachen tijdens de les.
- Kinderen beloven buiten de les niet over kinderen uit de groep te praten.
- Kinderen worden niet op prestaties getoetst; deelname is voldoende.
- Kinderen krijgen de ruimte om zich te uiten en eventuele gevoelens te delen. Vragen hoeven ze niet per se te beantwoorden.
- Aan storende kinderen (agressief / veel aandachtvragend) kan een taak gegeven worden, bijvoorbeeld het bewaken van een spelregel.

De ouders:

- De directie van de school beoordeelt of het nodig is de ouders vooraf om toestemming te vragen voor deelname van hun kind aan het project. Ouders van de deelnemende kinderen zijn minstens vooraf op de hoogte gesteld van het project door middel van mondelinge of schriftelijke informatie.
- Indien mogelijk wordt het project samen met de ouders afgesloten. Ze worden daarvoor dan tijdig uitgenodigd.

De projectlessen:

- Om de continuïteit te waarborgen is het belangrijk dat de lessen zo veel mogelijk in aansluitende weken plaats vinden. Eén week geen projectles (in verband met vakantie of sportweek bijvoorbeeld) er gens tussen les 3 en les 6 hoeft geen probleem te zijn.
 - Aan het begin van elke les wordt kort teruggeblikt op de vorige les.
 - De les begint en eindigt altijd met een herkenbaar ritueel: het lied.
 - Aan het eind van elke les wordt gevraagd hoe de les ervaren is en wordt meegedeeld waar het de volgende keer over zal gaan.
 - De ervaringen van de kinderen staan centraal. De thema's dienen als kapstokken.
 - Wanneer de kinderen zinvol bezig zijn in het kader van het project is het geen probleem van het programma af te wijken.
-

[Deel 2] De lessen

Het F.C. De Wereld-lied

Ik woonde eerst hier ver vandaan
in mijn eigen land en stad
mijn huis en bed hebben daar gestaan
ik had alles wat ik nodig had

F.C. de Wereld is een arm om je heen

[slaan arm om linker- en rechterburen heen]

F.C. de Wereld je bent nooit meer alleen

[maken 'nee-beweging' met vinger]

F.C. de Wereld ik, jij en wij

[wijzen naar zichzelf, elkaar en ons allen]

F.C. de Wereld voor jou en mij!

[wijzen naar anderen en zichzelf]

Ik woon nu in een nieuwe stad
in een onbekende straat
ik vraag me af: 'wat is dit of dat'
is er iemand die mij hier verstaat?

F.C. de Wereld is een arm om je heen

[slaan arm om linker- en rechterburen heen]

F.C. de Wereld je bent nooit meer alleen

[maken 'nee-beweging' met vinger]

F.C. de Wereld ik, jij en wij

[wijzen naar zichzelf, elkaar en ons allen]

F.C. de Wereld voor jou en mij!

[wijzen naar anderen en zichzelf]

Op school heb ik een blauwe pen
daarmee schrijf ik stap voor stap
de nieuwe woordjes die ik ken
en de juffrouw vindt mij reuze knap

F.C. de Wereld is een arm om je heen

[slaan arm om linker- en rechterburen heen]

F.C. de Wereld je bent nooit meer alleen

[maken 'nee-beweging' met vinger]

F.C. de Wereld ik, jij en wij

[wijzen naar zichzelf, elkaar en ons allen]

F.C. de Wereld voor jou en mij!

[wijzen naar anderen en zichzelf]

Wanneer er feest is in mijn huis

ben ik netjes aangekleed

alle familie komt bij mij thuis

het is heerlijk als je samen eet

F.C. de Wereld is een arm om je heen

[slaan arm om linker- en rechterburen heen]

F.C. de Wereld je bent nooit meer alleen

[maken 'nee-beweging' met vinger]

F.C. de Wereld ik, jij en wij

[wijzen naar zichzelf, elkaar en ons allen]

F.C. de Wereld voor jou en mij!

[wijzen naar anderen en zichzelf]

Met alle vriendjes die er zijn

speel ik samen met een bal

ik speel met knikkers op 't plein

of ruil een flippo, want die heb ik al

F.C. de Wereld is een arm om je heen

[slaan arm om linker- en rechterburen heen]

F.C. de Wereld je bent nooit meer alleen

[maken 'nee-beweging' met vinger]

F.C. de Wereld ik, jij en wij

[wijzen naar zichzelf, elkaar en ons allen]

F.C. de Wereld voor jou en mij!

[wijzen naar anderen en zichzelf]

1 Kennismaking

1 Ik

2 School

3 Wonen

4 Familie

5 Feest

6 Vriendschap

7 Spelletjes

8 Ik, jij en wij

Les-leeswijzer

Elke lesbeschrijving begint met drie algemene opmerkingen

- 1 De betekenis en het doel van het thema
- 2 De beginsituatie
- 3 De tijdsbesteding voor de gehele les

Daarna wordt elke activiteit beschreven

- Het nummer van de activiteit met de titel
- De werkvorm
- De doelen
- De activiteit van de begeleider
- De activiteit van de kinderen
- Het benodigde materiaal
- De te besteden tijd
- Een toelichting (indien nodig)
- Een alternatief (niet altijd)

Na elke les volgen enkele impressies uit de praktijk, opgedaan tijdens de ontwikkelingsfase van het project. Het gaat om ervaringen met verschillende groepen, momenten die goed en wat minder goed verliepen. De impressies beschrijven de realiteit, het zijn geen modelvoorbeelden. Ze zijn bedoeld om leerkrachten-begeleiders een indruk te geven van de reacties die uit het project voortkomen. De impressies tonen de dynamiek van het project, zonder een rooskleurig beeld op te hangen. Uit privacy-overweging zijn andere namen gebruikt.

0 Kennismakingsles

Doel

Deze kennismakingsles is alleen noodzakelijk op een reguliere basisschool, waar leerlingen uit diverse groepen deelnemen aan het project. De kinderen wordt uitgelegd dat ze mee mogen doen met het project *F.C. de Wereld*, een project speciaal voor vluchtelingenkinderen. Ze maken kennis met elkaar en de begeleiders en oefenen met de namen. Gelijktijdig maken zij kennis met de manier van werken tijdens het project en zij oefenen aan het eind ook een keer de eerste twee coupletten van het lied.

Beginsituatie Leerlingen zijn onbekend met het project en waarom ze bij elkaar geroepen worden.

Duur 60 à 75 minuten.

1 Introductie

Werkvorm Voorstellen aan elkaar. Uitleg over het project.

Doel Kinderen weten dat er een project plaats gaat vinden en zij weten dat dit project over henzelf gaat. Kinderen maken kennis met elkaar en de begeleiders.

Activiteit begeleiding De begeleider vertelt dat het project *F.C. de Wereld* gaat beginnen en dat het 8 weken lang één keer per week op dezelfde tijd zal plaatsvinden. De begeleider vertelt dat het project over de kinderen zelf gaat en over hun eigen land en hoe ze het vinden in Nederland. De kinderen mogen zelf weten wat ze willen vertellen tijdens het project, maar het gaat over henzelf, hun school, hun huis, hun vriendjes enzovoort. Vervolgens wordt een namenrondje gehouden en wordt verteld in welke groep iedereen zit. De begeleiders vertellen ook kort over hun groep of werk. Als iedereen aan de beurt is geweest mogen een aantal kinderen laten zien of ze de namen al weten door ze op te noemen.

Activiteit kinderen De kinderen luisteren en stellen vragen of reageren kort. Ze oefenen met de namen.

Duur 20 minuten.

2 Hoe ziet een markt in mijn land eruit?

Werkvorm Een tekening maken.

Doel De kinderen zijn bezig met een situatie uit hun eigen land, de markt, waar ook van alles te zien is over aspecten of gewoonten, bijvoorbeeld voedsel, onderhandelen, kleding enzovoort.
De kinderen oefenen met een werkvorm uit het project.

Activiteit begeleiding De begeleider legt uit dat de kinderen de markt uit hun eigen land mogen tekenen.
Dat ze op die manier iets kunnen laten zien over waar ze vandaan komen en dat ze er straks over mogen vertellen in een kringgesprek, over hoe het er daar uit zag, wat er te koop was enzovoort.

Activiteit kinderen Kinderen tekenen en kleuren hun markt.

Materiaal Papier en stiften.

Duur 20 minuten.

3 Wat is er op de markt?

Werkvorm Kringgesprek

Doel De kinderen vertellen over iets uit hun eigen land en introduceren zichzelf zo nog meer.
Kinderen oefenen met de werkvormen van het project.

Activiteit begeleiding De begeleider vraagt de kinderen één voor één hun tekening te laten zien en er iets bij te vertellen. De begeleider geeft aan dat de kinderen elkaar ook vragen mogen stellen.

Activiteit kinderen Kinderen laten hun tekening zien en vertellen er iets bij en stellen vragen over elkaars tekening.

Materiaal De tekeningen met de markt.

Duur 20 minuten.

4 Afsluiting en lied

Werkvorm Evaluatie.
 Aankondiging.
 Het lied.

Doel Kinderen geven kort hun reactie op deze bijeenkomst.
 Kinderen weten dat de volgende bijeenkomst over 'ik' gaat.
 Kinderen sluiten de bijeenkomst af met het lied.

Activiteit begeleiding De begeleider kondigt aan dat de les bijna afgelopen is.
 De begeleider vraagt hoe de kinderen deze les vonden.
 De begeleider vertelt dat de volgende bijeenkomst over 'ik' gaat.
 De begeleider vertelt dat elke projectles begonnen en beëindigd wordt
 met het zingen van het *F.C. de Wereld*-lied en dat ze dat nu een keer zullen oefenen.

Activiteit kinderen Kinderen geven kort hun reacties op de bijeenkomst.
 Kinderen luisteren.
 Kinderen oefenen het lied.

Duur 15 minuten.

1 Ik

Betekenis en doel van het thema *ik*

Het project wordt geïntroduceerd. Het lied wordt geoefend en er wordt uitgelegd wat het ik-boek is en de kinderen mogen daar voor het eerst in werken. De kinderen weten dat het project over hen zelf gaat, over hun ervaringen met school, wonen, familie, feesten, vriendjes en spelen. Zij weten dat het project speciaal voor hen is omdat ze gevlucht zijn uit een ander land naar Nederland. Zij maken kennis met eventuele nieuwe begeleiders en op een nieuwe manier met elkaar. In deze eerste les staan zij ('ik') meteen centraal, met andere woorden ze staan stil bij hun eigen achtergrond en die van de anderen en vertellen over en aan elkaar. Zo wordt 'ik' langzaam uitgebreid met 'jij' en 'wij'.

Beginsituatie Leerlingen staan aan het begin van het project. Als zij de kennismakingsles hebben bijgewoond, kennen ze elkaar nu een beetje. In les 1 maken ze nog wat verder kennis met elkaar. Ze hebben tot nu toe alleen gehoord dat het project zal starten. Misschien is al kennis gemaakt met de externe begeleider en is al enige malen geoefend met het *F.C. de Wereld*-lied (bijvoorbeeld tijdens de muziekles of een bijeenkomst vooraf). In dat geval kunt u de opzet hieronder licht aanpassen.

Duur 75 à 100 minuten.

1 Introductie

- Werkvorm** Voorstellen externe begeleider.
Uitleg over het project.
Zingen van de eerste twee coupletten met het refrein van het startritueel het *F.C. de Wereld*-lied' (zie pagina 54).
- Doel** Kinderen weten dat er een project plaats gaat vinden en zij weten dat dit project over henzelf gaat.
Kinderen maken kennis met de externe begeleider.
Kinderen kennen de eerste twee coupletten en het refrein van het *F.C. de Wereld*-lied en zij weten dat hiermee de projectbijeenkomsten beginnen en eindigen.

Activiteit begeleiding De begeleider vertelt dat het project *F.C. de Wereld* gaat beginnen en dat het 8 weken lang één keer per week op dezelfde tijd zal plaatsvinden. Vervolgens wordt uitgelegd dat er iemand (de externe of tweede begeleider) bij het project aanwezig zal zijn en hoe die iemand heet. De externe begeleider stelt zichzelf voor, vertelt zijn naam en iets over zichzelf en waarom hij het leuk vindt om bij het project aanwezig te zijn (bijvoorbeeld 'Ik ben benieuwd hoe jullie het project vinden' en 'Ik ben benieuwd wat jullie allemaal gaan vertellen en maken.')

Dan vertelt de begeleider dat het project gaat over de kinderen zelf, waar jullie vandaan komen, wat jullie leuk vinden en wat jullie vervelend vinden, wat jullie van Nederland vinden, of jullie vriendjes hebben of nog weten wat er in jullie eigen land allemaal was, enzovoort.

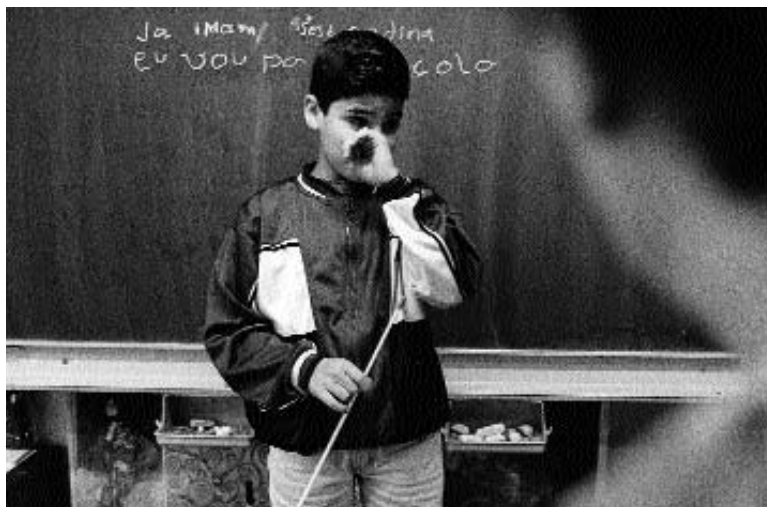
We doen dat door met elkaar te praten, te spelen en dingen te maken. Het is belangrijk dat we goed naar elkaar luisteren. Als je wilt mag je iets vertellen tijdens het project, maar als je het niet wilt hoeft het niet. Omdat het over persoonlijke dingen zal gaan moeten jullie goed naar elkaar luisteren. Een belangrijke regel is dat je elkaar niet uitlacht, maar elkaar serieus neemt. Verder mag er natuurlijk gelachen worden als iets echt leuk is. Wanneer iemand zich uitgelachen voelt moet hij dat zeggen. Ook gaan we allemaal een eigen boek maken, maar daarover vertel ik straks meer.

Dan wordt het *F.C. de Wereld*-lied gezongen met de gebaren erbij.

Activiteit kinderen De kinderen luisteren en stellen vragen of reageren kort. Ze zingen het lied.

Materiaal Copie van het lied voor elk kind. (Later in het ik-boek doen).

Duur 15 minuten.

Toelichting op de werkvorm

► Belangrijk is dat tijdens de start een sfeer van vertrouwen ontstaat. Wanneer tijdens de les iemand uitgelachen wordt is het belangrijk om er meteen op in te gaan. Dat kan op de volgende manier: 'Uitlachen is niet aardig. Iedereen moet zich goed kunnen voelen in de groep en uitgelachen worden maakt de sfeer niet goed. Het is de bedoeling dat we elkaar helpen en samen een band hebben. Uitlachen hoort daar niet bij.'

2 Waar kom ik vandaan?

Werkvorm Aanwijzen op de wereldkaart en kringgesprek.

Doel De kinderen noemen hun naam en hun land van herkomst.
 De kinderen nemen een ik-positie in.
 De kinderen luisteren naar het verhaal van de ander (jij/wij).

Activiteit begeleiding De begeleider neemt de wereldkaart en zegt dat het de wereld is.
 De wereldkaart wordt goed zichtbaar opgesteld.
 De begeleider vraagt de kinderen hoe ze heten, en uit welk land ze komen.
 De begeleider vraagt waar Nederland ligt op de wereldkaart en waar het herkomstland van de kinderen ligt. De afstand wordt bekeken. Afstanden van verschillende herkomstlanden naar Nederland worden vergeleken. Onder op de kaart staan nationale vlaggen. De kinderen mogen de vlag van hun herkomstland aanwijzen. Aan de kinderen wordt gevraagd hoe ze hier gekomen zijn, met welk vervoermiddel, en hoe dat was.

Activiteit kinderen Kinderen noemen om de beurt hun naam en hun land van herkomst en wijzen dat aan. Ze luisteren naar elkaar en vergelijken de afstanden. Ze vertellen hoe ze in Nederland zijn gekomen, met welk vervoermiddel.

Materiaal Een wereldkaart met nationale vlaggen erbij.

Duur 20 minuten.

Toelichting op de werkvorm

► Kinderen moeten soms geholpen worden bij het zoeken van de landen op de wereldkaart. Niet alle kinderen hoeven aan de beurt te komen. De kinderen die nu niet aan de beurt komen kunnen bij de volgende activiteit juist aan de beurt komen. Het is belangrijk dat de

activiteit niet te lang duurt, omdat met name de kinderen met weinig Nederlandse taalvaardigheid zich hierbij kunnen gaan vervelen.

3 Iets vertellen over een ander

Werkvorm Kringspel: Eén kind staat met de rug naar de kring (of zit met de ogen dicht). Er wordt een voorwerp doorgegeven (bijvoorbeeld een beertje of een boek). Het kind met de rug naar de kring roept stop. Het kind in de kring die dan het voorwerp heeft houdt deze vast. Het kind buiten de kring kijkt wie de beer heeft en zegt hoe het kind heet en vertelt iets dat dit kind goed kan (bijvoorbeeld voetballen, tekenen, zingen, de meester helpen enzovoort).

Doel De kinderen noemen namen van andere kinderen en richten zich expliciet tot een ander kind ('jij' wordt hierin benadrukt).
Kinderen spelen samen ('wij' wordt hierin benadrukt).
Kinderen oefenen in het geven en ontvangen van positieve reacties ten gunste van hun zelfbeeld.

Activiteit begeleiding De begeleider legt uit dat er een spel gedaan wordt en wat de bedoeling van het spel is. We hebben het nu over 'ik' gehad, *we* gaan nu samen spelen en dat doen we door iets te vertellen over iemand anders, *jij* bijvoorbeeld (wijst iemand aan), in de groep. Dan wordt uitgelegd hoe het spel gaat en wie mag beginnen.

Activiteit kinderen Kinderen spelen het spel en luisteren en vertellen volgens de opdracht.

Materiaal Een doorgeef voorwerp, bijvoorbeeld een beertje, bal of boek.

Duur 15 minuten.

Toelichting op de werkvorm

► Tijdens deze activiteit kunnen kinderen aan de beurt komen die tot dan toe nog niet aan de beurt zijn geweest. Niet alle kinderen hoeven de beurt te krijgen. Als een kind voor de tweede keer aan de beurt komt moet het voorwerp doorgegeven worden tot het bij een kind is dat de beurt nog niet heeft gehad. Het is belangrijk om aandacht te hebben voor het kind dat het compliment geeft, maar ook voor het kind dat het compliment ontvangt. Is het kind bijvoorbeeld blij met het compliment.

4 Het 'ik-boek'.

- Werkvorm** Introductie 'ik-boek'
Tekenen van een zelfportret.
- Doel** Kinderen weten dat gedurende het project het ik-boek op school blijft en dat er elke project-les in gewerkt wordt.
Kinderen weten dat het ik-boek na het project mee naar huis mag en dat het ik-boek ter herinnering is voor later.
Kinderen concentreren zich op zichzelf.
Kinderen zijn bezig met hun zelfbeeld.
- Activiteit begeleiding** De begeleider legt uit wat een ik-boek is met behulp van bijvoorbeeld een eigen fotoboek of vakantieboek. De kinderen mogen dat boek bekijken. Daarna legt de begeleider uit dat het ik-boek te vergelijken is met het fotoboek. Het gaat over jezelf en in dit geval over het project, wat je er doet en maakt. Dan worden de voorbedrukte bladen van het ik-boek uit de werkmap getoond, zodat de kinderen er een beeld van krijgen. Hun eigen ik-boek wordt gebonden in een apart setje.
De begeleider vertelt dat het ik-boek tijdens het project op school blijft. Dan mogen de kinderen beginnen met het tekenen van hun zelfportret. Als de tijd bijna om is worden de kinderen weer in de kring geroepen en wordt hen gevraagd hun portret te tonen.
- Activiteit kinderen** Kinderen bekijken het boek van de begeleider.
Ze stellen vragen en reageren op wat ze zien.
Vervolgens maken zij hun zelfportret.
Kinderen tonen hun portret.
- Materiaal** Foto- of vakantie-album van de leerkracht.
Ik-boek-setje en bladen met de eerste opdrachten (portret, hand, 'wie ben ik?').
Potloden, krijt en stiften.
Spiegels, eventueel rekenspiegels.
- Duur** 20 minuten.

Toelichting op de werkvorm

► Houd de inleiding kort. Het laten zien van een persoonlijk album door de begeleider toont de eigen kwetsbaarheid wat de kinderen kan stimuleren dat ook te doen. Waarschijnlijk is er onvoldoende tijd om

het portret af te maken. Probeer vooraf een gelegenheid te bedenken waarbij de kinderen het af kunnen maken. Het meest gunstig is een moment waarbij de groep in zijn geheel weer bij elkaar is. Ongunstig is om het af te laten maken waar kinderen bij zijn die niet deelnemen aan het project. Iets van jezelf tekenen heeft immers iets kwetsbaars.

Probeer bij de nabespreking positieve feed-back te geven, bijvoorbeeld wat een mooie kleuren, of wat een mooie haren heb je getekend. Respecteer de kinderen die het niet willen laten zien.

Alternatieve opdrachten voor activiteit 4

- ▶ Wanneer kinderen veel weerstand hebben tegen het maken van een zelfportret dan kan gekozen worden voor het omtrekken en inkleuren van de eigen hand of het tekenen van de nationale vlag van het herkomstland.
-

5 Afsluiting

Werkvorm Evaluatie
 Aankondiging
 Het lied

Doel Kinderen geven kort hun reactie op deze bijeenkomst.
 Kinderen weten dat de volgende bijeenkomst over school gaat.
 Kinderen sluiten de bijeenkomst af met het lied.

Activiteit begeleiding De begeleider kondigt aan dat de les bijna afgelopen is.
 De begeleider vraagt hoe de kinderen deze les vonden.
 De begeleider vertelt dat de volgende bijeenkomst over 'school' gaat.
 De begeleider kondigt aan dat de tijd echt om is en dat het lied gezongen wordt.

Activiteit kinderen Kinderen geven kort hun reacties op de bijeenkomst.
 Kinderen luisteren.
 Kinderen zingen het lied.

Duur: 10 minuten.

Impressies uit de praktijk: Ik

● ● ● Dan pakken we de wereldkaart erbij. De kinderen kijken hun ogen uit en helpen met het uitvouwen van de kaart. ‘Is de wereld zo groot?’ ‘Ja, dat wist ik wel’. We hangen de kaart op het bord. ‘Wie weet waar Nederland ligt?’ Iedereen wil wel aanwijzen. De kinderen belanden met ontwapenende zekerheid in Thailand, Zuid-Afrika en Mexico... dan laat de juf zien waar het ligt. Iedereen moet lachen... ‘zo’n klein landje!’ Als je je vinger op het land legt kan je het niet meer zien! Dan wijst iedereen zijn eigen/haar land aan Bosnië, Iran, Irak, enz. ‘Mijn land is veel groter’, wordt er geroepen met de nodige trots. Dan duiken de kinderen op de vlaggen onder aan de kaart. Bijna allemaal zijn ze in Nederland met het vliegtuig aangekomen ● ● ●

● ● ● Hakim vertelt dat zijn oudste broer eerst weg was gegaan en in Zweden terecht was gekomen. Zijn moeder werd steeds verdrietiger, omdat ze hem zo miste en uiteindelijk vertrok het hele gezin weg uit Irak. Ze kwamen eerst in de Oekraïne terecht. Daar was het helemaal niet leuk. Vervolgens gingen ze naar Duitsland en daarna naar Nederland en daar is het gezin herenigd ● ● ●

● ● ● Tijdens het tekenen van de portretten vraagt een meisje veel aandacht. Ze pakt kleurtjes bij de andere kinderen weg. Ook in de kring praat ze veel als het eigenlijk niet moet, ze vraagt veel aandacht en is moeilijk te corrigeren. Ali en Bawan willen hun portret wel laten zien in de kring. Ze krijgen veel complimentje van de begeleiders. Als Fartoum en Misha hun tekening niet willen laten zien, wat door de begeleider volledig gerespecteerd wordt, worden de andere kinderen juist heel nieuwsgierig ● ● ●

● ● ● De kinderen willen graag het doorgeefspel nog een keer doen. Ali vraagt ook keer op keer of we het doorgeefspel niet nog een keer kunnen doen. Opvallend is dat hij, toen we het spel deden, de aandacht van zichzelf af hield door heel snel door te geven. Het lijkt alsof hij eigenlijk wel graag wil vertellen, maar het niet goed durft ● ● ●

2 School

Betekenis en doel van het thema school

Deze les heeft als uitgangspunt de hier en nu situatie, de school, en de groep, 'wij'. School neemt een belangrijke plaats in in het leven van kinderen en biedt structuur aan hun leven. De kinderen vertellen over hun ervaringen met school hier en voor zover zij zich herinneren in hun herkomstland of een school die ze tijdens de eerste opvangfase in Nederland bezochten, Misschien weten kinderen ook al naar welke school ze in de toekomst willen. School betekent het begin van hun toekomstmogelijkheden en sommigen zijn zich daar sterk van bewust.

Beginsituatie Leerlingen hebben één les van het project achter de rug, daarin stonden zij als persoon centraal met hun achtergrond. Zij kennen het *F.C. de Wereld*-lied en hebben geoefend met het derde couplet (bijvoorbeeld tijdens de muziekles).

Duur 75 à 100 minuten.

1 Introductie

Werkvorm Inleiding en het zingen van het lied.

Doel Kinderen weten dat deze les over de groep en schoolervaringen gaat. Kinderen voeren het startritueel uit door het zingen van het lied, aangevuld met het derde couplet.

Activiteit begeleiding De begeleider vertelt dat het weer tijd is voor *F.C. de Wereld*. De vorige keer ging het vooral over ons zelf, over 'ik', maar *we* hebben ook samen gespeeld, als groep. Vandaag gaat het over ons en onze school en de school in je eigen land of naar welke school je toe wilt later. Vervolgens wordt het *F.C. de Wereld*-lied gezongen (zie pagina 54).

Activiteit kinderen Kinderen luisteren, stellen vragen en zingen het lied.

Duur 10 minuten.

Toelichting op de werkvorm

► Probeer een verband te leggen, een lijn aan te brengen in het project door een verband met de vorige les te leggen om de samenhang van het project voelbaar te maken. Bijvoorbeeld: alle *ikken* zitten bij elkaar in een groep en op school.

2 Foto maken

Werkvorm Groepsfoto maken.

Doel De kinderen concentreren zich op het 'een groep' zijn.
De kinderen hebben iets van de groep voor hun ik-boek.
De kinderen weten dat hun groep bij de school hoort.

Activiteit begeleiding De begeleider begint te vertellen over de vorige keer en dat we het gehad hebben over ons zelf, waar we vandaan kwamen enzo. Nu gaan we het hebben over naar school gaan. Op school zitten we in een groep. Die groep is meestal heel belangrijk, de sfeer die er is en de steun die je elkaar geeft. De groep waar je nu in zit is belangrijk voor dit *F.C. de Wereld*-project. Zonder de groep zou er geen project zijn. Daarom gaan we voor het ik-boek nu een groepsfoto maken.

De begeleider vraagt de kinderen waar ze de foto en hoe ze de foto het liefst willen hebben (bijvoorbeeld voor het bord, achter in de klas of op het schoolplein). Vervolgens worden op verschillende plekken en met verschillende opstelling foto's gemaakt.

De begeleider vertelt dat de mooiste uitgezocht zal worden om in het ik-boek van de kinderen te doen en dat ze dus allemaal een foto krijgen.

Activiteit kinderen De kinderen luisteren en bespreken met elkaar hoe de foto's en waar de foto's genomen moeten worden. Vervolgens stellen ze zich op voor de groepsfoto's.

Materiaal Fototoestel en fotorolletje met minstens 10 foto's erop.

Duur 15 minuten.

Toelichting op de werkvorm

► Probeer te vertellen (tijdens of na het fotograferen) aan de kinderen dat het een groepsfoto is van de groep op school. Deze groep is bijvoorbeeld anders dan de groep kinderen uit de buurt. Ze zijn dus in verschillende groepen. Op school zijn ze in een groep om te leren.

3 School vroeger en nu

Werkvorm Kringgesprek.

Doel Kinderen staan stil bij hun schoolervaringen.
Kinderen zien de verschillen tussen de éne en de andere school.

Activiteit begeleiding De begeleider begint te vragen:

- Wat doen we hier op school allemaal?
- Probeer zo veel mogelijk dingen van de school *nu* op een rijtje te zetten. Een rooster of pictogrammen met activiteiten kunnen daarbij behulpzaam zijn.
- Dan maakt de begeleider geleidelijk de overstap naar de school vroeger in het herkomstland.
- Wat werd daar het eerst gedaan op school?
(Bijvoorbeeld: vlag-hijsen en volkslied zingen)
- Hoe zag de school er uit?
(Bijvoorbeeld: open lucht, of alleen een afdak, banken i.p.v. tafels, grotere groepen, meer of minder verschillende juffen en meesters, andere sfeer, schooluniformen)
- Welke vakken kreeg je?
- Ging je op de zelfde dagen naar school als in Nederland?
- Welke schooltijden waren er in je eigen land en at je bijvoorbeeld ook op school?
- Welke vakken deed je er het liefst?
- In welke taal kreeg je les?
- Hoe werd er gestraft?
(Bijvoorbeeld lijfstraffen)
- Mis je de school?
- Had je er veel vriendjes?
- Hoe was het om in Nederland nieuwe vriendjes op school te maken?
(Op deze vraag niet te diep in gaan, want het komt uitgebreid aan de orde bij het thema vriendjes!)

- Willen jullie nog lang naar school gaan?
- En wat zou je allemaal nog op school willen leren?
(Probeer bij deze vraag een relatie tussen school en de toekomst te leggen!)

Activiteit kinderen Kinderen luisteren en vertellen.

Materiaal Rooster en/of pictogrammenrooster op school.

Duur 25 à 30 minuten.

Het zal van de sfeer in de groep afhangen en de concentratie of het gesprek goed verloopt. Laat daar enigszins van afhangen hoeveel tijd hier aan besteed wordt. Een goed gesprek is goud waard en verminder desnoods de tijdsduur dan van de verwerkingsopdracht, activiteit 4.

Toelichting op de werkvorm

► Een kind dat 10 jaar is en twee jaar geleden in Nederland is aangekomen zal veel herinneringen hebben aan het herkomstland. Maar een kind kan ook al veel langer in Nederland zijn waardoor herinneringen vervaagd zijn. Veel vluchtelingenkinderen zijn vaak verhuisd tussen landen en binnen landen en zij hebben dan dus vele scholen gezien, ook binnen Nederland. Sommige kinderen weten ook verhalen van hun ouders of grootouders op school te vertellen 'toen het er anders aan toe ging'. Het is in dat verband leuk om kinderen er op te wijzen dat door de tijden heen dingen en culturen veranderen.

Kinderen hebben soms ook heel andere ervaringen met scholen, bijvoorbeeld omdat ze erin geslapen hebben in het kader van vluchtelingen opvang. Of zij hebben ervaringen met Koranscholen. Over de lijfstraffen die in sommige landen op scholen uitgevoerd worden kunnen de kinderen zeer breedspakig zijn uit verontwaardiging of juist met wat stoerheid met een houding van 'kijk eens wat ik heb doorstaan'.

Sommige kinderen vertellen dan ook over andere situaties waarin lijfstraffen voorkwamen of nog voorkomen, bijvoorbeeld thuis.

Tijdens deze activiteit kan kinderen ook gevraagd worden om iets voor te doen van de school van vroeger, bijvoorbeeld een (stukje) volkslied zingen of een gebed op zeggen of iets in de eigen taal op het bord schrijven.

Alternatief of aanvulling bij activiteit 3

- ▶ Met name wanneer de kinderen moeilijk te corrigeren zijn kan ook gesproken worden over wanneer kinderen wel en niet luisteren, wanneer dat begint en wat volgens hen de juf of meester zou moeten doen. (Let op dat het niet alleen een praatles wordt!)

4

Werkvorm Tekening of pictogram.

Doel Kinderen zijn individueel bezig met hun school ervaringen.

Activiteit begeleiding De begeleider legt uit dat de kinderen iets gaan tekenen wat met school te maken heeft. Het mag over de school van nu gaan of over de school van vroeger. Het kan het gebouw zijn, de juf/meester, speeltoestellen een activiteit, de vlag die gehesen wordt enzovoort. Wanneer de kinderen op school bekend zijn met een pictogrammen-rooster kan het leuk zijn om voor te stellen een aanvullend pictogram of een pictogram van een activiteit in de vroegere school, die hier niet uitgevoerd wordt, te maken.

Activiteit kinderen Kinderen denken na over wat ze willen gaan maken en beginnen te tekenen.

Materiaal Gecopieerde ik-boek tekenvellen, krijt, stiften en potloden.

Duur 20 à 25 minuten.

Bedenk zo mogelijk vooraf al wanneer de tekeningen afgemaakt kunnen worden als dat nodig mocht blijken.

Toelichting op de werkvorm

► Tekenen is een snelle werkvorm en de meeste kinderen vinden het leuk. In het project zijn daarom veel tekenopdrachten opgenomen. Indien er tijd en behoefte aan meer afwisseling is, kan ook voor andere materialen gekozen worden, zoals verf of knip en plakwerk. Kijk zo mogelijk vooruit in de vervolg lessen en vraag wat de kinderen het liefst doen en bepaal vervolgens waar alternatieve materialen in de opdrachten wenselijk zijn.

Een aanvullend pictogram maken is alleen zinvol als in het lokaal een pictogrammenrooster aanwezig is. Een copie van het gemaakte pictogram kan op maat toegevoegd worden, terwijl het origineel in het ik-boek kan worden gedaan.

Het individueel werken aan een opdracht kan veel mogelijkheden bieden om individuele gesprekken te voeren met de kinderen tijdens de bezigheid. Soms is dat wat intiemer voor de kinderen en vertellen ze meer.

Als het kringgesprek niet vlotte dan kan gerust eerder begonnen worden met het maken van de tekeningen. Eventueel kan dan na het maken van de tekeningen nog een kringgesprek gehouden worden waar de kinderen iets vertellen over hun tekening. Wanneer kinderen in klein verband iets vertellen, vraag dan aan het kind of het wel verteld mag worden in de grote groep voordat je daar toe over gaat.

Alternatieve opdrachten voor activiteit 4

- 1 Voor taalvaardige kinderen een opstel schrijven dat begint met: *Als ik de juf of meester was...*
- 2 In rollenspelen de juf of meester spelen. Een paar kinderen mogen dan vijf minuten de meester of juf zijn en iets doen, bijvoorbeeld een kunstje leren; een liedje zingen; een vraag stellen over school. In het nagesprek kan dan ook gesproken worden over wat je anders zou doen dan je juf of meester.

5 Tot slot

Werkvorm Afsluiting met korte reacties.
Mededeling.
Zingen van het lied.

Doel Kinderen reageren kort op deze les.
Kinderen weten dat de volgende les over wonen gaat.
Kinderen sluiten de les ritueel af met het lied.

Activiteit begeleiding De begeleider vraagt aan de kinderen wat ze van deze les vonden. De begeleider kondigt aan dat de volgende les over wonen zal gaan. De begeleider zegt dat de les nu echt afgelopen is en dat het lied gezongen wordt.

Activiteit kinderen Kinderen geven kort reacties op de les. Kinderen luisteren. Kinderen zingen het *F.C. de Wereld*-lied.

Duur 5 minuten.

Impressies uit de praktijk: School

● ● ● De kinderen gebruiken de pictogrammen om het rooster in de goede volgorde te leggen. De overstap van de school nu naar vroeger is goed te maken, ondanks dat de kinderen druk zijn en de les soms verstoren. Desondanks viel het op hoe geïnteresseerd de kinderen waren in elkaars verhalen. Ze vertellen honderduit: een grote school met veel lokalen en wel 48 kinderen in een groep, over de moskeeschool waar hard gerepeteerd moest worden en strakke regels golden. Een meisje doet voor hoe ze moest gaan staan als ze iets wilde vragen aan de juf.

Tijdens het tekenen wordt individueel verder gepraat en komt pas naar voren dat er ook uniformen gedragen werden. Een jongen tekent de school nu en van vroeger. Eén school is duidelijk opgebouwd uit natuursteen met hele dikke keien in de muren. Eén jongen klaagt dat hij in Libanon heel snel uit de Koran moest citeren. De begeleider vraagt hem hoe snel dat was en hij laat het horen. De kinderen uit Iran en Irak herkennen dat allemaal. En met elkaar doen ze voor hoe zo'n gebed ging. Zachtjes moeten ze lachen ● ● ●

●●● Mohamed is inmiddels niet meer te stuiten met zijn verhalen over zijn eigen land en sleept alles erbij: Ik was in Bagdad op school. We hadden thuis een winkel en 8 auto's en villa's. Ik had een fiets waar ik ongelukken mee maakte en toen mocht ik niet meer op straat fietsen en later helemaal niet meer fietsen. En we waren bekend in Bagdad en Bagdad was Irak en de rest Koerdistan... Hij kan niet meer stoppen met opnoemen, ook al vertelt de begeleider dat hij op andere momenten weer verder mag vertellen.

Twee andere jongens zijn geïnspireerd geraakt door het verhaal van Mohamed en de één vertelt dat zijn vader politie-agent was en de ander dat zijn vader les gaf in geografie ●●●

●●● Als de school uit het eigen land aan bod komt, zijn de kinderen niet meer te stuiten. Vanzelf komen de verhalen over straffen, zoals met de blinddoek om geslagen worden, soms ook op verzoek van hun moeder. Het gaat over Koran-scholen en dat deze op vrijdag was. Over opa's en oma's die vroeger met houtskool of met een veer in inkt op gedroogde huid schreven in onder andere Thailand en Irak. Ook Naleeye vertelt veel over zijn ervaringen terwijl hem dat meestal moeilijk afgaat.

Het gesprek loopt erg goed, maar om even wat rust te brengen wordt het doorgeefspel uit les 1 nog een keer gedaan. Ook Naleeye krijgt de beurt: 'oh, nee hè', roept hij! Hij vindt het erg spannend. De andere kinderen lachen in de

trant van nu moet je er aan geloven. Hij vindt het heel moeilijk, maar slaat zich er dapper doorheen, misschien wel aangemoedigd door het lachen, dat het idee gaf dat het allemaal niet zo zwaar is.

Dan gaat het gesprek weer verder over school; over vlaghijsen en zingen; over hoe het er allemaal uitzag en over uniformen. De tijd dringt en er zijn nog maar tien minuten om te tekenen en de kinderen gaan meteen aan de slag ● ● ●

3 Wonen

Betekenis en doel van het thema wonen

Wonen staat centraal in het leven van iedereen. Een plek hebben met een dak boven het hoofd is een eerste levensbehoefte. Wonen, een huis of eigen plek heeft te maken met veiligheid en bescherming. Het doel van deze les is dat de kinderen zich kunnen uiten over hun belevingen vroeger en nu met betrekking tot wonen en veiligheid.

Beginsituatie Leerlingen hebben twee lessen van het project achter de rug, daarin stonden zij als persoon centraal met hun achtergrond en hun schoolervaringen. Zij kennen het *F.C. de Wereld*-lied tot en met het derde couplet.

Duur 75 à 100 minuten.

1 Introductie

Werkvorm Inleiding en het zingen van het lied.
Het bekijken van de groepsfoto's die de vorige les zijn gemaakt.

Doel Kinderen hebben een korte terugblik op de vorige les.
Kinderen weten dat deze les over wonen gaat.
Kinderen voeren het startritueel uit door het zingen van het lied.

Activiteit begeleiding De begeleider vertelt dat het weer tijd is voor *F.C. de Wereld*. De vorige keer hebben we gepraat over de school. Vandaag gaat het over wonen hier in Nederland en als je er nog iets van weet over vroeger in je eigen land. Vervolgens wordt het *F.C. de Wereld*-lied gezongen (zie pagina 54). Dan haalt de begeleider de foto's te voorschijn om aan de kinderen te laten zien.

Activiteit kinderen Kinderen luisteren, stellen vragen, zingen het lied en bekijken de foto's.

Duur 10 minuten.

Toelichting op de werkvorm

► Probeer een verband te leggen tussen de vorige les en deze les door de samenhang van de thema's te verduidelijken. Bijvoorbeeld, een

groot deel van de tijd ben je op school, maar een nog veel groter deel van de tijd ben je in je huis of in de buurt van je huis.

2 Het maken van een huis

Werkvorm Introductie van het thema.
Tekening of collage maken.

Doel Kinderen denken kort na over woonmogelijkheden.
Kinderen verwerken hun (woon) ervaringen en/of wensen in het maken van een tekening of collage.

Activiteit begeleiding De begeleider legt uit met behulp van plaatjes dat er veel verschillende manieren van wonen bestaan, bijvoorbeeld een huis, een boerderij, een flat, een kasteel, een tent, een woonwagen, een paleis, een boot. De begeleider vraagt waarom mensen eigenlijk willen wonen en stuurt aan op de bescherming dat onderdak verschaft.

De begeleider legt uit dat de kinderen een tekening of een collage gaan maken van hun huis door ze te beplakken met plaatjes uit tijdschriften of andere materialen, zoals restjes wol, houtjes enzovoort. Het hoeft niet per se een huis te zijn het kan ook een hut, een flat, een villa of een boerderij zijn, noem maar op. De huizen kunnen lijken op hun huis van *vroeger*, van *nu* of het mag een huis zijn zoals ze zich wensen in de *toekomst*. Wanneer de kinderen bezig zijn loopt de begeleiding rond en helpt waar mogelijk.

De begeleiders kondigen tijdig aan dat de collage of tekening klaar moet zijn om deze aan de andere kinderen te laten zien.

Activiteit kinderen De kinderen praten kort over wonen.
De kinderen gaan individueel een huis maken.

Toelichting Wanneer kinderen zich liever met de buurt of de tuin van het huis bezig houden is dat ook goed.

Uiteraard is meer tijd nodig voor het maken van een collage dan voor het maken van een tekening. Het hangt van de groep en de beschikbare tijd af waar voor gekozen wordt.

Materialen Papier, plaksel, scharen, oude tijdschriften, stiften, restjes wol, houtjes enzovoort. Verzamel tijdig plaatjes van diverse woonvormen ter illustratie.

Duur 35 minuten

3 Wie en wat hoort erbij het huis?

Werkvorm Presentatie van de collage gecombineerd met een kringgesprek.

Doel De kinderen tonen hun collage en vertellen over het huis, in welke kamer ze slapen en hoe ze slapen, wie er nog meer wonen, over de tuin en belangrijke voorwerpen en wellicht iets over de buurt en de burens.

Activiteit begeleiding Een begeleider vraagt de kinderen hun tekening of collage voor (naast) zich te houden en iets te vertellen over hun huis. Vragen hierbij kunnen zijn:

- Waar staat je huis?
- Heeft het veel kamers?
- Wat staat er allemaal in?
- Was er ook een tuin of park in de buurt?
- Wie wonen er in?
- Zijn er ook huisdieren?
- Hoe ziet de slaapkamer eruit?
- Slaap je alleen of met meerderen op die kamer?

Activiteit kinderen Enkele kinderen vertellen iets over hun huis en beschrijven hun slaapkamer. Andere kinderen mogen vragen stellen, maar niet beoordelen.

Materiaal De gemaakte huizen.

Toelichting Het kan dus gaan over het huis van vroeger, het huis nu of het huis dat het kind zich wenst (dat kan ook het huis van vroeger zijn). Eén van de belangrijkste functies van een huis is dat je er in principe veilig kunt zijn.

Als het gesprek het toelaat kunnen ook vragen gesteld worden die op die veiligheid ingaan:

- Voel je je veilig in het huis?
- Is er wel eens iets vervelends gebeurd in of bij het huis?
- Is er een kelder in het huis en ging je daar wel eens in?
- Voel je je in Nederland veilig in het huis waar je nu woont?

Als het thema slapen aan de orde komt aan de hand van de vragen over de slaapkamer kan het zijn dat kinderen ook iets willen vertellen over slaapproblemen. Geef ze hier de ruimte voor. Verloopt het rustig dan kan ook gevraagd worden of de kinderen wel eens enge dromen hebben of niet kunnen slapen en waar ze dan aan denken. Echter doceer hierbij zeer zorgvuldig!

Een gesprek over slapen kan starten met vragen:

- Hoe laat ga je naar bed?
- Wat doe je voor je gaat slapen?
- Hoe laat sta je op?

- Wie wekt je?
- Wie brengt je naar bed?
- Droom je wel eens?
- Slaap je meestal snel in?
- Lig je wel eens wakker en waar denk je dan aan?

Duur 25 minuten.

4 Tot slot

Werkvorm Afsluiting met korte reacties.
Mededeling.
Zingen van het lied.

Doel Kinderen reageren kort op deze les.
Kinderen weten dat de volgende les over familie gaat.
Kinderen sluiten de les ritueel af met het lied.

Activiteit begeleiding De begeleider vraagt aan de kinderen wat ze van deze les vonden. De begeleider kondigt aan dat de volgende les over *familie* zal gaan.
De begeleider zegt dat de les nu echt afgelopen is en dat het lied gezongen wordt.

Activiteit kinderen Kinderen geven kort reacties op de les. Kinderen luisteren. Kinderen zingen het *F.C. de Wereld*-lied.

Duur 5 minuten.

Impressies uit de praktijk: Wonen

●●● Op de vraag hoe je kunt wonen en waar je kunt slapen komen veel reacties. ‘Huis’, ‘hut’, ‘caravan’, ‘tent’. ‘Tenten stinken’, roept Fatima en ze trekt een vies gezicht; ‘in een vliegtuig kun je ook slapen’ en ‘in een auto, maar die hebben we nu niet meer, vroeger wel’; ‘in een hoog bed, wat mijn vader gemaakt heeft en die kan alles’; ‘in een gymzaal’, roept Daniël uit Bosnië ●●●

●●● Tijdens het maken van het huis maakt Marit een hond bij het huis. Aan de begeleider vertelt ze dat de hond is doodgeschoten. Ze mist hem erg en ze durft het niet in de groep te vertellen, zegt ze. Haar jongere zusje, ook in de groep, heeft haar huis eveneens met een hond gemaakt. Ze vertelt dat de hond een super hond is. Het beest kan namelijk tegen de muren oplopen en hij is heel lief ●●●

●●● Maral komt moeilijk op gang met het maken van haar huis. Ze vraagt alomaar hulp van de juf. De begeleiders proberen haar door middel van vragen te stimuleren. Vragen zoals ‘Heeft het huis een trap?’, ‘Waar staat je huis?’, enzovoort. Uiteindelijk begint ze te tekenen, maar of het nu een huis is? ●●●

●●● Kassim neemt het plaatje van de woonboot uit de introductie mee naar zijn tafel en tekent een schip waar hij volgens zijn zeggen mee naar Nederland is gekomen. Hij vertelt verhalen over familieleden er om heen die mee gingen en over de poes, de vis in een vissekom en de dolfijnen onderweg ●●●

● ● ● Fatma tekent vuur bij haar huis en vertelt over vuur bij het huis. In het kringgesprek vertelt ze dat het huis in Addis Abbaba stond. 'Het is het huis van de burens en er woonden arme mensen in met kapotte kleren. Het huis is kapot en de mensen zijn weggegaan, daarna kwamen er grote honden in die haar achterna zaten.'

Merima laat haar huis niet zien.

Sherwin z'n huis is van een andere Sherwin, laat hij heel nadrukkelijk weten. 'Dat ben ik niet, die daar zit, dat is een andere Sherwin.' Er is een lamp, een bank met een andere Sherwin en een t.v. en een badkamer. De begeleider vraagt waar het huis staat en hij antwoordt 'in Amsterdam. Het huis is niet groot, maar ook niet klein. Ik zal het zelf schoon houden en ramen zemen. Ik zal er alleen wonen' en daar giechelt hij bij.

Bawan heeft zijn flat drie-hoog getekend met zijn vader, moeder en zusjes en de trappen, want er is geen lift.

Adis z'n huis staat in Amerika, zegt hij, en 'ik ga daar later met de auto naar toe. Ik woon er ook alleen wordt er gegiecheld. Ik wil er eten geven aan mensen die er langs komen.' De begeleiders zeggen dat ze dan graag langs komen en vragen of dat mag en het mag ● ● ●

4 Familie

Betekenis en doel van het thema familie

Familie speelt meestal een belangrijke rol bij bescherming en veiligheid. Bloedbanden worden bijna altijd als heel belangrijk beschouwd. Kinderen praten en tekenen tijdens de les over hun familierelaties, de taken en rollen van de diverse familieleden en hoe men elkaar helpt. Uiteraard zullen verloren familieleden of familieleden die ver weg zijn daarbij ook in de gedachten van de kinderen zijn en als zij daar behoefte aan hebben kunnen ze daar over praten. Het doel van deze les is dat de rol en betekenis van de familie wordt besproken. Uiteraard is er ruimte voor emoties rond familie-tragedies.

Beginsituatie Leerlingen hebben drie lessen van het project achter de rug, daarin stonden zij als persoon centraal met hun achtergrond, hun schoolervaringen en hun ervaringen met wonen. Zij kennen het *F.C. de Wereld*-lied tot en met het derde couplet. Eventueel kan met het vierde couplet over feest en familie al geoefend worden aan het begin en het eind van deze les.

Duur 75 à 100 minuten.

1 Introductie

Werkvorm Inleiding en het zingen van het lied.

Doel Kinderen hebben een korte terugblik op de vorige les.
Kinderen weten dat deze les over familie gaat.
Kinderen voeren het startritueel uit door het zingen van het lied.

Activiteit begeleiding De begeleider vertelt dat het weer tijd is voor *F.C. de Wereld*. De vorige keer hebben we gepraat over wonen en jouw huis.
Aan het eind van de vorige les hebben we het er ook over gehad wie er allemaal in jouw huis wonen of woonden. Meestal is dat familie van je. Vandaag gaat het over je familie. Familie hier in Nederland, in je eigen land of misschien in een heel ander land.
Vervolgens wordt het *F.C. de Wereld*-lied gezongen (zie pagina 54).

Activiteit kinderen Kinderen luisteren, stellen vragen, zingen het lied.

Duur 5 minuten.

Toelichting op de werkvorm

► Probeer een verband te leggen met de vorige les om de samenhang duidelijk te maken. Bij een huis horen meestal ook verwanten, familieleden. Meestal wonen familieleden ook in het zelfde land, soms zelfs in het zelfde dorp of in de zelfde stad. Nu je in Nederland bent is familie van jou misschien heel ver weg.

2 Wie hoort er bij je familie?

Werkvorm Kringgesprek.

Doel Kinderen benoemen de familierelaties en taken van familieleden.

Activiteit begeleiding De begeleider stelt vragen over de familierelaties van de kinderen en de taken die de verschillende familieleden hebben. Je mag vertellen hoe het nu is en hoe het vroeger was.

Bijvoorbeeld:

- Hoe heet je oma?
 - Hoeveel zussen heb je?
 - Hoeveel broers heb je?
 - Wie is de oudste thuis?
 - Wie is de jongste thuis?
 - Waar is je opa?
 - Hoe heet je vader?
 - Hoe heet je moeder?
 - Wie past er wel op jullie?
 - Waar wonen je tantes en ooms?

 - Wie kookt er voor jullie?
 - Wie geeft jullie kleren?
 - Wie zorgt voor het geld?
 - Wie geeft je straf?
 - Wie knuffelt je?
 - Wie speelt met je?
 - Wie troost je?
-

Activiteit kinderen De kinderen luisteren, beantwoorden de vragen en reageren op elkaar.

Duur 25 minuten.

Toelichting op de werkvorm

► Niet aan elk kind hoeven dezelfde vragen gesteld te worden – wissel het af!

In diverse culturen liggen de familierelaties verschillend. Soms is een oma of tante emotioneel belangrijker dan een moeder. In veel gevallen wonen in herkomstlanden meerdere gezinnen als een grote familie bij elkaar. Grootouders en ooms en tantes kunnen een belangrijke rol spelen bij de opvoeding en verzorging van kinderen. Veel vluchtelingenkinderen zijn door hun ouders ook aan familieleden toevertrouwd of zijn met familieleden meegekomen nadat ouders overleden waren.

Vluchtelingenkinderen kunnen hun familie erg verspreid over de wereld hebben wonen. Sommige vluchtelingen voelen zich lid van een verscheurde familie. Gezinnen/families zijn vaak gebroken door verlies van ouders of andere familieleden. Kinderen kunnen getuige zijn geweest van de moord op familieleden.

Dit thema kan dus zeer gevoelig liggen. Heb respect voor kinderen die over familietragedies niet willen vertellen.

Alternatief voor activiteit 2

Werkvorm Een vertelling.

Doel De kinderen drukken zich tijdens de vertelling uit over familie relaties. Ze mogen tijdens de vertelling vooruitdenken.

Activiteit begeleiding De begeleider vertelt een verhaal met behulp van een boek. De kinderen mogen telkens speculeren hoe het verhaal verder zal gaan. De begeleider nodigt hen daartoe uit door voor het omslaan van de bladzijde te vragen hoe het volgens hen verder zal gaan: 'wie komt vervolgens binnen?'

Activiteit kinderen De kinderen luisteren, speculeren en denken vooruit op het verhaal en speculeren verder.

Materiaal Het boek 'Zó veel' van Trish Cooke (zie de toelichting hierna en de boekenlijst op pagina 132).

Duur 25 minuten.

Toelichting op de werkvorm

► Het vrolijk geïllustreerde boek ‘Zó veel’ gaat over een familie. Er wordt feest gevierd en één voor één komen familieleden (moeder, kind, vader, oma, neef, tante...) binnen druppelen. Op elke nieuwe bladzijde komt er weer iemand bij. Voor de kinderen is het heel spannend wie er nu weer bij komt en tegelijk kunnen ze zich afvragen waar anderen blijven. Zoals opa, want die komt helemaal niet, dus waar zou die zijn!

Deze werkvorm kan gebruikt worden in plaats van activiteit 2, afhankelijk van de behoeften van de groep of wanneer activiteit 2 qua tijd erg is uitgelopen ter afsluiting in plaats van de tekening. Dan kan na het verhaal gevraagd worden welke familieleden bij de kinderen op bezoek komen als er feest of een andere gebeurtenis is en hoe dat dan gaat. Zo kan deze werkvorm met dit boek al een mooie inleiding vormen op het thema voor de volgende week: Feest!

3 ‘Mijn familie’

Werkvorm Een tekening maken.

Doel Kinderen drukken hun gevoelens over hun familie uit in een tekening.

Activiteit begeleiding De begeleider legt uit dat de kinderen nu een tekening mogen maken over hun familie. Dat mag een tekening zijn van de mensen waar jullie nu mee wonen, of iemand die in het eigen land woont, het mogen meerdere mensen zijn of iemand die erg belangrijk voor je is.

Activiteit kinderen De kinderen denken even na over wie ze zullen gaan tekenen en gaan tekenen.

Materiaal Ik-boek vellen, kleurekrijt, potloden en stiften.

Duur 25 minuten.

Toelichting op de werkvorm

► In verband met de tijdsbesteding en het belang van het thema is het aan te raden om hier een tekening te laten maken en niet met andere tijdrovende materialen te werken. De begeleiders lopen rond en proberen te praten met de kinderen over wat zij tekenen.

4 Vervolg ‘mijn familie’

Werkvorm	Introductie met het verhaal over Rambo uit de werkmap. Kringgesprek.
Doel	Kinderen geven uitleg bij hun tekening. Kinderen verwoorden hun gevoelens.
Activiteit begeleiding	De begeleider stelt voor deze keer het verhaal bij de tekening van de olifanten te vertellen als voorbeeld. De tekening wordt even omhoog gehouden en de begeleider vertelt het verhaal. Daarna vraagt de begeleider wie iets wil vragen of ook iets over zijn tekening wil vertellen of er worden beurten gegeven.
Activiteit kinderen	Kinderen luisteren, stellen vragen, vertellen en reageren op elkaar.
Materiaal	De tekeningen over de familie. De tekening en het verhaal van Rambo voor de introductie. (Zie hiervoor de werkmap; een copie van de tekening en het verhaal kan in het ik-boek)
Duur	10 minuten introductie en 30 minuten kringgesprek over de tekeningen.

Toelichting op de werkvorm

► Voor veel kinderen is het moeilijk om de juiste woorden te vinden voor hun gevoelens. In het introductie-verhaal over Rambo staan voorbeelden van gevoelens beschreven zoals verdriet, eenzaamheid, troost enzovoort. Ook kunnen de kinderen even fantaseren over hoe het verder gaat met Rambo.

Eventueel kunnen de volgende vragen gesteld worden naar aanleiding van het verhaal:

- Had je het zelfde gedaan als je Rambo was geweest?
- Wat doe jij als je verdriet voelt?
- Naar wie ga je toe om getroost te worden?
- Probeer je wel eens om iemand anders te troosten?
- Wat denk je dat Rambo en Frida nu gaan doen?

Indien de kinderen al goed woorden kunnen geven aan hun emoties, dan is het verhaal van Rambo in principe niet nodig. Is het juist heel moeilijk voor hen, dan is het verhaal met de vragen een goede aanzet voor een gesprek over hun tekeningen. Zij kunnen de olifant kleuren en het verhaal afmaken als daar tijd voor is.

5 Tot slot

Werkvorm Afsluiting met korte reacties.
Mededeling.
Zingen van het lied.

Doel Kinderen reageren kort op deze les.
Kinderen weten dat de volgende les over *feest* gaat.
Kinderen sluiten de les ritueel af met het lied.

Activiteit begeleiding De begeleider vraagt aan de kinderen wat ze van deze les vonden. De begeleider kondigt aan dat de volgende les over *feest* gaat. De begeleider zegt dat de les nu echt afgelopen is en dat het lied gezongen wordt.

Activiteit kinderen Kinderen geven kort reacties op de les. Kinderen luisteren.
Kinderen zingen het *F.C. de Wereld*-lied.

Duur 5 minuten.

Impressies uit de praktijk van les 4: Familie

● ● ● Als het boek 'Zó Veel' uit is vraagt de begeleidster waarom Opa er niet is.

De kinderen dragen de volgende oplossingen aan:

Hij is ziek.

Hij is naar de disco.

Hij heeft een andere afspraak.

Hij is dood.

Hij is in een ander land.

Hij is bij een andere vrouw.

Hij is meegenomen door de politie ● ● ●

● ● ● Nadia vertelt dat ze geen vader en moeder meer heeft. Het is heel stil in de klas en de kinderen vragen wat er gebeurd is. Ze luisteren allemaal erg goed. Nadia vertelt dat ze wees geworden was toen ze twee was en dat ze in een nonnen-klooster werd opgevoed in Hongarije. Het was daar heel vreselijk en ze moet huilen. Ze is naar Nederland gekomen voor een operatie en in een gastgezin opgevangen. Bij deze mensen vindt ze het heel fijn en ze wil graag blijven. Van haar gastouders mag ze ook blijven en die hebben een verblijfsvergunning voor haar aangevraagd. Maar daar is nu alsmaar onzekerheid over. De andere kinderen luisteren heel aandachtig en zijn heel lief voor Nadia.

Ondertussen wrijft Osman in z'n ogen, alsof hij z'n tranen probeert terug te dringen. De begeleider gaat naast hem zitten en vraagt of hij ook één van zijn ouders mist. Osman vertelt dat hij lang bij zijn oom heeft gewoond toen zijn moeder overleden was en zijn vader al naar Nederland was. Toen hij en zijn broer naar Nederland gingen had hij zijn vader al in jaren niet gezien en bleek hij een nieuwe moeder te hebben en ook nieuwe broertjes en zusjes ● ● ●

● ● ● Fitim heeft zichzelf getekend in de deur van een restaurant, een kat erbij, een muis en een stukje vlees. Chedra vindt zijn tekening leuk, zegt ze. De kinderen stellen elkaar vooral teken-technische vragen, zoals 'Waarom is dat gezicht blauw?' of 'Waarom zijn er geen voeten?'. Soms moet de regel 'niet uitlachen' herhaald worden ● ● ●

● ● ● Veel kinderen beginnen met het tekenen van een huis en tekenen er later familie-leden bij, bijvoorbeeld achter de ramen. Dino tekent alleen een huis en wil geen familie tekenen. De kinderen zitten groepsgewijs en voeren met elkaar al hele gesprekken over wat ze tekenen. De begeleiders lopen rond en praten mee en stellen vragen over de tekeningen in wording. De kinderen zijn zo lekker bezig al tekenende en pratende, dat ze door gaan tot het eind. Er wordt kort nagesproken. Voor het lied is helaas geen tijd meer ● ● ●

5 Feest

Betekenis en doel van het thema feest

Feesten en rituelen geven mensen de gelegenheid om zich te uiten, door te lachen, te dansen, wellicht ook te huilen (rouwrituelen). Feesten en rituelen hebben ook een relatie met de culturele en nationale identiteit van mensen. In een migranten-bestaan krijgen culturele uitingen uit het herkomstland een bijzondere betekenis. Het vanzelfsprekende is eraf en gevoelens van heimwee kunnen bijvoorbeeld extra opleven tijdens feesten en rituelen. Mensen in de omgeving hebben nauwelijks aandacht voor de speciale feesten van migranten en vluchtelingen, terwijl het in het herkomstland een gemeenschappelijk goed was.

Het doel van deze les is om wel aandacht te hebben voor de feesten uit het herkomst land en de betekenissen ervan. Daarnaast kan deze les gebruikt worden, om na de mogelijk op gekomen verdrietige emoties tijdens de vorige lessen, eens aandacht te besteden aan de meer vrolijke emoties, lachen en dansen.

Beginsituatie Leerlingen hebben vier lessen van het project achter de rug, daarin stonden zij als persoon centraal met hun achtergrond, hun schoolervaringen en hun ervaringen met wonen en de betekenis van familie. Zij kennen het *F.C. de Wereld*-lied tot en met het vierde couplet. Soms is het moeilijk voor de kinderen om een goede vertaling voor een feest te vinden. Zo sprak een jongen een keer over een doodsfeest, wat een rouwritueel bleek te zijn.

Duur 75 à 100 minuten.

1 Introductie

Werkvorm Inleiding en het zingen van het lied.

Doel Kinderen hebben een korte terugblik op de vorige les.
Kinderen weten dat deze les over feest gaat.
Kinderen voeren het startritueel uit door het zingen van het lied.

Activiteit begeleiding De begeleider vertelt dat het weer tijd is voor *F.C. de Wereld*. De vorige keer hebben we gepraat over jullie families.

Eén van de belangrijke dingen van familie is dat je feest met hen viert en daarom gaan we het deze les over feest hebben.

Vervolgens wordt het *F.C. de Wereld*-lied gezongen (zie pagina 54).

Activiteit kinderen Kinderen luisteren, stellen vragen, zingen het lied.

Duur 5 minuten.

Toelichting op de werkvorm

► Als tijdens de vorige les veel emoties zijn getoond is het zinvol om hier nog even op terug te komen en er op te wijzen dat er naast verdriet of boosheid ook mooie of warme gevoelens zijn.

2 Welke feesten ken je?

Werkvorm Kringgesprek.

Doel De kinderen vertellen over de feesten die zij kennen.

Activiteit begeleiding De begeleider vraagt aan de kinderen wanneer en waarom zij feest vieren en stimuleert een gesprek hierover. Laat de kinderen zoveel mogelijk vertellen over hun feesten.

Activiteit kinderen Kinderen luisteren, stellen vragen en vertellen.

Duur 30 minuten.

Toelichting op de werkvorm

► Help de kinderen zo nodig op gang door iets over een Nederlands feest te vertellen. Of benoem een aantal feesten uit hun landen zoals de Ramadan, het Suikerfeest, Nieuwjaarsfeest, het Slachtfeest of een Oogstfeest, Geboorte- en Trouwfeesten enzovoort. Laat de kinderen zo mogelijk ook vertellen over de verschillen tussen feesten in herkomstland en die zelfde feesten nu hier.

Vraag indien mogelijk een internationale feestkalender aan bij het Nederlands Centrum Buitenlanders (NCB) in Utrecht (zie voor het adres pagina 134).

3 Iets maken voor een feest

Werkvorm Creatief bezig zijn.

Doel De kinderen maken iets, bereiden iets voor, voor een feest.
De kinderen zijn gericht op vrolijke emoties.

Activiteit begeleiding De begeleider legt uit dat er iets gemaakt mag worden voor of over een feest. Het mag een verhaal zijn; het mag een tekening zijn; het mag een versiering, een vlag of een hoedje zijn; het mag een recept zijn van iets lekkers; het mag een ontwerp zijn van een bepaald kledingstuk of een masker.
Tijdens dit creatieve onderdeel lopen begeleiders rond en praten individueel verder met de kinderen en helpen hun bij het maken van hun feestelijkheid.
Indien mogelijk is het leuk om tijdens deze activiteit muziek op te zetten met liedjes uit herkomstlanden (zie voor muziek-adviezen bijlage 1 op pagina 132).

Activiteit kinderen De kinderen denken na wat zij willen maken en gaan aan de slag. Ze praten zo mogelijk met de begeleiders.

Materiaal Papier in verschillende kleuren en soorten (karton, dun, crêpe), stiften, plaksel, scharen, cd of cassette.

Duur 25 minuten.

Alternatieve opdrachten voor activiteit 3

- 1 Indien materiaal en dergelijke aanwezig is kan besloten worden om gezamenlijk een gerecht of enkele gerechten te maken. Dit hangt af van de materialen hiervoor aanwezig. Het kunnen uiteraard ook koude gerechten zijn.

Indien voor dit alternatief gekozen wordt kan het handig zijn om met de kinderen voor aanvang van de les te bespreken wat het gerecht zou moeten worden, zodat ingrediënten aangeschaft kunnen worden en spullen klaar kunnen staan. Voor deze gelegenheid kan ook een internationaal kinderkookboek gebruikt worden.

- 2 Indien materiaal aanwezig is kan besloten worden om iedereen zich mooi te laten maken voor een feest. Nodig zijn dan verkleed spullen, sieraden en opmaakmiddelen zoals lippenstift en/of schmink.
-

4 Benodigheden voor een feest

Werkvorm Kringgesprek.

Doel Kinderen vertellen over wat zij gemaakt hebben.
Kinderen vertellen waarom (hun) attributen bij feest horen.

Activiteit begeleiding De begeleiders delen limonade en een koekje uit en nodigen de kinderen uit te laten zien wat er gemaakt is. Indien gekozen is voor de alternatieven: a. proeven wat er gemaakt is; b. modeshow of dansen.

Activiteit kinderen Kinderen tonen hun feestattributen en vertellen er zo mogelijk bij.

Materiaal Limonade en koekjes.

Duur 15 minuten.

5 Tot slot

Werkvorm Afsluiting met korte reacties.
Mededeling.
Zingen van het lied.

Doel Kinderen reageren kort op deze les.
Kinderen weten dat de volgende les over vriendjes gaat.
Kinderen sluiten de les ritueel af met het lied.

Activiteit begeleiding De begeleider vraagt aan de kinderen wat ze van deze les vonden. De begeleider kondigt aan dat de volgende les over *vriendjes en vriendschap* gaat.
De begeleider zegt dat de les nu echt afgelopen is en dat het lied gezongen wordt.

Activiteit kinderen Kinderen geven kort reacties op de les. Kinderen luisteren.
Kinderen zingen het *F.C. de Wereld*-lied.

Duur 5 minuten.

Impressies uit de praktijk: Feest

● ● ● De kinderen vertellen honderd uit over hun feesten: over een bloemenfeest in Griekenland; over een doodsfeest in Zaïre (door een jongen waarvan vorig jaar drie familieleden overleden waren); over carnaval; over nieuwjaar met vuurwerk; over een vuur heen springen met nieuwjaar in Koerdistan enzovoort ● ● ●

● ● ● De begeleidster vertelt dat Farida die ochtend spontaan een leuk verhaal vertelde over een geboortefeest en ze vraagt of Farida het opnieuw wil vertellen. Farida vertelt over de geboorte van een kind in Somalië. Hierbij wordt een schaap geslacht, Imams lezen verzen uit de Koran, de baby ligt in een bedje met een kring mensen er om heen. De Imam neemt wat water in de mond en blaast dit op de baby. De begeleidster bedankt voor het verhaal en vraagt wie er nog meer iets over een geboortefeest kan vertellen. De kinderen willen wel allemaal tegelijk van start gaan. Mouad vertelt dat de mensen geld geven aan de baby. Abdu wil ook iets vertellen, maar komt er niet uit met z'n Nederlands en Moubarak vertaalt het voor hem. Hij wilde aanvullen dat in zijn land ook geld gegeven wordt en dat dat onder het kussentje in het wiegje van de baby wordt gelegd en er worden kadootjes gegeven.

Sjen vertelt dat in Thailand olifanten voorzichtig over babies heen stappen. Dat gebeurt om olifantenverzorgers al van jongs af aan met olifanten te leren omgaan... de kinderen gaan vervolgens enthousiast aan de slag om iets voor of over een feest te maken. De meesten maken een hoed of muts of hoofdband en ze willen het per se afmaken ● ● ●

● ● ● De begeleidster vraagt of de kinderen iets willen vertellen over feesten uit hun eigen land. De kinderen noemen: verjaardag, trouwfeest, bijgeboorte, 'soort' nieuwjaar, suikerfeest en wanneer iemand dood is. De begeleidster vraagt eerst door over wat er gebeurt als er iemand dood gaat. Alle kinderen hebben daar wel ervaring mee en ze vertellen hoe dat allemaal gaat. Degenen die rouwen hebben witte kleren aan. Het lijk wordt gewassen en in doeken gewikkeld. Het gaat over kippen of andere dieren die geslacht worden, over eten en huilen, over begraven en zand op de kist doen en een huisjesgraf. Geen van de kinderen heeft ervaring met verbranden. De begeleidster vertelt dat in Nederland de mensen mogen kiezen of ze begraven of verbrand willen worden en dat degenen die rouwen geen witte, maar zwarte kleren aan trekken.

Daarna vraagt de begeleidster naar vrolijke feesten. Nauras vertelt enthousiast over een vlieger waar ze roofvogels mee vangen. Aghmed vertelt over een nieuwjaarsfeest, waarbij men elkaar geld geeft en waarbij op een schaal met appels een vissekom met een goudvis staat. Haway vertelt over een groot

brood en rauw vlees eten. Verder vertelt hij nog hele verhalen in zijn eigen taal met een brede grijns op zijn gezicht. Het deert hem niet dat het alleen door zijn twee landgenoten verstaan wordt, want hij vindt het heerlijk om te vertellen. Vertellen lijkt belangrijker, dan verstaan worden.

Dan vraagt de begeleidster de kinderen om iets te gaan maken dat met feest te maken heeft. Er is allerlei materiaal. Alle kinderen gaan enthousiast aan de gang. Nauras en Aladin gaan samen allebei een vlieger maken. Aghmed gaat een vissekom maken met een vis er in. Nazhra en Sara gaan een soort troon voor een bruid maken, Daniël maakt een kerktoren en Kim maakt een grote slagroomtaart van papier ●●●

●●● Aïla maakt zich op voor het feest en ziet er prachtig uit. Ze is meestal erg stil, maar tijdens deze activiteit zie je haar opleven. Tijdens het dansen leeft ze zich helemaal uit en straalt met een hoog rode kleur van de inspanning en het plezier.

De jongens weten niet zo goed of ze wel lippenstift op willen, maar de meesten willen het wel. Ze moeten er erg om giechelen en van dansen maken ze een duw-spelletje en slieren uiteindelijk over de grond en hebben de grootste lol ●●●

6 Vriendschap

Betekenis en doel van het thema vriendschap

De kinderen denken na over vriendschappen en de betekenis daarvan in hun situatie. Nieuwe vrienden maken in een land waarvan je de taal nog niet goed van spreekt kost veel energie. Het aangaan van vriendschap in een nieuw land is een vorm van acceptatie van de migratie te noemen. Maar misschien missen de kinderen ook wel vriendjes uit het land van herkomst. Deze les staat in het teken van vriendschap.

Beginsituatie Leerlingen hebben vijf lessen van het project achter de rug, daarin stonden zij als persoon centraal met hun achtergrond, hun schoolervaringen en hun ervaringen met wonen, de betekenis van familie en feesten. Zij kennen het *F.C. de Wereld*-lied tot en met het vierde couplet. Met het vijfde couplet kan deze les geoefend worden.

Duur 75 à 100 minuten.

1 Introductie

Werkvorm Inleiding en het zingen van het lied.

Doel Kinderen hebben een korte terugblik op de vorige les.
Kinderen weten dat deze les over vriendjes gaat.
Kinderen voeren het startritueel uit door het zingen van het lied.

Activiteit begeleiding De begeleider vertelt dat het weer tijd is voor *F.C. de Wereld*. De vorige keer hebben we over feesten gepraat en iets gemaakt voor een feest. Dat deden we hier in de groep. Feest vier je vaak met je familie, maar je kunt ook feest vieren met vrienden. Misschien heb je vrienden in deze groep of thuis bij je in de buurt. Deze keer gaat het over vriendschap en vrienden of vriendinnen.
Vervolgens wordt het gehele *F.C. de Wereld*-lied gezongen (zie pagina 54).

Activiteit kinderen Kinderen luisteren, stellen vragen, zingen het lied.

Duur 5 minuten.

2 Vriendjes en vriendinnetjes

Werkvorm Kringgesprek.

Doel Kinderen weten wat vriendschap voor hen betekent.

Activiteit begeleiding De begeleider nodigt de kinderen uit om te vertellen of de kinderen vriendjes hebben en waar ze met hen spelen, op school, in de buurt, thuis en wat ze zoal spelen.

Activiteit kinderen De kinderen vertellen of zij een vriendje(s) / vriendinnetje(s) hebben.

Duur 15 minuten.

Toelichting op de werkvorm

► Mogelijke vragen:

- Hoe heet je vriendje of vriendinnetje?
 - Speel je er vaak mee?
 - Speel je er thuis mee of op straat of alleen op school?
 - Zou je meer vriendjes willen?
 - Wat doe je als je vriendje er niet is?
-

3 Vriendjes vroeger en nu?

Werkvorm Kringspel. Kinderen zitten in de kring. De begeleider heeft een stapel kaartjes met vragen. De kinderen mogen om de beurt een kaartje trekken met een vraag en deze beantwoorden.

Doel De kinderen denken aan hun vriendjes van vroeger.
De kinderen denken aan het belang van vriendschap.
De kinderen staan stil bij het aan gaan van nieuwe vriendschappen.

Activiteit begeleiding De begeleider vertelt dat het spel gespeeld wordt en hoe het gaat.

Activiteit kinderen Kinderen luisteren, lezen de vragen, beantwoorden vragen over vriendschap.

Materiaal Kaartjes met vragen erop.

Duur 20 minuten.

Toelichting op de werkvorm

► De kaartjes moeten voor de les door de leerkracht gemaakt worden. De vragen kunnen op zelf geknipte kartonnen kaartjes geschreven worden. Het doel van deze kaartjes is het gesprek te structureren.

Er zijn 12 kaartjes met de volgende vragen:

- Hoe heet je vriendje op school?
- Hoe heet je vriendje in je buurt?
- Wat doe jij als je vriendjes er niet zijn?
- Wat is het leukste spelletje om samen te doen?
- Wat deed je het liefst met je vriendje in je herkomstland?
- Weet je hoe het met je vriendje(s) in je herkomstland gaat?
- Had je ander speelgoed in je herkomstland dan hier?
- Maak je wel eens ruzie met een vriendje?
- Hoe maak je het goed als je ruzie hebt met een vriendje?
- Vind je het leuk om een wedstrijd te doen?
- Hoe maak jij een nieuw vriendje?
- Wat doe jij als je verloren hebt met een spel?
- Heb je wel eens geheimen met vrienden?

Uiteraard kan de begeleider een selectie uit deze vragen maken of zelf toepasselijke vragen aanvullen. Tijdens het spel kan de begeleider ook doorvragen. Vooral als vragen alleen met ja of nee beantwoord worden.

4 Hoe maak je vriendjes en hoe houd je ze!

Werkvorm Poppenspel met uitlokkende vragen.

Doel Kinderen denken na over het aangaan en behoud van vriendschap.

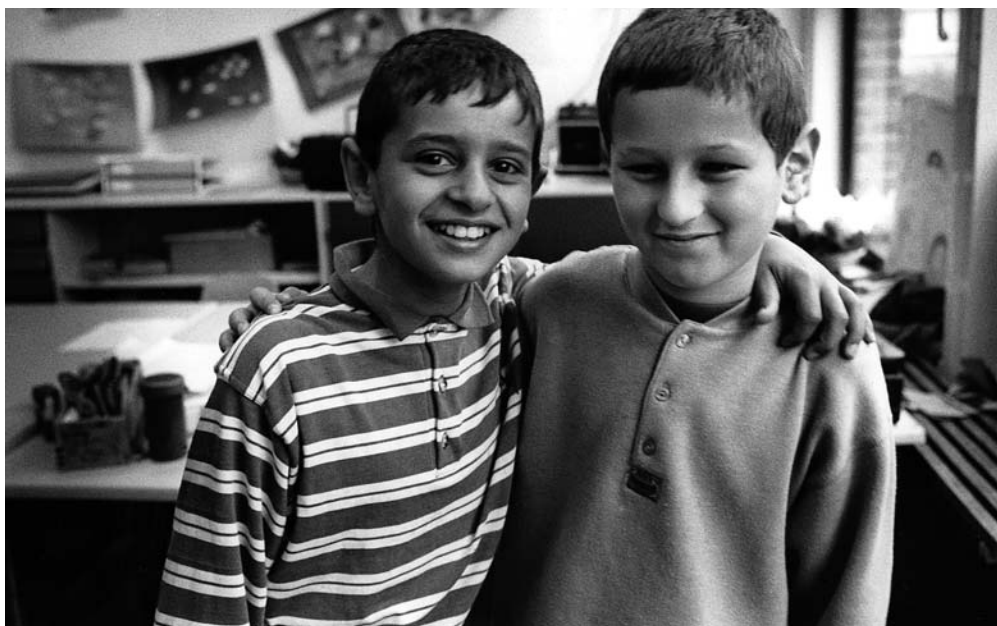
Activiteit begeleiding De begeleider legt uit dat met twee poppenkastpoppen een spel wordt opgevoerd en dat de kinderen mogen helpen zoeken naar de oplossingen voor de problemen tussen de twee poppen.

Eén van de begeleiders (en indien mogelijk samen met een hulpbegeleider, bijvoorbeeld een stagiaire of een andere leerkracht, zo nodig de externe begeleider) voert improviserend een poppenspel uit met twee poppen die bevriend willen worden en het ook worden. Maar de vriendschap kent ook problemen. De poppen vragen aan de kinderen naar de oplossingen met behulp van uitlokkende vragen.

Activiteit kinderen Kinderen kijken naar het poppenspel en helpen de problemen van de poppen op te lossen door adviezen te geven of te roepen.

Materiaal 2 poppenkastpoppen.

Duur 15 minuten.

Toelichting op de werkvorm

► De begeleider(s) die het poppenspel uitvoert moet de kinderen kunnen zien, zodat ze ook de reacties ziet. Het poppenspel wordt geïmproviseerd aan de hand van de volgende onderwerpen:

De poppen weten eerst niet hoe ze vriendschap moeten sluiten.

Ze draaien maar om elkaar heen en het lukt niet. Dan vraagt één van de poppen aan de kinderen hoe je nu toch vriendjes maakt. Hopelijk lukt het beter met het advies van de kinderen en in elk geval raken de poppen toch bevriend. Ze spelen samen, maar krijgen ruzie over wie de baas mag zijn.

Hoe moet dit opgelost worden. Uiteindelijk gaan de poppen slaan en vechten met elkaar (misschien was dit ook een advies van één van de kinderen). De pop die het onderspit delft roept om hulp van de kinderen. De kinderen geven weer advies. Hopelijk helpt dat. De poppen praten met elkaar hoe je ruzie kunt voorkomen en wat de baas spelen voor effect heeft. De kinderen wordt regelmatig om advies gevraagd.

5 Behoud van vriendschap

Werkvorm Poppenspel

Doel De kinderen oefenen in het aangaan en behouden van vriendschappen. Kinderen verwerken teleurstellingen op het gebied van vriendschap.

Activiteit begeleiding De begeleider legt uit dat de kinderen zelf nu om de beurt twee aan twee een poppenspel mogen improviseren. De begeleider geeft daarbij de opdracht dat er vrienden gemaakt moeten worden en dat ruzie goed gemaakt moet worden in het spel.

Activiteit kinderen De kinderen kiezen een medespeler en mogen even overleggen en spelen dan hun poppenspel voor de rest van de groep.

Duur 15 minuten

Alternatieve opdracht voor activiteit 5

In plaats van een poppenspel kan ook rollenspel gedaan worden met dezelfde opdracht. Of in groepjes van drie: er zijn twee vrienden en er komt een nieuwe bij. Hoe gaat dat?

6 Vervolg behoud van vriendschap

Werkvorm Kringgesprek

Doel Nabespreking van het poppenspel/rollenspel. Kinderen denken na over het aangaan en het behouden van vriendschappen.

Activiteit begeleiding De begeleider noemt de door de kinderen gegeven adviezen tijdens het poppenspel en vraagt de kinderen welke adviezen goed werkten en waarom.

Activiteit kinderen Kinderen reageren op de vragen en praten na over vriendschap.

Duur 15 minuten

7 Tot slot

Werkvorm Afsluiting met korte reacties.
Mededeling.
Zingen van het lied.

Doel Kinderen reageren kort op deze les.
 Kinderen weten dat de volgende les over spelen gaat.
 Kinderen sluiten de les ritueel af met het lied.

Activiteit begeleiding De begeleider vraagt aan de kinderen wat ze van deze les vonden. De begeleider kondigt aan dat de volgende les over *spelletjes en spelen* gaat. De begeleider vertelt dat de laatste les, les 8, feestelijk wordt afgesloten en dat de ouders of verzorgers van de kinderen dan ook mogen komen. Daarom wordt nu een uitnodigingsbrief voor de ouders uitgedeeld. De begeleider zegt dat de les nu echt afgelopen is en dat het lied gezongen wordt.

Activiteit kinderen Kinderen geven kort reacties op de les. Kinderen luisteren.
 Kinderen zingen het *F.C. de Wereld*-lied.

Duur 5 minuten.

Toelichting op de werkvorm

► Vraag in de uitnodigingsbrief aan de ouders of ze komen vanaf welk tijdstip en eventueel of ze iets lekkers uit het eigen land mee willen nemen. (De school zorgt voor limonade, koffie en thee.)

Impressies uit de praktijk: Vriendschap

... Als de begeleidster vraagt of de kinderen vrienden hebben zegt iedereen 'ja'. Wardi zegt ook dat hij veel vrienden heeft, maar hij fluistert zacht dat hij geen vrienden nodig heeft. Hij zegt dat hij veel met zijn grote broer, zijn vader en zijn computer doet. De begeleidster vraagt hoe je vriendjes maakt en hoe het voelt als dat niet lukt? Bijna iedereen is dan boos, behalve Wardi, althans dat zegt hij. Hij vindt dat iedereen dat zelf moet weten als je geen vriend met hem wil zijn. Bawan zit de hele tijd voor zich uit te praten. Hij is niet te stoppen en het lijkt er ook niet op of het er toe doet dat iemand hem hoort, als hij het maar kwijt kan.

Wardi en Bawan brengen een conflict naar voren dat tussen hen speelt. Bawan had Wardi in de brandnetels geduwd en Wardi had zijn moeder daarbij gehaald. Wardi was boos over het in de brandnetels duwen en Bawan was boos dat Wardi zijn moeder erbij gehaald had, want hij loste zijn problemen altijd zelf op. De beide jongens willen geen strobreed toegeven. Pas na een hele tijd worden ze iets begripvoller naar elkaar.

Dan gaat het over geheimen. Niemand wil z'n geheimen prijs geven. Wardi en Bawan zitten allebei in dezelfde lesgroep en daar schijnt een groepsgeheim te zijn. Beiden bezweren geheimzinnig dat er wat zwaait als één van beiden iets los zal laten.

Herinneringen aan vriendjes in het eigen land zijn er wel, maar de namen zijn vergeten en het contact is verbroken. Ali vertelt dat hij niet meer in zijn eigen taal kan schrijven en dat hij daardoor geen brieven meer kan sturen ●●●

●●● De kinderen vertellen over ruzie met vrienden. Suleika vertelt dat ze een vriendin een keer vergeten had te vragen of ze mee wou spelen samen met haar en nog een vriendin. Die vriendin had hen gezien en dacht dat ze haar er niet bij wilden hebben en was heel boos geworden. Suleika had geprobeerd om uit te leggen dat ze het gewoon vergeten was, maar de vriendin bleef boos en is nu nog boos. Op een gegeven moment had Suleika gevraagd of het nu weer goed was, maar dat was het nog steeds niet. Adis vertelt dat zijn vriend en hij ruzie hadden over wel of geen goal gemaakt met voetbal. Volgens zijn vriend zat het net naast het (geïmproviseerde) doel en volgens Adis zat hij er net in. Ze hadden gevochten en het daarna weer bijgelegd.

Sam vertelt dat hij het zo leuk vindt om samen met zijn vrienden patat en ijs te gaan eten in de snackbar. Hij vertelt er achteraan dat hij het zo leuk vond om in Thailand met zijn vrienden in hun zelfgemaakte boomhut te spelen. De andere kinderen herinneren hun vrienden in het herkomstland wel, maar ze zijn hun namen vergeten ●●●

●●● Edina vertelt dat ze vroeger wel 10 vriendinnen had en noemt al hun namen op. Najla kan zich de namen van vroegere vriendinnen niet herinneren. Mohammed vertelt dat hij een hut had met vrienden. En Jeffrey vertelt dat hij geheimen heeft met zijn vriend en dat hij die natuurlijk niet gaat vertellen. Verder gaat het ook over je weet wel, giechel, giechel kussen, enzo.....Voor het poppenspel is veel enthousiasme. Alle kinderen willen het wel proberen. In het spel wordt ruzie gemaakt en geknokt dat de vonken er vanaf lijken te springen, maar daarna wordt het allemaal weer afgezoend onder luid gegiechel ●●●

7 Spelletjes

Betekenis en doel van het thema spelletjes

Kinderen waar ook ter wereld spelen, alleen of met anderen. Samen spelen schept een band. Spelen is ook een voorbereiding op de wereld van volwassenen. Het is een oefensituatie. Spelletjes bezitten verschillende elementen, afhankelijk van het soort spel en het soort voorbereiding op de volwassenheid. In Nederland bestaan bijvoorbeeld veel individuele constructiespelletjes. In Nederland hebben de meeste kinderen veel speelgoed uit de winkel. Er zijn landen waar veel meer nadruk ligt op gemeenschapsspel en waar constructiespelletjes nauwelijks te koop zijn. Winkelspeelgoed is soms een luxe produkt, alleen voor kinderen van rijke ouders. In veel landen zijn kinderen afhankelijk van wat ze zelf of anderen voor hen maken. Meestal is dit heel creatief gemaakt, zoals de speelgoedauto's van lege limonadeblikjes in Afrika. Maar ook een hut bouwen is een voorbeeld van zelf gemaakt speelgoed. Hutten bouwen en voetballen zijn beiden tamelijk universeel. De ruimte die kinderen hebben om te spelen en de beschikbare tijd ervoor is natuurlijk divers.

Deze les gaat over spelen en spelletjes, over soorten spelletjes, over elementen van spel zoals *samen spelen*, *winnen en verliezen* en *hoe je reageert* in spel. *Winnen en verliezen* heeft ook een betekenis in de context van oorlog, geweld en vluchten.

Het doel van deze les is dat de kinderen nadenken over spel en zich uiten door middel van spel of over spel en de daarbij behorende elementen, zoals winnen en verliezen, enzovoort.

Beginsituatie Leerlingen hebben zes lessen van het project achter de rug, daarin stonden zij als persoon centraal met hun achtergrond, hun schoolervaringen, hun ervaringen met wonen, de betekenis van familie, feesten en vriendjes. Het vijfde couplet is inmiddels ingestudeerd en het gehele lied kan gezongen worden.

Duur 75 à 100 minuten.

1 Introductie

Werkvorm Inleiding en het zingen van het lied.

Doel Kinderen hebben een korte terugblik op de vorige les.
 Kinderen weten dat deze les over spelletjes gaat.
 Kinderen voeren het startritueel uit door het zingen van het lied.

Activiteit begeleiding De begeleider vertelt dat het weer tijd is voor *F.C. de Wereld*. De vorige keer hebben we het over vriendjes gehad. Deze keer gaat het over spelletjes en spelen. Je kunt alleen spelen of met je ouders en zusjes en broertjes, maar meestal speel je met vriendjes of vriendinnetjes.
 Vervolgens wordt het *F.C. de Wereld*-lied gezongen (zie pagina 54).

Activiteit kinderen Kinderen luisteren, stellen vragen, zingen het lied.

Duur 5 minuten.

2 Wat is belangrijk voor jouw spelen?

Werkvorm Kringgesprek op basis van associaties met behulp van een woordmagneet.

Doel Kinderen denken na over hoe zij spelen en vertellen hierover.

Activiteit begeleiding De begeleider schrijft *spel* op het bord en zet er een cirkel omheen. De kinderen worden dan uitgenodigd om te vertellen waar zij aan denken bij spel. Het gaat niet alleen om soorten spelen, maar ook om bijvoorbeeld 'niet tegen je verlies kunnen' of 'winnen', 'valsspelen' en 'de regels halverwege veranderen'. De emoties en regels rond spelen mogen dus ook genoemd worden. Als onbegrijpelijk is wat een kind zegt laat het dan kort uitleggen. De begeleider schrijft de associaties in steekwoorden op rond het woord *spel*. Aan het eind vat de begeleider kort samen wat allemaal op het bord staat en gezegd is.
 Na de samenvatting kondigt de begeleider aan dat er een spel over spelen gedaan gaat worden.

Activiteit kinderen Kinderen luisteren en reageren door hun associaties te roepen.

Duur 15 minuten.

3 Spel over spelen

Werkvorm Een soort ganzenbordspel met opdrachtenkaartjes over spelen.
Zie voor de uitwerking: de werkmap.

Doel De kinderen wisselen ervaringen uit over hun spel en spelen, zowel van vroeger als nu.
De kinderen spelen samen en oefenen in samenwerking, op elkaar wachten en rekening houden met elkaar.
De kinderen hebben plezier.

Activiteit begeleiding De begeleider legt uit hoe het spel gaat en verdeelt de groep in groepjes van 5 à 6 kinderen. Bij elk groepje vervoegt zich een begeleider. En de groepjes gaan zover mogelijk uit elkaar zitten, zoeken indien mogelijk verschillende ruimten op. Vervolgens wordt het spel kort nog eens uitgelegd en daarna wordt het gespeeld.

Activiteit kinderen Kinderen luisteren, stellen vragen, verdelen zich in de groepen en spelen het spel.

Materiaal Het spel, zie de werkmap. Houd het origineel intact en copieer de spelonderdelen op stevig papier.

Duur 30 minuten.

Toelichting op de werkvorm

► Het gebruiksklaar maken van het spel vraagt enige voorbereiding.

Indien de groep groter is dan 12 kinderen of als kleinere speelgroepjes dan 6 kinderen wenselijk zijn, zorg dan voor extra begeleiders.

Het spel is geschikt voor herhaling (later), eventueel ook met andere kinderen van de school er bij.

4 Hoe speel ik het spel

Werkvorm Kringgesprek.

Doel Kinderen staan stil bij het gedrag van henzelf en de andere spelers tijdens het spel.

Kinderen oefenen in het nabespreken (feed-back geven) van een spel.

Activiteit begeleiding De begeleider vraagt de kinderen wat ze van het spel vonden, of zij iets over zichzelf geleerd hebben en wat zij van de andere spelers vonden.

Activiteit kinderen De kinderen luisteren en geven hun reacties.

Duur 10 minuten.

5 Ik-boek

Werkvorm Werken aan het ik-boek.

Doel De kinderen ontspannen zich en zijn even individueel bezig.

Activiteit begeleiding De begeleider legt uit dat de kinderen aan hun ik-boek mogen werken, afmaken wat nog niet af is, een verslagje over deze les schrijven, randjes inkleuren.

Activiteit kinderen De kinderen werken aan hun ik-boek.

Materiaal Ik-boeken (bladen), kleurtjes, stiften, krijt.

Duur 10 minuten.

Toelichting op de werkvorm

► Kinderen reageren wisselend op het spel uit activiteit 3. Soms is er tijd te kort, soms is er tijd over. Activiteit 5 is in verband hiermee flexibel te gebruiken.

Alternatief

Het doorgeefspel uit les 1 kan hier eventueel herhaald worden.

6 Tot slot

Werkvorm Afsluiting met korte reacties.
Mededeling.
Zingen van het lied.

Doel Kinderen reageren kort op deze les.
Kinderen weten dat de volgende les over *ik, jij en wij* en de toekomst gaat en dat de volgende les de laatste les van het project is.
Kinderen sluiten de les ritueel af met het lied.

Activiteit begeleiding De begeleider vraagt aan de kinderen wat ze van deze les vonden. De begeleider kondigt aan dat de volgende les over *ik, jij en wij* en de toekomst gaat en dat de volgende les de laatste les van het project is. Zonodig wordt over de feestelijke afsluiting gesproken. Help de kinderen

herinneren dat hun ouders mee mogen komen en geef als dit nog niet gebeurt is de uitnodigingsbrief mee voor de ouders.

De begeleider zegt dat de les nu echt afgelopen is en dat het lied gezongen wordt.

Activiteit kinderen Kinderen geven kort reacties op de les. Kinderen luisteren. Kinderen zingen het *F.C. de Wereld*-lied.

Duur 5 minuten.

Impressies uit de praktijk: Spelletjes

• • • De begeleidster begint met de woordmagneet. De kinderen noemen allerlei soorten spelen. En ook worden woorden als ‘winnen’, ‘alleen spelen’ en ‘samen spelen’ genoemd. De kinderen vinden het allemaal vervelend als ze verliezen. Het leukste van spelletjes is als je wint... Dan legt de begeleider het spel uit en verdeelt de groep in kleine groepjes. De kinderen beginnen enthousiast aan het spel. In het groepje van Fartoum, Turgay, Adis en Suleika gaat het spel goed tot dat er onduidelijkheid ontstaat over waar de pion van Fartoum stond. Als de pion ergens gezet wordt waar zij vond dat hij nu juist niet moet staan is ze boos en wil ze niet meer mee doen. Suleika verklaart zich solidair met haar. Turgay en Adis spelen gewoon door. Na verloop van tijd wil Suleika eigenlijk wel weer meedoen. Als ze een opdracht-kaartje krijgt waarop staat dat ze geblinddoekt moet voelen en raden wie er voor haar staat wil Fartoum wel voor haar gaan staan. Daarna spelen Fartoum en Suleika allebei weer mee.

Dan wordt Adis boos, omdat hij volgens hem ergens anders stond met de pion. Maar ook hij speelt na twee rondes weer mee • • •

• • • Tijdens het spel ontstaat een heftige woordenwisseling tussen Ubah en Fitim. Fitim is vanaf het begin van de les al erg ongeconcentreerd en hij vraagt permanent de aandacht. Ook tijdens het spel is hij niet serieus en dan wordt Ubah erg boos op hem. Ze zegt dat hij de boel verpest en dat ze niet meer wil spelen met hem. Fitim blijft klieren. In het nagesprek laten ook de andere kinderen weten dat ze genoeg hebben van het gedrag van Fitim. Op Fitim heeft dat bepaald niet het effect dat hij inbindt. Hij gaat alleen maar harder door met overal doorheen aandacht voor zijn verhalen op te eisen. Uiteindelijk lijkt hij nauwelijks aanspreekbaar op zijn gedrag en één van de begeleiders brengt hem terug naar zijn eigen klaslokaal. Dan vraagt hij wel of hij nog een laatste

kans mag. De begeleider zegt ‘Nee, het is geen straf. Je hebt al drie laatste kansen gehad en nu is de maat vol. De volgende keer mag je weer mee doen. Maar als je niet kunt luisteren dan ga je opnieuw terug naar je klas.’ ● ● ●

● ● ● De groep wordt in tweeën gesplitst en elke groep zit in een eigen lokaal. Voor alle spelers is het moeilijk om op de beurt te wachten en de pionnen netjes te laten staan. Maar al spelende raken de spelers geconcentreerder. De kinderen popelen om een opdrachten-kaartje te krijgen. Een wit vakje roept teleurstellend ah-geroep op. Arbias en Osman proberen zelfs al smokkelend op gekleurde vakjes te komen om opdrachten binnen te slepen. Maar Sara let goed op en stuurt hen terug naar de juiste plaatsen. Soms wordt verkeerd geteld en is het onduidelijk of het vakje waar je al stond meetelt of niet. Twee nieuwe kinderen uit Somalië doen opvallend goed mee met behulp van klasgenootjes die voor hen vertalen, want ze spreken nauwelijks Nederlands. Tijdens dit spel wordt deze keer niet met snelheid of met fishes gespeeld en er zijn dan ook geen echte winnaars en verliezers. De kinderen vonden het jammer toen de tijd om was en vroegen meteen wanneer ze het weer zouden gaan spelen ● ● ●

8 Ik, jij en wij

Betekenis en doel van het thema ik, jij en wij

We zijn bij de laatste les van het project aangekomen. Zeven lessen lang hebben de kinderen aan de hand van diverse thema's hun ervaringen kunnen delen. Daarin stonden zichzelf en het groepsproces centraal. We zijn begonnen met het thema *ik* en hebben dat uitgebouwd met de aspecten *jij* en *wij* gedurende het hele project. Nu zijn we aan het eind en hebben het opnieuw over *ik*, *jij* en *wij*. In deze les bestaat de mogelijkheid om activiteiten uit het hele project te herhalen. Wij geven hieronder een aantal suggesties, maar de kinderen zelf hebben misschien ook wensen. Ook kan de laatste hand gelegd worden aan het ik-boek. Het doel van deze bijeenkomst is het project af te ronden en tot slot een blik in de toekomst te werpen om vervolgens feestelijk af te sluiten.

De groep heeft misschien een hechte band gekregen, maar is geen eiland geworden. Er zijn meer mensen om de kinderen heen, zoals ouders of andere verzorgers. Zij worden deze laatste les dan ook uitgenodigd. Zij krijgen dan tegelijk een indruk van het project via het ik-boek dat de kinderen hen laten zien, het zingen van het lied en de sfeer.

Beginsituatie Leerlingen hebben zeven lessen van het project achter de rug, daarin stonden zij als persoon centraal met hun achtergrond, hun schoolervaringen en hun ervaringen met wonen, de betekenis van familie, feesten, vriendjes en spel. Zij kennen het *F.C. de Wereld*-lied tot en met het vijfde couplet, het gehele lied dus.

Duur 75 à 100 minuten.

1 Introductie

Werkvorm Inleiding en het zingen van het lied.

Doel Kinderen hebben een korte terugblik op de vorige les.
Kinderen weten dat nu de laatste projectles plaats vindt en dat deze over *ik*, *jij* en *wij* en de toekomst gaat.
Kinderen voeren het startritueel uit door het zingen van het lied.

Activiteit begeleiding De begeleider vertelt dat het weer tijd is voor *F.C. de Wereld*. De vorige keer hebben we het over spelletjes en spelen gehad. Vandaag is de laatste les van het *F.C. de Wereld*-project. De allereerste les ging over *ik*, weten jullie dat nog? Wat hebben we toen ook al weer gedaan? Vandaag gaat het over *ik, jij en wij* en de toekomst, over wat je later allemaal wilt gaan doen. Vervolgens wordt het *F.C. de Wereld*-lied gezongen (zie pagina 54).

Activiteit kinderen Kinderen luisteren, stellen vragen, geven antwoorden en zingen het lied.

Duur 5 minuten.

2 De wereldbol en waar kom je vandaan?

Werkvorm Aanwijzen op de wereldbol of -kaart en kringgesprek.

Doel De kinderen noemen hun land van herkomst.
De kinderen nemen een ik-positie in.
De kinderen luisteren naar de ander (jij/wij).

Activiteit begeleiding De begeleider vraagt uit welk land de kinderen komen. De begeleider vraagt waar Nederland ligt en waar de landen liggen waar de kinderen vandaan komen? Aan de kinderen wordt gevraagd hoe ze het vinden om nu in Nederland te zijn. Wat vind je leuk aan Nederland en wat vind je vervelend aan Nederland?

Activiteit kinderen Kinderen wijzen om de beurt hun land van herkomst aan. Ze vertellen hoe ze Nederland vinden. Ze luisteren naar elkaar en stellen vragen aan elkaar.

Materiaal Een wereldbol of -kaart.

Duur 15 minuten.

3 Activiteit naar keuze

Indien er tijd over is kies dan nog enkele activiteiten, die de kinderen erg leuk gevonden hebben uit de voorgaande lessen. Geef de voorkeur aan samenspel, zoals het doorgeefspel uit les 1 of het poppenspel uit les 6 om het ‘samen zijn’ te benadrukken.

4 Afronden ik-boek, warming-up toekomst

Werkvorm Tekeningen afmaken.
Tekening over je toekomst maken.

Doel Kinderen maken hun ik-boek af.
De kinderen zijn even individueel met de thema's van het project bezig.
De kinderen denken na over hun toekomst.

Activiteit begeleiding De begeleider legt uit dat de kinderen mogen werken aan hun ik-boek, omdat het na deze les mee naar huis mag. Ze mogen oude tekeningen af maken, randjes inkleuren. Tegelijk kan het jullie helpen herinneren wat we ook weer allemaal gedaan hebben tijdens het project.
Tot slot maakt iedereen een tekening over hoe hij zichzelf in de toe-

komst ziet, als hij later groot is, bijvoorbeeld met een eigen man of vrouw en kinderen of als zichzelf aan het werk, als dokter of als juf of meester op school.

Als de kinderen bezig zijn lopen de begeleiders rond en praten individueel wat na met de kinderen tijdens het kleuren.

Activiteit kinderen De kinderen gaan werken aan hun ik-boek en hun tekening over de toekomst. En praten eventueel wat na met de begeleiders.

Materiaal Ik-boek bladen, stiften, kleurtjes en krijtjes.

Duur 35 minuten.

5 Evaluatie en de toekomst

Werkvorm Kringgesprek.

Doel De kinderen geven hun mening over het project.
De kinderen denken na over de toekomst.
De kinderen richten zich op toekomstplannen.

Activiteit begeleiding De begeleider nodigt de kinderen uit om kort te zeggen wat ze van het project *F.C. De Wereld* gevonden hebben. Elk thema wordt even kort besproken.
Vervolgens gaat het over de toekomst. Nu is het project afgelopen. Jullie zullen nog veel leren op school. Maar wat willen jullie later eigenlijk worden en waar zou je willen wonen, in welk land en in wat voor huis? Zou je willen trouwen en kinderen krijgen? En hoeveel kinderen dan wel?

Activiteit kinderen De kinderen denken na over het project en de toekomst en praten hierover en reageren op elkaar.

Duur 20 minuten.

6 Voorbereiden feest

Werkvorm Voorbereidingen voor de feestelijke afsluiting met ouders/school.

Doel De kinderen zijn samen bezig voor de zeer nabije toekomst.

Activiteit begeleiding Kinderen worden uitgenodigd de feestelijke afsluiting te helpen voorbereiden.

Bijvoorbeeld door de opvoering van het lied nog eens extra te oefenen of een tentoonstelling op te bouwen van gemaakte werkjes als de kinderen dat zelf willen of drank en hapjes klaar zetten.

Activiteit kinderen Kinderen bereiden voor.

Materiaal Ik-boeken, werkjes, eventueel foto's, drankjes en wat lekkers door de begeleiders verzorgt, eventueel hapjes uit het eigen land door ouders of verzorgers meegebracht, muziek, kledjes voor op de tafels en andere gezellige aankleding.

Duur Zoals is afgesproken (wellicht met uitloop in de pauze).

Dan lopen de ouders binnen en wordt er eerst wat gedronken.

Daarna volgt de opvoering van het lied. Dan begint het gezellig samen zijn en het bekijken van de werkjes en/of ik-boeken.

Impressies uit de praktijk: Ik, Jij en Wij

●●● De kinderen zijn uitgelaten. Ze weten dat de ouders na deze les op school komen. Ze gaan dan het lied opvoeren. Daarom wordt het lied aan het begin en aan het eind van de les twee keer gezongen/geoefend.

In het kringgesprek over het project en de toekomst kunnen de kinderen niet zo veel vertellen over het project. Ze weten niet wat napraten over zo'n lange periode inhoudt. Ze zijn het niet gewend. Maar ze vonden het zichtbaar heel leuk. Wel weten de meesten wat ze willen worden: dokter, juf, voetballer of politieagent. Sommigen willen wel twee dingen, zowel dokter als politieagent bijvoorbeeld. Ze willen allemaal in een groot huis wonen. Sommigen in Nederland en anderen willen terug naar hun eigen land ●●●

●●● De kinderen vertellen dat ze de lessen over school en feest het leukst vonden. De les over familie vonden ze niet zo leuk. Ze vonden het wel leuk om te vertellen, maar niet altijd over zichzelf. De kinderen hebben een tekening over hun toekomst gemaakt. Mercia wil astronoute worden. Mukete wil dokter worden. Kassim wil voetballer worden. Ubah wil juffrouw worden. Ibrahim wil rijk worden. Hij heeft niet getekend hoe dat er uit ziet. Deze les zijn geen ouders te verwachten. De ouders hadden allerlei andere bezigheden, maar ook de kinderen waren niet enthousiast om hen uit te nodigen. Ibrahim wil zijn ik-boek niet mee naar huis nemen en begint het te verscheuren. Hij komt heel eenzaam over en vroeg gedurende het hele project veel aandacht. Mis-schien heeft hij meer begeleiding/hulp nodig, ook na het project.

Eén van de begeleiders heeft een video-opname gemaakt tijdens de les over feest en deze wordt getoond na het kringgesprek.

De kinderen moeten erg lachen als zij zichzelf zien. Ondertussen wordt er limonade ingeschonken en worden er koeken uitgedeeld ●●●

●●● De kinderen hebben allemaal een tekening over de toekomst gemaakt. Schooljuffrouw en voetballer zijn populair.

Eén jongen wil piloot worden en een ander tekenaar. Aan kinderen krijgen of trouwen wordt nog door niemand gedacht. De tijd vliegt om en er wordt al iets gedronken en de eerste genodigden komen al binnen. Eén vader werpt een blik naar binnen en gaat vervolgens weer weg. Een moeder met een

vriendin en een moeder met een zus en een klein meisje komen binnen. Er worden heerlijke taarten en hapjes meegebracht. Het F.C. de Wereld- lied wordt heel mooi gezongen. Vervolgens geeft Dennis een dansvoorstelling. En dan gaan we verder met gezellig samen kletsen. De kinderen laten hun ik-boek zien. Eén van de begeleiders heeft foto's gemaakt tijdens het project en die hangen aan de muur. Ook daar is veel belangstelling voor. Een paar kinderen tekenen een groot hart op een papier en vragen om handtekeningen van de begeleiders er middenin. Vervolgens doen ze dat in hun ik-boek. De meiden omhelzen de begeleiders en dan is de tijd al weer om en het project voorbij ● ● ●

Bijlage 1

Literatuur- en materialenlijst

- Baan, J. en Essen, J.J. van.* Het Vluchtelingenkind
In: Handboek Jeugdgezondheidszorg, Utrecht, Bunge, 1996
- Bartels, Renske en Plaizier, Patricia,* ...Een tweede hart
Utrecht: VluchtelingenWerk, 1995, 24 p. Hoe zouden Utrechtse kinderen vluchten en hoe zouden zij zich voelen in een ander land?
- CD *Mosaïque Vivant*
Rijswijk, Centraal Orgaan opvang Asielzoekers (coa), 1996.
Liedjes uit Herkomstlanden van asielzoekers en vluchtelingen.
- Cooke, Trish, Zó Veel*
Haarlem, Gottmer, 1994. Met tekeningen van Helen Oxenbury.
Een familiefeest staat centraal, met de komst van de gasten, een uitgebreide familie. Geschikt bij het thema familie. Kleurrijk en beeldend geïllustreerd. Voor de midden- en de bovenbouw.
- Florin, Frits,* Wat doen we met Boris..?
Amsterdam; Vluchtelingenwerk 1997. -39p.
Een jongetje uit Sarajevo vlucht naar Nederland.
- Geenen, Marie-Jose,* Kinderen zijn kinderen
Werken met vluchtelingenkinderen van 0 tot 12 jaar in kinderkwerk, jeugdwerk, kinderopvang, Brabants Steunpunt Jeugdwelzijn, 1996, 46 p.
- In Vogelvlucht*
Rotterdam, cos-Rijnmond & Midden-Holland, 1997.
Een overzicht van educatief materiaal over vluchtelingen.
- Jansen, Christel,* Aardappels met stokjes: Vluchtelingenkinderen vertellen
Bloemendaal; Amsterdam; Gottmer; VluchtelingenWerk: 1992, 95 p.
Twaalf kinderen die hun land moesten verlaten vertellen over hun reis naar Nederland en over de verschillen tussen hun eigen land en Nederland.
- Jong, J. de,* Omgaan met vluchtelingenkinderen en hun ouders
Gouda, Stichting Spel- en opvoedingsvoorlichting Zuid-Holland, 1997.
Trainershandleiding ten behoeve van leerkrachten en schoolartsen in het basisonderwijs.
- Kayser, D.,* Interculturele sociale vaardigheden op de basisschool
De Tijdstroom, 1996.
- Keulen, Anke van (red.),* Vluchtelingenkinderen
Integratie in de Nederlandse samenleving, Utrecht, Projectbureau, 1995, 151 p. Steeds meer vluchtelingenkinderen worden opgenomen

in de Nederlandse samenleving. Beroepskrachten in het onderwijs, de kinderopvang, het sociaal cultureel werk en de hulpverlening krijgen daarom in toenemende mate te maken met deze groep kinderen. Dit boek voor beroepskrachten biedt informatie over achtergronden en ervaringen van vluchtelingenkinderen en hun mogelijke problemen.

Keulen, Anke van en Basilio, Oeti, Vluchtelingenkinderen horen erbij!

Utrecht: Projectbureau, 1995, 122 p.. Wat wordt er voor vluchtelingenkinderen georganiseerd? Een inventarisatie van projecten en initiatieven voor vluchtelingenkinderen van 0-12 jaar.

Leeper Buss, Fran, Het musje dat de regenboog brengt

Ede; Antwerpen: Kluwer Jeugdboeken 1992, 158 p.

Twee zusjes en hun broertje vluchten uit El Salvador waar hun vader vermoord is. Ze leven als illegalen in Chicago.

Macksoud, M., Kinderen met oorlogservaringen

Handreikingen aan leerkrachten en ouders. 's-Hertogenbosch, KPC 1995.

Spier, Peter, Mensen, mensen wat een mensen

Rotterdam, Lemniscaat. Allerlei verschillen tussen mensen: uiterlijk, leefstijl, kleding, feesten, omgeving, recreatie, omgaan met baby's, woningen, enzovoort. Korte teksten, kleurrijk geïllustreerd.

Verbeeck, K., Vluchtelingen- en asielzoekerskinderen in Nederland.

Leren omgaan met sociaal-emotionele problemen van asielzoekers- en vluchtelingenkinderen in de basisschoolleeftijd. 's-Hertogenbosch, KPC-groep, 1997.

Video, Zozan, vluchteling in Nederland

Amsterdam, VluchtelingenWerk Nederland, 1992

Wiertsema, Huberta, Honderd bewegingsspeel

Uitgeverij Panta Rhei. Vele mogelijkheden voor non-verbale spellen. Geschikt voor de ontwikkeling van groepsprocessen, gekenmerkt door verschillende taalniveaus.

Een aantal van de hierboven genoemde publicaties en materialen is te leen of te bestellen bij de Stichting Pharos (Utrecht) of de Vereniging VluchtelingenWerk Nederland (Amsterdam). Bij deze organisaties kunt u ook meer informatie over achtergronden en ervaringen van vluchtelingenkinderen opvragen.

Bijlage 2

Adressen

Anne Frank Stichting
Keizersgracht 192
1016 DW Amsterdam
Telefoon 020 · 5567100
*Leermiddelen over oorlog, vrede en anti-discriminatie.
Tevens museum.*

Centraal Orgaan opvang Asielzoekers
Verrijn Stuartlaan 28
2280 EL Rijswijk
Telefoon 070 · 3400125
COA geeft een cd uit met muziek uit diverse herkomstlanden.

Nederlands Centrum Buitenlanders
Postbus 638
3500 AP Utrecht
Telefoon 030 · 2974321
*Het NCB geeft o.m. een internationale feestkalender uit.
Informatie over tweede taalverwerving.*

Stichting Forum
Kanaalweg 86
3533 HG Utrecht
Telefoon 030 · 2974321
*Ruime interculturele bibliotheek met o.m. informatie over
tweede taalverwerving.*

Stichting Mutant
Bolstraat 6
3581 WX Utrecht
Telefoon 030 · 2511783
*Ontwikkeling van materialen en organisatie van conferenties
op het terrein van onder andere vluchtelingenkinderen.*

Stichting Pharos
Postbus 13318
3507 LH Utrecht
Telefoon 030 · 2349800
*Bibliotheek en documentatie over gezondheidszorg vluchtelingen.
Vraagbaak en helpdesk. Organisatie van trainingen voor leer-
krachten voor het gebruik van FC de Wereld.*

Tolkencentra
verlenen gratis tolkdiensten
Noord- en Oost-Nederland 074 · 2555222
Gelderland 026 · 3843843
Utrecht 030 · 2399399
Noord-Holland 020 · 5511666
Zuid-Holland 010 · 2822800
Zuid-Nederland 040 · 2433554

Tropen Museum
Postbus 95001
1090 HA Amsterdam
Telefoon 020 · 5688200
*Speelgoed uit diverse landen en een speciale afdeling voor kin-
deren met informatie over diverse landen.*

Vereniging VluchtelingenWerk Nederland
Postbus 2894
1000 CW Amsterdam
Telefoon 020 · 3467200
*Bibliotheek en documentatie. Literatuur te leen of te bestellen.
VluchtelingenWerk kan u adressen geven van de lokale afde-
ling van de vereniging in uw gemeente.*

Leerkrachten en directies in het basisonderwijs krijgen in toenemende mate te maken met een nieuwe doelgroep: kinderen van in Nederland wonende vluchtelingen. Hoewel deze kinderen veel gemeenschappelijks hebben met andere kinderen, dragen zij vaak bijzondere ervaringen met zich mee. Een slechte verwerking van nare, soms traumatische ervaringen in het land van herkomst, tijdens de vlucht of tijdens de eerste fase van hun nieuwe leven in Nederland, kan een gezonde ontwikkeling in de weg staan.

In samenwerking met verschillende onderwijsinstanties ontwikkelde Stichting Pharos een serie lessen, die vluchtelingenkinderen én leerkrachten een handvat biedt om het onderlinge contact te verbeteren.

F.C. de Wereld

Vluchtelingenkinderen kunnen er hun verhaal in kwijt en voelen zich (h)erkend, hetgeen hun zelfvertrouwen en daarmee hun schoolprestaties ten goede kan komen. Het project stelt leerkrachten in staat om inzicht te verkrijgen in de achtergronden van deze kinderen. Hiermee kunnen zij hun begeleidingstaak beter vorm geven. Tevens ontwikkelde Stichting Pharos een training voor leerkrachten die het project willen uitvoeren.

Het project kreeg de toepasselijke naam *FC de Wereld*: vluchtelingenkinderen komen van over de hele wereld, maar bouwen in Nederland hun eigen, hopelijk betere wereld op. Het project bestaat uit acht lessen, eventueel voorafgegaan door een kennismakingsles. Elke les bevat een belangrijk aspect in de beleavingswereld van kinderen. Het boek bevat veel achtergrondinformatie over vluchtelingenkinderen. Bij het boek hoort een werkmap. Het lied *FC de Wereld* is op CD opgenomen en maakt deel uit van deze werkmap.